

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Νοέμβριος 2006
τεύχος 149 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Ετήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Ετήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Ετήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε να

αναγράφεται τό όνομα του

καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

Γιά τούς συνδρομητές του

έξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324

0174 048

SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Αθήνα 11472

Κωδικός: 1572

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,

Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Άξιωματική
άκατανοησία5

Κατερίνα Λαμπρινού, Άέρινοι πλήν καψουρεμένοι ..7

Άγγελος Έλεφάντης, Καταστολή ή πρόληψη.....10

Άνδρέας Πανταζόπουλος, «Μέ τούς πολίτες
κατά του λαού»12

Δημήτρης Ι. Κυρτάτας, Ό μεγαλύτερος έχθρός
τής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης16

Νίκος Ροτζώκος, «Έθναφύπνιση και έθνογένεση:
τά όρλωφικά και ή έλληνική ιστοριογραφία24

Γιάννης Μπαλαμπανίδης, Τί θά ψηφίσουμε,
αλήθεια, στίς γαλλικές έκλογές;32

Χρήστος Κεφαλής, Ό Κάντ και ή σύγχρονη
κοσμολογία35

Γιώργος Φουρτούνης, Τά κανάλια και οι γέφυρες
του άλτουσερισμού40

Διονύσης Γουσέτης, Οι περιπέτειες
ένός αναγνωστικού. Τό Abecedar43

Δημήτρης Χασάπης, Τεύκος Μιχαηλίδης
Πυθαγόρεια έγκλήματα46

Άγγελος Έλεφάντης, Nicolas Grimaldi
Τό βιβλίό του Ίούδα48

Σταύρος Κωνσταντακόπουλος, Alexis de Tocqueville
Τό Παλαιό Καθεστώς και ή Έπανάσταση51

Μαρίνα Κόντη, Μαρία Στεφανοπούλου
Ό βράχος στό σύννεφο54

Γιάννης Παπαθεοδώρου, «Μά κάτι γαρούφαλλα!»
Ό ποιητής Νίκος Έγγονόπουλος.
Ημερολόγιο 200757

Γιάννης Κουβαράς, Γιάννης Τριάντης
Όυτε τύπανα, όυτε τρομπέτες59

Άπό τίς τελευταίες έκδόσεις50

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Άγγελος Έλεφάντης, Περί κρατισμού
τό ανάγνωσμα15

Βασίλης Ζουναλής, Όπέρ ενός «μετώπου
μεταρρυθμίσεων»23

Γιάννης Παπαθεοδώρου, Η έξη τής ανάγνωσης39

Γιώργος Μαργαρίτης, Ό πλούτος των Έλλήνων ...45

Έξώφυλλο: Άφίσα του 1906 άπό τό άλμπουμ
FIFA Museum Collection, edition q.

Γιώργος Λαζάνης

Πάει και ο Γιώργος Λαζάνης: μετά τον ιδρυτή του Θεάτρου Τέχνης Κάρολο Κούν και τον Μίμη Κουγιουμτζή πέθανε κι ο τελευταίος του ιστορικού αυτού θεάτρου, αφήνοντας άδεια τη σκηνή και τους θεατές να αναζητούν τό πρόσωπό του, τό ισχυρά ίχνη που άφησε, ίχνη που μαζί μέ τόσα άλλα συνθέτουν μία όλόκληρη παράδοση.

Θά τό πῶ εὐθέως. Ἀγαπῶ αὐτή τήν παράδοση μέ πάθος, ἀγαπῶ τό τίμο πρόσωπο τοῦ Λαζάνη που χάσαμε, ὅπως εἶχε πει ὁ Στρατής Τσίρκας γιά τόν Γιώργο Σεφέρη. Τήν ἔχουμε ἀνάγκη αὐτή τήν τιμότητα που ἀναδύει τό ἀδρό, τό σκληρό πρόσωπο τοῦ Γιώργου Λαζάνη, τοῦ ὑποκριτῆ, ἀλλά και τοῦ ἀνυπόκριτου τεχνίτη, τοῦ ἀκάματου δουλευτῆ τοῦ θεάτρου. Ἀντιμέτωπος ἀσταμάτητα μέ τήν δυσκολία τῶν ρόλων —ἤξερε πόσο δύσκολοι ἦταν, τούς μαθητές, τίς μύριες ὄσες ἀνάγκες τῆς βιω-

τῆς. Ἡ ζωή του ἔμοιαζε σάν ἐκείνους τοῦ ἄοπλους στρατιῶτες που τούς ἔχουν ἀφοπλίσει μά αὐτοί συνέχιζαν τή μάχη, τόν πόλεμο, μαχητές ὡς τήν τελευταία στιγμή.

Κουρασμένος ἀλλά πάντα ἐμπνευσμένος γιά τόν ἐπόμενο ἀγώνα, ἐμπνέοντας τούς κοντινούς του, γεμάτος πείσμα, ἐξεγερμένος, φρουρός μοναδικός στίς ἐπάξεις τοῦ θεάτρου. Ὁ Λαζάνης δέν ὑποκρινόταν τόν

λαϊκό ἄνθρωπο· ἦταν αὐθεντικά λαϊκός, κι ὄχι μόνο γιατί κάποτε ἦταν φορτοεκφορτωτής στή λαχαναγορά. Θά τή θυμόμαστε τή λαϊκότητα τοῦ Γιώργου Λαζάνη, εἶναι ἡ αὔρα που ἀφήνει πίσω του· συμπυκνώνει τόν τρόπο ζωῆς του και δημιουργίας κι ἐκεῖνες τίς ἀξίες που καλλιέργησαν και τοῦ μετέδωσαν οἱ προηγούμενες γενιές.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Ἀξιωματική ἀκατανόησις

Κατά τή συζήτηση τῆς 24ης Νοεμβρίου στή Βουλή γιά τήν ἀναθεώρηση τοῦ ἄρθρου 16 τοῦ Συντάγματος, ὁ Γ. Παπανδρέου κατάφερε νά προκαλέσει προβληματισμό καί σύγχυση, ὄχι μόνο στό κόμμα του ἀλλά καί στήν κοινωνία, ἐκφράζοντας ἀφενός τήν πρόθεσή του νά ταχθεῖ τώρα τό κόμμα του ὑπέρ τῆς ἀναθεώρησης τοῦ ἐν λόγω ἄρθρου (μέ συνέπεια ἡ ὅποια κυβέρνησις προκύψει μετά τίς ἐκλογές νά μπορεῖ νά τό ἀναδιατυπώσει μέ ἀπλή πλειοψηφία κατά τό δοκοῦν), ἀλλά ζητώντας ἀμέσως μετά καί τή διεξαγωγή δημοψηφίσματος μετά τήν ἐρχόμενη ἐκλογική ἀναμέτρηση. Σύμφωνα μέ τά λόγια του «τό Κοινοβούλιο πρέπει νά ἀπευθυνθεῖ στόν λαό προκειμένου νά ὑπάρξει συνολική μεταρρύθμιση στήν Ἐκπαίδευση...».

Δέν θέλω ἐδῶ νά κρίνω τήν οὐσία τῆς ἀποψῆς Παπανδρέου γιά τόν δημόσιο ἤ μή χαρακτήρα τῆς Ἀνώτατης Ἐκπαίδευσης, οὔτε νά σχολιάσω τόν κάπως ἐξωφρενικό καί ἱστορικά ἄτοπο χαρακτηρισμό τοῦ σχετικοῦ συνταγματικοῦ ἄρθρου ὡς «καταλοῖπου τοῦ ἐμφυλιοπολεμικοῦ κράτους» –ἴσως ἐμπνεύστηκε ἀπό κείμενο τοῦ Ν. Ἀλιβιζάτου στά Νέα (31.10.2006), τό ὅποιο πάντως δέν ἀναφέρεται στό σύνολο, ἀλλά σέ αὐτό πού ὁ συγγραφέας του ἀποκαλεῖ «σκοτεινή πλευρά» τοῦ ἄρθρου 16. Δέν θέλω ἀκόμα οὔτε κἀν νά φανταστῶ μέ ποιούς πρακτικούς τρόπους θά μπορούσε τό Κοινοβούλιο νά ἀπευθυνθεῖ στόν λαό ὥστε ὁ τελευταῖος νά κρίνει οὐσιαστικά καί νά ἐγκρίνει μιά τέτοια «συνολική» μεταρρύθμιση. Θέτω ἀπλῶς τό ἐρώτημα ἄν μπορεῖ μιά τυπική λαϊκή ἔγκριση ἢ ἀπόρριψη, ἓνα διλημματικό ναί ἢ ὄχι, νά ὑποκαταστήσει ἢ ἔστω καί νά συγκριθεῖ μέ τήν ἐξαντλητική συζήτηση, στό σύνολο καί κατ' ἄρθρο, ἑνός τόσο σύνθετου καί μακροσκελοῦς νομοθετήματος, ὅπως αὐτό τῆς συνολικῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης. Στήν ἀντιπροσωπευτική δημοκρατία τό δημοψήφισμα ἔχει νόημα εἴτε σέ περιπτώσεις πού τό Κοινοβούλιο καί τά κόμματα δέν ἔχουν, δέν ἐπιθυμοῦν καί δέν αἰσθάνονται ἀρμόδια νά ἔχουν ἀποψη, εἴτε σέ περιπτώσεις ἀπλοῦ διλημματικοῦ χαρακτήρα μέ κεφαλαιώδη σημασία (βλέπε δημοψήφισμα τοῦ '74 γιά τήν κατάργηση τῆς βασιλευόμενης δημοκρατίας) ὅπου ἡ ὅποια ἔκβαση, γιά νά ἔχει διάρκεια καί ἀποδοχή, ἀπαιτεῖ τήν ἰσχύ τῆς ἄμεσης λαϊκῆς συγκατάθεσης/ἀπόφασης. Σέ ὅλες τίς ἄλλες περιπτώσεις (καί ἡ ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση ἀνήκει σέ αὐτές) τό δημοψήφισμα εἶναι μιά συμπαθῆς ἴσως (στό βαθμό πού δέν καταντάει ἐμμονή) ἀλλ' ἐκ τοῦ περισσοῦ ἐνέργεια πού δέν μπορεῖ καί δέν πρέπει νά ὑποκαθιστᾷ τήν κοινοβουλευτική λειτουργία.

Πιο πολύ ὅμως μέ ἀπασχολεῖ ἐδῶ ἡ προφανῆς ἀντίφαση τῶν δύο διαδοχικῶν θέσεων τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ΠΑΣΟΚ: θά μοῦ ἦταν κατανοητή (ὡς πρός τήν τυπική

της λογική) μιά τοποθέτηση πού θά ἔλεγε —θέτοντας τή διαδικασία, δηλαδή τό δημοψήφισμα, στό κέντρο τῆς συλλογιστικῆς— ὅτι τά ζητήματα τῆς ἀνώτατης παιδείας πρέπει γιά κάποιους λόγους νά ἀντιμετωπισθοῦν μόνο μέ δημοψήφισμα καί γι' αὐτό τό ΠΑΣΟΚ δέν θά διευκολύνει ἀπό σήμερα καμιά μελλοντική κυβέρνηση νά τά χειριστεῖ μονοκομματικά ψηφίζοντας ὑπέρ τῆς ἀναθεώρησης τοῦ ἄρθρου 16, ἐκτός κι ἂν τά (δύο μεγάλα) κόμματα δεσμευθοῦν ἀπό τώρα ὡς πρὸς τή διεξαγωγή δημοψηφίσματος μετά τίς ἐκλογές. Θά ἦταν ἐπίσης κατανοητή μιά ἄλλη τοποθέτηση, ὅπου ὁ ἀρχηγός τοῦ ΠΑΣΟΚ ἀποδεχόμενος τόν ρόλο τῶν κομμάτων στήν ἀντιπροσωπευτική δημοκρατία θά ἔλεγε τά κάτωθι: ἡ ἄποψη τοῦ κόμματός μας εἶναι ἡ ἀκόλουθη, ἡ ἄποψη αὐτή δέν συμφωνεῖ καί δέν ἐξυπηρετεῖται ἀπό τό ἄρθρο 16, θά ἐκτεθεῖ στίς ἐκλογές, ὁ λαός θά ἐπιλέξει κόμμα καί ἐπομένως καί ἐκπαιδευτική πολιτική, συνεπῶς ἡ ἐπόμενη κυβέρνηση θά πρέπει νά ἔχει λυμένα τά χέρια νά ἐφαρμόσει τήν πολιτική πού ἐπέλεξε ὁ λαός. Ὡς ἐκ τούτου τασσόμαστε ἀπό σήμερα ὑπέρ τῆς ἀναθεώρησης τοῦ ἄρθρου 16.

Ἐπάρχει ἄραγε κάποιο ἐπίπεδο στό ὁποῖο νά ἐνοποιοῦνται οἱ δύο προφανῶς ἀντιφατικές τοποθετήσεις τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ΠΑΣΟΚ; Ἐννοῶ βέβαια κάποιο ἐπίπεδο διαφορετικό ἀπό τό ἀμιγῶς μπακάλικο, ἀπό τήν ἀπλή δηλαδή σκέψη ὅτι ὡς πρὸς τήν οὐσία οἱ ἀπόψεις τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τῆς Νέας Δημοκρατίας γιά τήν ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση ταυτίζονται καί ἐπομένως μέ ΠΑΣΟΚ ἢ μέ Νέα Δημοκρατία, μέ δημοψήφισμα ἢ χωρίς δημοψήφισμα, ἡ σωστή δουλειά θά γίνει. Δέν πολυπιστεύω ὅτι ὁ Γ. Παπανδρέου σκέφτηκε μέ τέτοια κυνική στοχοποίηση. Στό κάτω κάτω ἡ πρότασή του γιά δημοψήφισμα δεσμεύει τουλάχιστον τόν ἴδιο ἡ δέ ἐκβασή του θά μπορούσε νά ἀνατρέψει τόν περιπόθητο στόχο, ἂν ὑποθέσουμε ὅτι τόν Γ. Παπανδρέου ἐνδιαφέρει μόνο ὁ στόχος (ἡ μεταρρύθμιση). Νομίζω, λοιπόν, ὅτι στόχος καί διαδικασία, μεταρρύθμιση καί δημοψήφισμα, τόν ἀπασχολοῦν τό ἴδιο καί ὅτι ὁ Α. Πανταζόπουλος στό τελευταῖο βιβλίο του («μέ τούς πολίτες κατά τοῦ λαοῦ») μᾶς βοηθάει νά δώσουμε τήν ἀπάντηση στό ἐρώτημα πού θέσαμε. Τό ἐπίπεδο στό ὁποῖο ἐνοποιοῦνται, συνέχονται, ἢ, ἂν θέλετε, ἀπό τό ὁποῖο ἐκπορεύονται, οἱ δύο αὐτές τοποθετήσεις, εἶναι ἡ ἰδεολογική ἀντίθεση τοῦ Γ. Παπανδρέου στήν ἐξουσία τοῦ κεντρικοῦ κράτους, στό ἴδιο τό ἐθνικό κράτος, καί ἡ ἀναζήτηση κυρίως ὑποεθνικῶν ἢ ἐνίοτε καί ὑπερεθνικῶν μορφῶν ὑποκατάστασής του (τοπική αὐτοδιοίκηση, ἰντερνετική δημοκρατία, ὁμάδες πρωτοβουλίας, μὴ κυβερνητικές ὀργανώσεις, τοπικές κοινωνίες, ἰδιῶτες κ.λπ.): τάσσεται δηλαδή ἐναντίον τῆς δημόσιας τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης ἀκριβῶς γιά νά μὴν ἀποτελεῖ αὐτή προνομία τοῦ κράτους καί τάσσεται καί ὑπέρ τοῦ δημοψηφίσματος διότι καί οἱ ἀποφάσεις περὶ ὄλων αὐτῶν τῶν θεμάτων δέν πρέπει νά ἀποτελοῦν προνομία τῶν κομμάτων καί τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας.

Ἄλλ' ἔτσι ἀναδεικνύεται μιά τρίτη ἀντίφαση, ὅτι δηλαδή ὁ Γ. Παπανδρέου εἶναι ἀρχηγός ἑνός κόμματος ἐξουσίας, τῆς ὁποίας τόν θεσμικό καί οὐσιαστικό ρόλο ὁ ἴδιος ἀμφισβητεῖ καί ἀρνεῖται. Καί βέβαια εἶναι τελείως διαφορετικό πράγμα ἡ ἀναγνώριση τῆς κρίσης τοῦ ἐθνικοῦ κράτους στή σημερινή ἐποχή, τοῦ ἀντικειμενικοῦ περιορισμοῦ τῶν ἀρμοδιοτήτων καί τοῦ ὅλου ὀρίζοντα ἐξουσίας του, ἀναγνώριση πού θά μπορούσε νά ὀδηγήσει στήν ἀναζήτηση τρόπων ἀναπλήρωσης γιά ὅλους ἐκείνους τούς τομεῖς πού ἐκφεύγουν τῆς πολιτικῆς καί βρίσκονται ἀποκλειστικά στό ἔλεος τῆς οικονομικῆς ἰσχύος (γιατί αὐτή δέν περνάει καμία κρίση), καί εἶναι ἄλλο ἢ ἰδεολογική ἀποστροφή σέ κάθε μορφή ἰσχύος τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας πού ὀδηγεῖ ἀπλῶς μιά ὥρα ἀρχύτερα στήν ἀποδυνάμωσή της καί μαζί στήν ἀποδυνάμωση τῆς ἴδιας τῆς δημοκρατίας. Εἰσαγόμαστε ἔτσι στήν κύρια ὄψη τῆς κρίσης τοῦ ΠΑΣΟΚ πού στό ἄμεσο μέλλον θά μᾶς ἀπασχολήσει μέ τρόπο ἐπιτακτικό καί ἐπείγοντα.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

Ἄέρινοι πλὴν καψουρεμένοι

Ἐπέτειος τῶν 33 χρόνων ἀπό τήν ἐξέγερση τοῦ Πολυτεχνείου καί ὁ ραδιοφωνικός σταθμός *Μελωδία* —σταθμός πού προνομιακά παίξει ἔντεχνο— εἶχε προγραμματίσει ἀφιέρωμα στό πολιτικό τραγούδι· αὐτό ὑποδεικνύει —ἐκούσια ἢ ἀκούσια— ἡ ἡμέρα. Ἀνάμεσα στά πολλά καί διάφορα ἀδόμηνα, ἀκούστηκαν καί δηλώσεις γνωστών —λιγότερο ἢ περισσότερο— πού πραγματεύονταν ἄν στό «διά ταῦτα» σήμερα ὑφίσταται ἢ ὄχι τραγούδι πολιτικό. Ἀπό ἀπόψεις ὅτι τό «Ὅλα καλά» τοῦ Ρουβᾶ εἶναι ἄσμα πολιτικό, ἀπλῶς μέ ὄρους διαφορετικούς ἀπό ἐκείνους πού γνωρίζαμε μέχρι σήμερα, μέχρι ἐκεῖνες πού διατείνονταν ὅτι χωρίς κοινωνικές διεργασίες τέτοιο φρούτο δέν δύναται νά εὐδοκιμήσει, μᾶλλον ἢ πλειονότητα τῶν ἐρωτηθέντων ἀτένιζε τό θέμα μέ σχετική ἀπαισιοδοξία, ἐνίοτε καί μέ ὑφέρπουσα νοσταλγία γιά ἐποχές πού ἔχουν παρέλθει ἀνεπιστρεπτί, ὅταν στρατευμένοι βάρδοι ἐπένδυσαν μουσικά στίς κοινωνικές διεκδικήσεις καί τίς πολιτικές κριτικές καί ἔδιναν τό ἔμμετρο ἔναυσμα γιά πάλης ξεκίνημα καί νέους ἀγῶνες. Στά χρόνια πού πέρασαν ἀπό τότε πού εὐφρεῖς τροβαδοῦροι κατέβαιναν στήν Ἀθήνα στήν καρότσα ἑνός φορτηγοῦ ψάχνοντας μιά κατακόκκινη νιφάδα στή συγκέντρωση τῆς ΕΦΕΕ ἄλλαξε ἄρδην τό

πολιτισμικό σκηνικό τῆς χώρας. Οἱ ἴδιοι καλλιτέχνες, ξέροντας πάντα νά ἐκφράζον με χαρισματικό τρόπο τό κυρίαρχο πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τώρα πιά αἰσθάνονται τῆ μοναξιά πού Ἑλληνες ἐνώνει / καί δέν ἀκοῦν τά κόμματα καί τό μεγάφωνό τους / τό χτύπο μόνο τῆς καρδιάς πού μᾶς βαπτίζει ἀνθρώπους / ὥσπου ἡ δόλια ἢ φωνή νά βρεῖ τῆ ρίζα ἐκεῖνη / πού χάσαμε καί σύ καί γώ σά φραγκολεβαντίνοι. Ἔτσι, κάνοντας τήν αὐτοκριτική τους γιά τίς «πολιτικοῦρες» πού τάισαν τό κοινό τους ἀποφαίνονται: καί μεῖς πού ἀριστερίσαμε ποιό τάχα ἦταν τό λάθος / ἐφιάλτης ἦταν τό εἶδωλο / μά ἀλήθεια ἦταν τό πάθος / [πού] ξάφνου βγήκε ἀπ' τά κλαδιά τῆς πίστης φωτισμένο. Κάπως ἔτσι τό ἔθνος τῆς ρίζας, τῆς φυλῆς καί τοῦ αἵματος, μετουσιωμένο σέ πάθος, ξαναβάφτισε στήν καθαρτική κολυμπήθρα τῆς πίστης τούς κωλοέλληνες σέ ἀπολιτικούς ὀρθόδοξους καί ἡ ζωὴ τράβηξε τήν ἀνηφόρα. Κάπως ἔτσι ἀπόσωσε καί τό πολιτικό τραγούδι καί ἀναδύθηκε τό «ἔντεχνο» γιά νά καλύψει τό κενό στή δισκογραφία καί στό φιλοθεάμον «ψαγμένο» κοινό. Ἄν ζοῦσε ὁ Χατζηδάκις ἴσως νά μὴν ἀπαγόρευε τά τραγούδια του νά παίζονται σέ πολιτικές συγκεντρώσεις, ὅπως εἶχε πράξει στό παρελθόν, ἀφοῦ σήμερα τίποτα πιά δέν «χαρακτηρίζεται», τίποτα δέν διεκδικεῖται καί δέν ζητᾶ νά διεκδικηθεῖ ἀπό ἓνα πολιτικό ἢ πολιτισμικό χῶρο ἀποκλειστικά.

Ἡ Ἑλλάδα, πού τήν πάει τῆ φεγγαράδα, ἔγινε τό ἐπαναλαμβανόμενο μοτίβο-σκηνικό, μαζί μέ μιά ἐλληνικότητα συνυφασμένη μέ βύσσινο γλυκό, дуόσμο, κανέλλα (ἔχετε παρατηρήσει σέ πόσα τραγούδια ἀκούγονται τά συγκεκριμένα;) καί τοῦ παραδείσου μέ λεμονιές στίς ὄχθες ποταμιῶν ἢ σέ ἀκρογιαλιές τῆς λύπης. Παράδοση, ἀθάνατη ἐλληνική ἐπαρχία, νοσταλγία τῆς παιδικῆς ἀθωότητος, στό βάθος πάντα ἡ Κρήτη καί φυσικά τό ἄυλο μιᾶς ιδιότυπης θρησκευτικότητας, κοινῶς «ταξίδι εἶναι μόνο ἢ προσευχή», πού λέει ὁ Ἀλκίνοος.

Ἄν κάτι χαρακτηρίζει τήν ἐποχὴ τούτη, ἴσως ἀποφανθοῦν οἱ ἱστορικοί τοῦ μέλλοντος, εἶναι ὁ ρομαντισμός, ἡ φυσιολατρία, μαζί μέ μιά αἴσθηση κατατονίας, μοναξιάς καί δυσφορίας. Εἶναι ἡ ἐποχὴ πού ἀποσιωπήθηκαν οἱ κοινωνικές ἀναφορές καί ἀπέμειναν ὁ τραγουδοποιός καί ὁ ἐσωτερικός πνευματικός του μονόλογος.

Δέν εἶναι τυχαῖο ἄλλωστε ὅτι τό «ἔντεχνο» σέ μεγάλο βαθμό εἶναι καταρχὴν μὴ συμμετοχικό, θά μπορούσα καταχρηστικά νά πῶ ἀντικοινωνικό. Πρόκειται γιά μιά ἐντελῶς προσωπική ὑπόθεση, γιά κάτι γραμμένο καί τραγουδισμένο ἀπὸ ἓναν γιά ἓναν. Σ' ἓνα παρεῖστικο γλέντι, ἀπ' αὐτά, ἄς ποῦμε, πού στήνονται μέ πολύ κρασί καί μιά κιθάρα εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολο νά τραγουδήσεις τραγούδια πού ἔχουν κατηγοριοποιηθεῖ ὡς «ἔντεχνα». Δέν εἶναι τραγούδια γιά πολλούς μαζί. Στηρίζονται, ἄλλωστε, τόσο ἐμφανῶς στίς φωνητικές καί ἐρμηνευτικές ικανότητες τοῦ καλλιτέχνη καί στό προσωπικό του στύλ, πού σπάνια τραγουδιόνται πέρα ἀπὸ τούς πρώτους στίχους.

Ἄγνοῶ πότε εἰσήχθη γιά πρώτη φορά ὁ ὅρος «έντεχνο» γιά νά προσδιορίσει ἕνα συγκεκριμένο εἶδος τραγουδιῶν. Φαντάζομαι γύρω στό '90, ὅταν ἡ αἰσθητική παραγωγή ἐνσωματώθηκε πλήρως στή μαζική παραγωγή προϊόντων. Καί ἀφοῦ στά πρώτα του βήματα τό έντεχνο ἐπικρίθηκε ὡς «δῆθεν», τά enfants gatés του ἄρχισαν νά παρελαύνουν στίς σημαιοστόλιστες ἐξέδρες τῶν βραβείων «Ἀρίων» σφραγίζοντας ὡς καθ' ὕλην ἀρμόδια τό ἐνιαῖο καί ἀδιαίρετο τῆς δημιουργίας καί τῆς τέχνης πού δέν κατηγοριοποιεῖται σέ ὕψηλὴ καί χαμηλὴ. Ἔτσι κάπως ἀρχίσαμε νά γινόμαστε μονοθεματικοί καί νά τραγουδάμε τὴν ἀπώλεια τοῦ ἐρωτικοῦ συντρόφου ἀποκλειστικά. Ἡ καψούρα ἄλλωστε εἶναι καψούρα καί τό «πές μου ἂν ἄλλον ἀγαπᾶς / πές μου ἂν σέ χάνω» μπορεῖ, κατά περίπτωση, νά χωρέσει παντοῦ. Σκοτεινοί ἀντιήρωες, εὐτυχεῖς, λυπημένοι καί πότες, πού ἀγαποῦν πολὺ καί φεύγουν κάπου πρὶν τό τέλος, πλημμύρισαν τίς μουσικὲς σκηνές καί τίς δισκοθήκες μας.

Ἄς ποῦμε ὅτι δέν ζοῦμε στήν ἐποχὴ τῶν μεγάλων ποιητῶν πρὸς μελοποίηση ἢ τῶν εὐφυῶν στιχοῦργῶν. Ὅλοι τό παραδέχονται. Ἡ θεματογραφία ὅμως γιὰ νά ἔρχεται καί νά παρέρχεται; Ἀκόμα καί ὅταν τά ἀμιγῶς πολιτικά τραγούδια, ὅσα τοὺς ἀποδίδεται τό χαρακτηριστικὸ τῆς «στράτευσης», περιορίζονταν, ἐξακολουθοῦσαν νά ὑπάρχουν τραγούδια πού μιλοῦσαν γιά μιὰ ἀπτή πραγματικότητα, μέ περισσότερο ἢ λιγότερο εὐφάνταστο τρόπο. Δέν ζεῖ σήμερα ἡ Μαίρη Παναγιωταρᾶ; Τό φεμινιστικὸ κίνημα ἔλυσε τό '80 ὅλα τά προβλήματα καί δέν ὑπάρχει κανεὶς στιχοῦργός (ἄντρας ἢ γυναίκα) νά ἀναφωνήσει στή Ρίτα πού παντρεύτηκε καί ἔγινε μαντάμ «ἄχ μωρέ Ρίτα, κάποτε μιλοῦσες γιά πολλά». Ἡ, ἐν πάσῃ περιπτώσει, κανεὶς δέν δουλεῖ σέ γραφεῖο; Στίχοι τοῦ τύπου «μὴν ξαναρθεῖς ἀπ' τὴ δουλειά» ἢ «ἀπόψε λέω νά μὴν κοιμηθοῦμε / νά πᾶμε κατευθεῖαν γιά δουλειά» εἶναι ἐντελῶς ἀνύπαρκτοι. Ὁ χῶρος ἐργασίας ἐν γένει ἀποσιωπᾶται σάν νά μὴν ἀποτελεῖ τόπο ὅπου οἱ ἄνθρωποι κινοῦνται τουλάχιστον γιά ἕνα ὀχτάωρο καθημερινά. Ἄν κάτι δέν χαρακτηρίζει τό έντεχνο εἶναι ἡ ἀνάγκη νά ἐκφράσει μιὰ βιωμένη ἐμπειρία σέ χῶρους ὕλικούς καί χρόνους ἀνθρώπινους καί αὐτό ὄχι γιὰτί ὁ σουρεαλισμὸς εἶναι τό σουξέ μας. Ὁραῖα, τό πολιτικὸ τραγούδι τελείωσε. Γιὰτί ὅμως ὅλα τά τραγούδια πρέπει νά μιλᾶνε γιά ἀερικά, κεχριμπάρια, ἀκροκέραμα, προσκυνητές καί ἀστροφεγγιές;

Δέν ἰσχυρίζομαι ὅτι τό «έντεχνο» δέν ἔχει δώσει ἐξαιρετικὰ δείγματα. Στὴν πλειονότητα ὅμως πιά βασίζεται σέ μιὰ μαγιέρα αἰσθητικοποίησης μιᾶς γλυκερῆς μεταφυσικῆς ἐσωτερικῆς ἀναζήτησης πού μοιάζει νά ἐπαναλαμβάνεται. Καί αὐριο έντεχνο θά ἀκοῦμε, δέν χρειάζεται ὅμως ὅλα τά τραγούδια νά εἶναι ἴδια μέ ὅσα ἔχουμε ἤδη ἀκούσει. Φαντάζομαι ἄλλωστε ὅτι ὑπάρχουν καί ἄλλα πράγματα νά μιλήσει κανεὶς πέρα ἀπὸ τίς παραδόσεις, τίς ἐσωτερικὲς προσευχές καί τ' ἀγόρι μας.

Κατερίνα Λαμπρινοῦ

Καταστολή ἢ πρόληψη

Τὸν παλιό καιρό οἱ ἄνθρωποι στή στεριά ταξίδευαν μέ ἄλογα, μουλάρια, γκαμῆλες, γαϊδούρια, ἄμαξες, ἔλκυθρα πού τά ἔσερναν σκύλοι ἢ τάρανδοι. Ὑστερα, στά μέσα τοῦ 19ου αἰ., ἦλθε ὁ ἀτμός καί οἱ ἀτμομηχανές ἄρχισαν νά σέρνουν ἀπ' τόν ἕναν τόπο στόν ἄλλο τούς σιδηροδρομικούς συρμούς. Τί εὐτυχία! Ὅπου ἔβαλαν τρένα, ταξίδευαν οἱ ἄνθρωποι φτηνά, γρήγορα καί μέ μεγάλη ἀσφάλεια. Ἀκόμη καί τό μικρό βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, χάρη στόν Τρικούπη, ἀπέκτησε τρένα (καί ὡς ἐκ τούτου «δυστυχῶς ἐπτωχεύσαμεν»). Ἐν πάσῃ περιπτώσει πρῖν προλάβει ὁ κόσμος νά χαρεῖ τό τρένο ἔρχεται ἕνα ἄλλο ἀποφασιστικό βῆμα προόδου: καταφτάνει ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης τό Αὐτοκίνητο καί ἀμέσως μετά τό Ἀεροπλάνο (καί τό δίτροχο παπάκι, ἡ πεντακοσάρα καί ἡ χιλιάρα). Νέα ἐπανάσταση: οἱ μηχανές αὐτές καταβροχθίζουν τά χιλιόμετρα: Ἀθήνα-Λονδίνο 3 ὥρες. Κερδίζουμε χρόνο!

Ὡστόσο, ἐκεῖνα τά παλαιά μεταφορικά μέσα, πού ὡς κινητήρια δύναμη χρησιμοποιοῦσαν τή δύναμη τοῦ τετράποδου ὑποζυγίου, δέν ἦταν τόσο ἄκακα ὅσο φαίνονται στίς ζωγραφιές καί τίς ἱστορίες. Τά ὑποζύγια ἀνταπέδιδαν στούς ἀνθρώπους, μέ κλωτσιές καί δαγκωνιές, ἕνα μικρό μέρος τῆς κακίας καί τῆς βαναυσότητος πού τούς ἐπεφύλλασσαν οἱ ἄνθρωποι. Εἰδικοί μελετητές ὑπολόγισαν ὅτι ἀπό τίς κλωτσιές καί τίς δαγκωνιές τῶν ὑποζυγίων ἀχρηστεύονταν περίπου τό 20% τῶν ἀνθρώπων πού ἀσχολοῦνταν μέ τά ἄλογα τοῦ πολέμου (ἱππεῖς, ἐκπαιδευτές, ἱπποκόμοι). Ξέρουμε ὅτι ὁ μέγας ἐπαναστάτης τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης Νταντόν εἶχε παραμορφωμένο πρόσωπο ἀπό κλωτσιά ἀλόγου. Χώρια ἡ βρόμα καί ἡ δυσσομία ἀπό τίς κοπριές τῶν ζώων μέσα στά κάστρα καί τίς περιτοιχισμένες πόλεις. Τά μηχανήματα αὐτοκίνησης τά ἔδιωξαν ὅλα αὐτά. Ἦρθαν ἄλλα ὅμως χειρότερα. Ἦρθε τό τροχαῖον ἀτύχημα κι ἄλλα πολλά.

Ὅποτε οἱ ἀρχές καθιέρωσαν τούς Κώδικες Ὀδικῆς Κυκλοφορίας, γέμισαν τούς δρόμους μέ διάφορα ἀπαγορευτικά σήματα, ἐπέβαλαν ὑποχρεωτικούς κανόνες κίνησης, «ἀπαγορεύεται», πρόστιμα, ἀφαίρεση ἀδειῶν ἀκόμα καί στερητικές τῆς ἐλευθερίας ποινές μέ τίς ὁποῖες προσπάθησαν νά ἀπαλείψουν ἢ νά περιορίσουν τά ἀτυχήματα. Μάταιος ὁ κόπος. Οἱ ἐκκλήσεις στή σύνεση, στό σεβασμό τῶν κανονισμῶν, πᾶνε στό βρόντο ἀκόμα καί σέ χῶρες μέ ὑψηλή κουλτούρα ὁδήγησης.

Λένε ὅτι στήν Ἑλλάδα κατέχουμε τά πρωτεῖα μεταξύ τῶν χωρῶν τῆς ΕΕ. Τά μέτρα καί οἱ κανονισμοί, ὅπως καί ἡ βελτίωση τῶν μεταφορικῶν μέσων, δέν μποροῦν νά ἀναστείλουν τή βουλημία τοῦ ἀνθρώπου γιά μεγάλη ταχύτητα καί βόλεμα.

Μέγα, λοιπόν, τό πρόβλημα, τό κόστος σέ ζωές, τραυματισμούς, ἀναπηρίες, ρύ-

πανση, ἠχορύπανση, χρῆμα, συνωστισμός, ματωμένα σαββατοκύριακα, ὀλοκληρωτική «φραγή» τῶν δρόμων τῶν πόλεων. Τό «μέσον» ὅμως εἶναι πανίσχυρο, δηλαδή ἡ ἰδεολογία τῶν ἀνθρώπων πού χρησιμοποιοῦν τό μέσον.

Τώρα ἀναγγέλλεται ἓνας νέος ΚΟΚ πού φιλοδοξεῖ νά πατάξει τήν ἀνομία τῶν δρόμων ἢ ἔστω νά τήν περιορίσει δραστικά. Βαριές, πολύ βαριές οἱ ποινές πού προβλέπει. Ἄν ὁ ὀδηγός εἶναι ἓνας συνήθης παραβάτης, τά πρόστιμα φτάνουν μέχρι ἓνα μηνιάτικο. Εἰλικρινά λυπᾶμαι πού δέν εἶμαι βουλευτής μόνο καί μόνο γιά νά ψηφίσω, καί μέ τά δυό μου χέρια, αὐτόν τόν αὐστηρό κανονισμό πού ἀναγγέλλεται.

Ὅμως ἀπ' ὅλες τίς μεριές ξεσηκώθηκε μεγάλη ἀμφισβήτηση καί ἐναντίωση γιά τά νέα μέτρα. Ἄλλά ὅλες οἱ ἀμφισβητήσεις συνοψίζονται στό ἐξῆς: ἡ κυβέρνηση ἐπιβάλλει τά νέα μέτρα γιά λόγους εἰσπρακτικούς. Ἐπομένως, λένε, δέν πρόκειται νά μειωθεῖ ἡ σχετική παραβατικότητα τῶν ὀδηγῶν, ἀπλῶς μέσω παραβατικότητας, θά γεμίζουν τά ταμεῖα τοῦ Ἄλογοσκούφη. Ἴσως ἔχουν δίκιο ὅσοι τά λένε αὐτά, Ἴσως γνωρίζουν καλύτερα τά τρίςδαθα τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς. Ὅπως δηλαδή τοῦ Ἑλληνοῦ ὁ τράχηλος ζυγόν δέν ὑπομένει ἔτσι καί ἐμᾶς δέν μᾶς φοβίζουν τῶν φορατζήδων τά βόλια, τῶν κρατιστῶν τά ἄτιμα σπαθιά. Ἐμεῖς θά τήν «κάνουμε» τήν παρανομία μας, κι ἄς πληρώσουμε ἐν ἀνάγκη ὅσο κι ὅσο.

Πιστεύω, ὥστόσο, μαζί μέ τόν νομοθέτη, ὅτι μόνο τό σκληρό πρόστιμο μπορεῖ νά περιορίσει τήν ἀσύδωτη παραβατικότητα. Ἐτσι μόνον θά ἔλθει, ἂν ποτέ ἔλθει, κι ἐκεῖνη ἡ ἀγωγή χάρη στήν ὁποία οἱ ὀδηγοί θά τηροῦν τούς κανονισμούς χωρίς τόν ἐξαναγκασμό τῆς ποινῆς. Ὑπάρχει βέβαια καί τό ταξικό ζήτημα. Γιά τά βαριά πρόστιμα οἱ κατέχοντες βαριά αὐτοκίνητα σκασίλα τους. Ἐκεῖνος μέ τό 4x4 τῶν 50.000 εὐρώ, σιγά πού θά λογαριάσει τό πρόστιμο τῶν 500 εὐρώ. Γι' αὐτό στή Σουηδία καί τή Γερμανία τό πρόστιμο καθορίζεται μέ βάση τή φορολογική δήλωση τοῦ παραβάτη. Γιά τήν ἴδια παράβαση φτωχός καί πλούσιος δέν πληρώνουν τό ἴδιο. Ἐν πάσῃ περιπτώσει καί ἐκεῖ ἐφαρμόζεται μιά διαφοροποιημένη καταστολή, πάντως καταστολή.

Καταστολή, λοιπόν, ἢ πρόληψη; Καταστολή εἶναι ἡ ἀπάντηση, καταστολή μέ σοβαρή ἀστυνόμευση. Γιατί χωρίς σοβαρή ἀστυνόμευση πρὸς πᾶσα κατεύθυνση τά βαριά ἢ ἐλαφρά πρόστιμα εἶναι ἄνευ σημασίας. Ἄλλωστε ὅποιος ἀντιδρᾷ στήν καταστολή, δηλαδή οἱ πάντες καί οἱ πᾶσες, δέν ἔχουν παρά νά μήν παρανομεῖ. Ἐτσι, ἀφοῦ ὁ σκοπός τῆς κυβερνήσεως εἶναι εἰσπρακτικός, ὅπως λένε, δέν ἔχει παρά νά μήν τῆς κάνουν τό χατήρι μέ τόν μόνο τρόπο πού διαθέτουν στήν προκειμένη περίπτωση: μέ τό νά μήν παρανομοῦν.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

«ΜΕ ΤΟΥΣ ΠΟΛΙΤΕΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΛΑΟΥ»

Τό ΠΑΣΟΚ τῆς νέας ἐποχῆς

τοῦ Ἀνδρέα Πανταζόπουλου*

Στόχος τοῦ βιβλίου εἶναι νά περιγράψει καί νά ἀναλύσει τό ἐγχείρημα τοῦ Γ. Παπανδρέου, ἀπό τή στιγμή πού αὐτός ἀνέλαβε τήν ἡγεσία τοῦ ΠΑΣΟΚ, δύο μῆνες πρὶν ἀπό τίς ἐκλογές τοῦ 2004. Θά θυμᾶστε, φαντάζομαι, ὅτι τότε, στή διάρκεια τῆς προεκλογικῆς ἐκστρατείας, ὁ Γ. Παπανδρέου ἀναφερόταν διαρκῶς στήν ἀνάγκη τῆς συμμετοχῆς τῶν πολιτῶν στά κοινά, μιλοῦσε γιά τή συμμετοχική δημοκρατία, γιά τήν ἀποκέντρωση καί τή διαβούλευση. Ἄρκετοί ἦταν αὐτοί πού ἰσχυρίζονταν ὅτι ὅλα αὐτά πού ἐπικαλεῖτο ὁ νέος ἡγέτης τοῦ ΠΑΣΟΚ ἦταν ἕνα τρῦκ, ἕνα κόλπο προκειμένου νά κάνει νά ξεχαστοῦν τά προβλήματα τοῦ ἄμεσου παρελθόντος, τῆς σημερινῆς δεκαετίας, ἰδιαίτερα τῆς δευτέρας τετραετίας (2000-2004), ὅτι ὅλα αὐτά ἐντάσσονταν σέ μία καλοσχεδιασμένη ἐπιχείρηση γοητείας τῶν ψηφοφόρων τοῦ ΠΑΣΟΚ, καί εὐρύτερα τοῦ ἐκλογικοῦ ἀκροατηρίου, σέ μία ἐπικοινωνιακή «μιντιακή καταγίδα», ὅπως χαρακτηριστικά λεγόταν. Ὅτι δηλαδή ὅλα αὐτά ἦταν μία «προπαγάνδα» ἢ ὁποῖα γινόταν γιά νά ξενακερδίσει τό ΠΑΣΟΚ τίς ἐκλογές καί, κατά τά εἰωθότα, νά ξεχαστεῖ ἄμεσα μετά ἀπό ἐνδεχόμενη νίκη του.

Τό ΠΑΣΟΚ βέβαια δέν κέρδισε τίς ἐκλογές, ὡστόσο ὅλα ὅσα ἔλεγε ὁ ἡγέτης του συνέχισε νά τά ὑπερασπίζεται καί μετά ἀπό αὐτές. Αὐτός ἦταν καί ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο προσπάθησα νά δῶ ἀπό πῶς κοντά τήν προσωπική πολιτική διαδρομή τοῦ Γ. Παπανδρέου, τίς κατὰ καιρούς πολιτικές του ἀπόψεις, ἤδη ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '80, στό φόντο βέβαια τῶν κοινωνικῶν καί πολιτικῶν ἐξελίξεων. Καί τό ἐντυπωσιακό σέ ὅλη αὐτή τή διαδρομή, ἀπό τότε μέχρι καί σήμερα, εἶναι ἡ φανατική, στά ὅρια τῆς ἰδεοληψίας, ἐμμονή του στά ἴδια θέματα: στή συμμετοχή, στήν ἀποκέντρωση, στή διαβούλευση, στό διάλογο, ἐννοίες καί πρακτικές τίς ὁποῖες θεωροῦσε ὡς μονόδρομο προκειμένου τόσο

τό ἴδιο τό ΠΑΣΟΚ ὅσο καί τό πολιτικό σύστημα νά ἀνακτήσουν τήν ἐμπιστοσύνη τῶν πολιτῶν. Ἀπό κοινοῦ μέ τήν ταυτόχρονη καί ἀδιάπτωτα ἐπαναλαμβανόμενη ἄρνησή του στό συγκεντρωτικό καί πελατειακό κράτος, στήν ὑπεράσπιση ἑνός δημοκρατικοῦ, «ἀνοιχτοῦ» κόμματος. Μέ δυό λόγια, ὁ Γ. Παπανδρέου, μέ τόν δικό του τρόπο, ἂν καί κληρονόμος μιᾶς βαριάς κληρονομιάς, θέλησε καί ἐπιχείρησε νά τήν ἀμφισβητήσει. Φέροντας στήν ἐπιφάνεια μιᾶ νέα συμμετοχική, «ἀπελευθερωτική» θεματική.

Στό βιβλίο ὑποστηρίζω, μεταξύ ἄλλων, ὅτι ἡ νέα αὐτή θεματική, ὡς στρατηγική ἀνασυγκρότησης τόσο τοῦ ΠΑΣΟΚ ὅσο καί τοῦ πολιτικοῦ συστήματος, παρουσιάζει μιᾶ σειρά σοβαρῶν ἀποκλίσεων ἀπό τήν ἴδια τήν πραγματικότητα, τόσο αὐτήν τοῦ ΠΑΣΟΚ ὅσο καί τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ συστήματος. Ὅτι τά προβλήματα κατανόησης τοῦ τί θέλει, ἐπιτέλους, νά κάνει ὁ Γ. Παπανδρέου, τοῦ τί σημαίνει «Γιῶργο, ἀλλάξέ τα ὅλα», τό γιατί τό ΠΑΣΟΚ δέν ἔχει κοινωνικοπολιτικό στίγμα, ὅλα αὐτά συνδέονται ἄμεσα μέ τόν τρόπο πού ὁ ἡγέτης τοῦ ΠΑΣΟΚ διαβάσει τήν πραγματικότητα. Θά ὑποστηρίξαμε, συνοψίζοντας, ὅτι τά προβλήματα μέ αὐτή τή νέα συμμετοχική θεματική εἶναι δύο εἰδῶν:

1. Δέν κατόρθωσε νά γίνει εὐκόλα κατανοητή ὄχι μόνον ἀπό τόν ἐκλογικό περίγυρο τοῦ ΠΑΣΟΚ, τοὺς ἐν δυνάμει ψηφοφόρους του, ἀλλά καί ἀπό πολλά μέλη του, ἀκόμα καί ἀπό ἀρκετά στελέχη του. Ἡ δυσκολία συνίσταται ἀφενός στό γεγονός ὅτι ἡ ἑλληνική πολιτική κουλτούρα εἶναι «συντηρητική». Μέ αὐτό θέλω νά πῶ ὅτι τόσο ἡ ἑλληνική πολιτική ἔλιτ ὅσο καί ἡ κοινωνία τῶν πολιτῶν δέν ἔχουν ἐθιστεῖ σέ συμμετοχικές πρακτικές ἢ, καλύτερα, οἱ ὁποῖες συμμετοχικές πρακτικές κατὰ τή διάρκεια τῆς μεταπολίτευσης περνοῦσαν σχεδόν ἀποκλειστικά μέσα ἀπό τά πολιτικά κόμματα. Ἀφετέρου, αὐτή ἡ μείζων ἀπουσία συνήργησε, μεταξύ καί ἄλλων παραγόντων, στό γεγονός ὅτι τά σημερινά αἰτήματα κοινωνικῆς διεκδίκησης, διαμαρτυρίας, νά εἶναι οὐσιαστικά ἀποσυνδεδεμένα, μέ τήν ἴδια τήν εὐθύνη τῶν «φυσικῶν» ἡγεσιῶν τους, σχεδόν ἀπό κάθε «ποιοτικό» αἶτημα συμμετοχῆς, συναπόφασης. Ἀκόμα καί ἡ προβολή καί ἡ διεκδίκηση θεσμικῶν αἰτημάτων ἀποσυσχετίζεται ἀπό κάθε θεσμική διαδικασία συ-

* Τό παρὸν κείμενο ἐκφωνήθηκε στήν ἐκδήλωση γιά τήν παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀνδρέα Πανταζόπουλου, *Μέ τους πολίτες κατά του λαού. Τό ΠΑΣΟΚ τῆς νέας ἐποχῆς*, ἐκδ. Ἐστία, 2006, πού πραγματοποιήθηκε στήν αἴθουσα τῆς ΕΣΗΕΑ στίς 21/11/2006 μέ τή συμμετοχή τῶν Εὐ. Βενιζέλου, Γ. Βούλγαρη, καί Α. Καρακούση.

ναπόφασης μέσα στή διάρκεια, διαδικασία ἡ ὁποία ἀπό κοινοῦ μέ τή σύγκρουση πού προϋποθέτει, ἐπιβάλλει, ταυτόχρονα, καί τήν ἀποδοχή τοῦ συμβιβασμοῦ ἀνάμεσα στους παράγοντες οἱ ὁποῖοι καλοῦνται νά συναποφασίσουν. Μέ τήν ἐννοια αὐτή, τό πασοκικό αἴτημα-πρόταγμα τῆς «εὐθύνης», τῆς λεγόμενης «κοινωνικῆς συνευθύνης», τό ὁποῖο μάλιστα θεωρεῖται καί ὡς ἡ ἔδρα ἐνός νέου διαδικασιακοῦ «πατριωτισμοῦ», δέν μπορεῖ νά γίνει κατανοητό. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι νά προσλαμβάνει μιά καθαρά ἠθικιστική συνδήλωση, ἀφοῦ ἀδυνατεῖ ὡς μία ἐκ τῶν ἄνω ρητορική ἐκφορά νά ἐπενδυθεῖ σέ ἐκ τῶν κάτω προερχόμενες κοινωνικές πρακτικές. Ἐδῶ, αὐτή ἡ ἀδυναμία κοινωνικῆς κατανόησης καί ἐνεργητικῆς πλαισίωσης μιάς νέας πολιτικῆς πρότασης ἀποδεικνύει ὅτι δέν ἀρκεῖ ἡ ὁποία ἐνδεχόμενη ὀρθότητά της προκειμένου αὐτή νά πετύχει στήν ὑλοποίησή της, ἀλλά αὐτό πού χρειάζεται εἶναι νά μπορεῖ νά ἐπιφέρει πραγματικά ρήγματα σέ ἕνα παραδοσιακό, ἕνα κληρονομημένο πλέγμα κοινωνικῶν καί πολιτικῶν πρακτικῶν: χρειάζονται, μέ ἄλλα λόγια, κοινωνικές δυνάμεις πού θά πάρουν πάνω τους τήν ὑπόθεση τῆς «συνευθύνης», καί τέτοιες δυνάμεις ἀπουσιάζουν. Οἱ διαδόχτες μὴ κυβερνητικές ὀργανώσεις, καθῶς καί τά κοινωνικά κινήματα, μέσα στό πλαίσιο τῆς «ἀδύναμης» ἑλληνικῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν, εἶναι οὐσιαστικά, δηλαδή πολιτικά, ἀνύπαρκτες, προκειμένου νά ἐνσαρκώσουν μέ τό ἀπαιτούμενο εἰδικό πολιτικό βάρος μιά ἀξιόπιστη διαδικασία θεσμικῆς ἀνανέωσης, τουλάχιστον ἔτσι ὅπως τήν φαντάζεται ὁ ἡγέτης τοῦ ΠΑΣΟΚ. Σέ κάθε περίπτωση, ἡ ὁποία διακεκομμένη, ἀφανῆς τους ὑπαρξή δέν ταυτίζεται μέ τήν ἐκφραση μαζικῶν κοινωνικῶν συμφερόντων. Μποροῦμε, στό σημεῖο αὐτό, νά ἐντοπίσουμε, μέ σχετική ἄνεση, ὅτι ἡ ἐκ τῶν ἄνω, ἐκ μέρους τοῦ Γ. Παπανδρέου, βολονταριστική προαγωγή τους ὡς προνομιακῶν κοινωνικῶν ὑποκειμένων τοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν πολιτικῶν κομμάτων καί τοῦ πολιτικοῦ συστήματος προσκρούει σέ μιά θεμελιακή παρανόηση τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητας. Διατείνομαι ὅτι εἶναι αὐτή ἡ παρανόηση, ἡ ὁποία ὀφείλεται στήν ἰδεοληπτική ἐμμονή σέ ἕνα «μοντέλο», αὐτό τῆς «συμμετοχικῆς δημοκρατίας», ἡ ὁποία ἐξηγεῖ τή μὴ κατανόηση τῆς συμμετοχικῆς θεματικῆς ἀπό τήν ἐν δυνάμει κοινωνική βάση τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἀλλά καί ἀπό τά μέλη καί πολλά ἀπό τά στελέχη του.

2. Ἀλλά μιά παρανόηση δέν ἐπιτρέπεται νά ἀποκρύψει μιά ἄλλη. Τό δεύτερο καί ἐξίσου σημαντικό πρόβλημα μέ αὐτή τή νέα θεματική περί συμμετοχικῆς δημοκρατίας (ὅπως καί ἂν αὐτή κάθε φορά μετονομάζεται: ἀπλή συμμετοχή, κοινωνική συνευθύνη, κοινωνική λογοδοσία, εἰδικό βάρος πού ἀποδίδεται στήν ἀποκέντρωση καί τήν Αὐτοδιοίκηση, εἰδικό βάρος πού ἀποδίδεται στίς τοπικές κοινωνίες τῶν πολιτῶν, στίς ΜΚΟ καί στά κοινωνικά κινήματα, στήν ἠλεκτρονική τους δικτύωση κ.λπ.) ἀφορᾷ τίς προϋποθέσεις της στό πλαίσιο τῆς παγκοσμιοποίησης. Ἐξηγοῦμαι: Ὁ Γ. Πα-

πανδρέου ξεκινᾷ ἀπό ὀρισμένες βασικές παραδοχές: ὅτι οἱ παραδοσιακές λειτουργίες καί ὁ ρόλος τοῦ ἔθνους-κράτους (ὅπως π.χ. ἡ ἀσκηση κοινωνικῆς πολιτικῆς) μπροστά στήν παγκοσμιοποίηση ἔχουν σέ πολύ μεγάλο βαθμό ὑπονομευτεῖ ὅτι πλέον λόγω παγκοσμιοποίησης εἴμαστε ὅλοι πολίτες ἐνός πλανητικοῦ χωριοῦ, ὅπου τά ἔθνη ἀπό δέν παίζουν σημαντικό ρόλο· ὅτι, γι' αὐτόν τό λόγο, δέν ἔχει νόημα νά παλεύουμε γιά τή «λαϊκή κυριαρχία», γιά τήν «ἐθνική ἀνεξαρτησία», ὅπως τίς ἐννοοῦσαμε στό παρελθόν· ὅτι οἱ κοινωνικοὶ ἀγῶνες καί οἱ κοινωνικές συγκρούσεις δέν εἶναι πλέον ἐθνικές ἀλλά διεθνικές, πλανητικές· ὅτι οἱ συγκρούσεις αὐτές δέν εἶναι ταξικές, δέν ἀντιπαραθέτουν τή μιά τάξη ἐναντι τῆς ἄλλης, τούς «φτωχοῦς» ἐναντιαί τους «πλουσίους», ἀλλά μᾶλλον διαταξικές, ἐγκάρσιες καί ἀξιακές, ὅπου τά συμφέροντα ὑποκαθίστανται βαθμηδόν ἀπό τίς ἀξίες· ὅτι σήμερα δέν ὑπάρχουν μεγάλα καί συμπαγή συλλογικά σώματα, ὅπως οἱ τάξεις ἢ ὁ «λαός», ἀλλά μόνον ἢ κυρίως ἄτομα τά ὁποῖα συμμετέχουν ταυτόχρονα σέ πολλές κοινότητες καί ταυτότητες. Κάποιος, παραδείγματος χάρι, εἶναι ἐργάτης στό ἐπάγγελμα, μουσουλμάνος στό θρήσκευμα, ὅπου δέν εἶναι σίγουρο ποιά ἀπό αὐτές τίς ταυτότητες του εἶναι ἡ πλέον ἰσχυρή, αὐτή ἡ ὁποία τόν εὐαίσθητοποιεῖ καί τόν κινητοποιεῖ περισσότερο. Κάποιος ἄλλος, ἢ κάποια ἄλλη, εἶναι γυναίκα, ἐργαζόμενη καί μητέρα, ὅπου τά προβλήματα πού ἀντιμετωπίζει δέν εἶναι μόνον ἢ δέν εἶναι τόσο μυθολογικά, ἀλλά σχετίζονται μέ τό φύλο της ἢ μέ τίς ὑποχρεώσεις της ὡς μητέρας. Οἱ παραδοσιακές ταυτότητες ἔτσι φαίνονται νά ἔχουν ἀλλάξει, τά αἰτήματα νά ἔχουν διαφοροποιηθεῖ, καί ἐπιπλέον ὁ καθένας προσπαθεῖ νά βρεῖ ἕναν ἀτομικό τρόπο γιά νά τά πραγματοποιήσει, δέν βλέπει δηλαδή τό ἄτομο τήν προσιδία ἐξέλιξή του μέσα ἀπό τή γενικότερη, τή συλλογικότερη ἐξέλιξη τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας ἢ τάξης στήν ὁποία ἀνήκει. Ἄν σέ ὅλα αὐτά προσθέσουμε, βέβαια, καί τήν κρίση τήν ὁποία διέρχεται ἡ πολιτική, ἂν προσθέσουμε τήν πολιτική ἀδιαφορία, τήν ἀποψη δηλαδή ὅτι «ὄλοι οἱ πολιτικοὶ ἴδιοι εἶναι», πράγμα τό ὁποῖο συνιστᾷ βασικό στοιχεῖο μιάς ἀνιούσας κοινωνικῆς ἀπονομιμοποίησης τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς πολιτικῆς, τότε βρισκόμαστε μπροστά στό σύνολο τῶν αἰτιῶν πού ἐπικαλεῖται ὁ πρόεδρος τοῦ ΠΑΣΟΚ. Αἰτίες οἱ ὁποῖες, κατ' αὐτόν, ἐπιβάλλουν τήν ἀνάγκη νά μεταρρυθμιστεῖ τό πολιτικό σύστημα, οἱ θεσμοί, τά κόμματα (πού πρέπει νά πάψουν νά εἶναι ἡγετοκεντρικά καί νά γίνουν πλουραλιστικά, νά ὀργανωθοῦν δικτυακά μέ τή βοήθεια τοῦ Διαδικτύου), τά συνδικάτα, νά συντριβεῖ τό συγκεντρωτικό καί παλαιοκαπιταλιστικό κράτος καί νά εἰσέλθουν νέοι καί ἀφθαρτοὶ παράγοντες ὅπως οἱ ΜΚΟ, οἱ ἀνθρωπιστικές ὀργανώσεις καί τά κοινωνικά κινήματα γιά νά τό ἀνανεώσουν. Μέ δύο λόγια, ἡ ἑλληνική κοινωνία πρέπει νά πάψει νά εἶναι «κλειστή» καί «φοβική», νά γίνει μιά «ἀνοικτή» κοινωνία, μιά κανονιστικά συγκροτημένη «πολυπολιτισμική» κοινωνία τῶν πολιτῶν, νά μὴ φοβᾶται τό νέο καί τό διαφορετικό, τόν μετανάστη κ.λπ.

Σέ ὅλα αὐτά ὑπάρχει μιὰ δόση ἀλήθειας. Πράγματι, ἀρκετά πράγματα ἀλλάζουν λόγω παγκοσμιοποίησης. Καί σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τίς λειτουργίες τοῦ ἔθνους-κράτους καί στή σχέση τῶν πολιτῶν μέ τήν πολιτική, μέ τά κόμματα καί μέ τούς θεσμούς. Ὡστόσο, αὐτό πού κατὰ τή γνώμη μου δέν ἀλλάζει ἤ, ἔστω, μέχρι τώρα δέν ἔχει ἀκόμα ἀλλάξει, εἶναι τό γεγονός ὅτι οἱ κοινωνικές διαιρέσεις καί οἱ κοινωνικές συγκρούσεις ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν καί νά ἐκδηλώνονται μέσα σέ ἔθνικό πλαίσιο, μέσα στό πλαίσιο τοῦ ἔθνους-κράτους οἱ πολῖτες κατανοοῦν τήν ἔκφραση καί διεκδίκηση τῶν συμφερόντων τους καί εἶναι αὐτά τά τελευταῖα, τά συμφέροντα, τά κοινωνικά συμφέροντα (οἱ αὐξήσεις, ἡ ἀνεργία, ἡ φτώχεια) πού συνεχίζουν νά ἀποτελοῦν τή βάση τῆς πολιτικῆς καί ὄχι κάποιες ἀφηρημένες, καί ἀποκομμένες ἀπό συμφέροντα, ἀνθρωπιστικές «ἀξίες» (ἡ ἀνθρωπιά, ἡ ἀλληλεγγύη). Θέλω, δηλαδή, νά πῶ ὅτι ἀκόμα ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν κοινωνικές τάξεις, ὅτι ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει «λαός», ὅτι ἕνας ὁλόκληρος κόσμος θέλει νά αἰσθάνεται καί νά εἶναι προστατευμένος ἀπό ἕνα ἀποτελεσματικό κράτος καί ἀπό πολιτικούς πού ἐνδιαφέρονται γι' αὐτόν. Ὅτι γιά πάρα πολλούς, γιά τούς περισσότερους, οἱ «ἀξίες» πού ἐπικαλεῖται ὁ ἡγέτης τοῦ ΠΑΣΟΚ ἔχουν νόημα μόνον ὅταν γίνονται «πολιτική», ὅταν αὐτή ἀνταποκρίνεται σέ ὑπαρκτές κοινωνικές ἀνάγκες.

Ἀντίθετα, γιά τόν Γ. Παπανδρέου, ὅπως εἶπα πρῖν, καί πολιτικά μιλώντας, οὔτε τάξεις, οὔτε λαός ὑφίστανται. Αὐτό πού ὑπάρχει δέν εἶναι ὁ ἐργάτης, ὁ ἀγρότης, ὁ μικροαστός, κ.λπ., ἀλλά ὁ πολίτης, ἕνα άτομο δηλαδή τό ὅποιο ὑπάρχει ὑπερβαίνοντας τά ὅποια προσωπικά του συμφέροντα, τά συμφέροντα τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας στήν ὁποία ἀνήκει, προσδιορίζεται καί ἀπό ἄλλες ἀσχολίες του καί ἀνάγκες του: ὁ πολίτης αὐτός τό πρῶτο ἐργάζεται στό σπίτι του μπροστά στόν προσωπικό του ἠλεκτρονικό ὑπολογιστή, τό ἀπόγευμα ἀσχολεῖται μέ τίς δραστηριότητες μιᾶς μὴ κυβερνητικῆς ὁργάνωσης καί τό θράδυ κρατᾷ ἐναλλάξ μέ ἄλλους γείτονές του στό σπίτι του τά παιδιά τῆς γειτονιάς ὅταν οἱ γονεῖς τους ἐργάζονται. Θέλω νά πῶ ὅτι τέτοιος πολίτης δέν ὑπάρχει, δέν ὑπάρχει, ἐννοῶ, ὡς κρίσιμο κοινωνικό μέγεθος, ὁ ὁποῖος νά μοιράζει τόν χρόνο του ἀνάμεσα στήν προσωπική του ἐργασία, τή φιλανθρωπική δραστηριότητα καί τήν κοινωνική εὐθύνη. Ἀλλά καί ἂν ἀκόμα ὑπῆρχε, ὁ πολίτης αὐτός ποτέ, κατὰ τή γνώμη μου, δέν μπορεῖ νά πάψει νά ἀναζητᾷ τήν κρατική μέριμνα, τήν κρατική κοινωνική πολιτική, ἀναθέτοντάς την στή φιλανθρωπία, σέ μιὰ κοινοτιστικῆς ὑφῆς φιλανθρωπία.

Γιατί ἡ φιλανθρωπία ἐνδέχεται νά εἶναι καλό πράγμα, νά εἶναι μιὰ «ἀξία», μιὰ «ἠθική» στάση, ὡστόσο, ἡ φιλανθρωπία, στή γλώσσα τοῦ Γ. Παπανδρέου: ἡ «ἀνθρωπιά», ἡ «ἀλληλεγγύη», δέν μπορεῖ νά ἀντικαταστήσει τήν πολιτική, γιά παράδειγμα τήν εὐθύνη τοῦ κράτους (στήν ὑγεία, στήν παιδεία), τή δημόσια μέρι-

μνα ἐναντί ὅλων τῶν πολιτῶν. Οὔτε τά κόμματα μποροῦν, οὔτε καί πρέπει θά ἔλεγα, νά μετεξελιχθοῦν σέ ἰντερνέτ-καφέ: τά κόμματα ὑπάρχουν γιά νά ἐκφράζουν ἀντίθετα καί ἀντίπαλα κοινωνικά συμφέροντα, μέσα ἀπό τέτοια κόμματα λειτουργεῖ ἡ δημοκρατία. Τά κόμματα, οἱ κομματικές ὁργανώσεις δέν εἶναι φιλανθρωπικές ὁργανώσεις, οὔτε «σχολεῖα» πού δίνουν μόρφωση στόν πολίτη, δέν εἶναι Κέντρα Ἐπαγγελματικῆς Κατάρτισης στίς νέες τεχνολογίες. Τά κόμματα, ἀλλά καί ἡ δημοκρατία, ζοῦν μέσα ἀπό συγκρούσεις διαφορετικῶν ιδεολογιῶν καί προγραμμάτων, ὄχι ἀπό μιὰ γενικευμένη συναίνεση καί μεταξύ τους σύγκλιση, ἀκόμα καί ἐξομίωση. Ἡ σημερινή κρίση τῆς πολιτικῆς καί τῶν πολιτικῶν ὀφείλεται ἕως ἕναν σημαντικό βαθμό, ἀκριβῶς, σέ αὐτή τή σύγκλιση, στήν ἀνυπαρξία ἀξιοπιστῶν ἐναλλακτικῶν λύσεων μπροστά σέ σημαντικά προβλήματα. Ὅταν δέν ὑπάρχουν οἱ διαφορές ἀνάμεσά τους, τότε ὀρισμένοι σπεύδουν νά ἐπινοήσουν νέες ὑποτιθέται μεθόδους, νέες διαδικασίες γιά τήν ἐπίλυσή τους: μιλᾶνε γιά συμμετοχή τοῦ πολίτη, γιά τή συνευθύνη του στή λύση τῶν προβλημάτων, καί στήν πραγματικότητα ἐννοοῦν ὅτι ἐπαφίεται στίς πρωτοβουλίες τῆς λεγόμενης κοινωνίας τῶν πολιτῶν νά ὑποκαταστήσει τό μεγάλο κενό πού ἀφήνει ἡ ἀπόσυρση τοῦ κράτους, θά ἔλεγα ἡ αὐξανόμενη ἰδιωτικοποίηση τοῦ κράτους. Ἀναρωτιέμαι: ἂν δέν θά ἔπρεπε νά ἀναζητήσουμε καί ἐδῶ, σέ αὐτή δηλαδή τή διαδικασιακή συναινετική σύγκλιση ἀνάμεσα σέ ἀριστερά/δεξιά, βασικούς λόγους γιά τήν ἀνοδο φαινομένων πολιτικοῦ κυνισμοῦ καί ἀκροδεξιῶν λαϊκισμοῦ, πού ἔχουν ἤδη κάνει τήν ἐμφάνισή τους καί στήν Ἑλλάδα, πού θά ἔπρεπε νά τούς ἀναζητήσουμε; Στήν κακία τῶν ἀνθρώπων;

Νομίζω ὅτι τό βασικό πρόβλημα μέ τή νέα αὐτή θεματική τοῦ Γ. Παπανδρέου εἶναι ὅτι καί πάλι διαβάξει λάθος τήν πραγματικότητα, ἐθνική καί διεθνή, σέ κοινωνικό ἀλλά καί πολιτισμικό ἐπίπεδο. Πράγματι πολλά πράγματα ἔχουν ἀλλάξει τά τελευταῖα 10-15 χρόνια, ὡστόσο, ἡ φτώχεια, ἡ ἀνεργία, οἱ κοινωνικές ἀνισότητες ὑποχρῶνουν ἕναν ὁλόκληρο κόσμο νά συνεχίζει νά λειτουργεῖ καί νά συμπεριφέρεται σέ μεγάλο βαθμό ὅπως παλιότερα, γιατί ὄχι μόνον ὁλος αὐτός ὁ κόσμος προσδιορίζεται ἀπό τίς ἀνάγκες του, ἀλλά αὐτές, καί αὐτό εἶναι τό σημαντικότερο, συγκροτοῦνται, ἐκφράζονται καί ἀπευθύνονται μέσα σέ μιὰ γνωστή πολιτική δομή πού εἶναι αὐτή ἡ ὁποία περιορίζεται ἀπό τό ἔθνος-κράτος, καί ὄχι τό «πλανητικό χωριό», οὔτε τήν Τοπική Αὐτοδιοίκηση. Ὁ κοινωνικός αὐτός κόσμος δέν προσδιορίζεται κυριαρχικά ἀπό τά ἐνδεχόμενα ἐνδιαφέροντά του ἢ τίς ὅποιες κρυμμένες ἀξίες του. Καί εἶναι οἱ ἀνάγκες αὐτές, μαζί μέ τήν ἐκφρασή τους, ἀλλά ἀκόμα καί οἱ ὅποιες μικρές σήμερα προσδοκίες, οἱ ὅποιες εἶναι πολλές καί οἱ ὅποιες συνεχίζουν νά ἐνώνουν τούς ἀνθρώπους. Ὁ λόγος τοῦ Γ. Παπανδρέου περιγράφει μιὰ κοινωνική κατάσταση ἡ ὁποία ἀπευθύνεται σέ μιὰ κοινωνική μειοψηφία, εἶναι ἕνας λόγος ὁ ὁποῖος, ἔτσι ὅπως ἐκφέρεται, στίς σημε-

ρινές συνθήκες στή χώρα μας, άφορᾶ πρωτίστως μερίδα, περισσότερο ή λιγότερο μικρή, τῆς μεσοαστικής τάξης, δέν μπορεί νά συγκινήσει ή ἔστω νά άποσπᾶσει τήν ἐνεργητική ἐμπιστοσύνη μιάς μεγάλης λαϊκής πλειοψηφίας. Ὁ λόγος του ἡγέτη του ΠΑΣΟΚ εἶναι ὑπερραισιόδοξος, εἶναι ὑπέρμετρα προοδευτικός, εἶναι ή ἐκούσια θετική δεξίωση τῆς παγκοσμιοποίησης, θέλει νά ξεκόψει ἀπό τό ὀτιδήποτε θυμίζει τό παρελθόν. Ἡ χρήση του τελευταίου, ὅταν ἐπιχειρεῖται, εἶναι ἐπιλεκτική, ἐργαλειακή, ἀποκοινωνικοποιημένη καί ταυτόχρονα ἀποϊστοριοποιημένη, πάντα γιά νά νομιμοποιῶνται οἱ πρωτοβουλίες του παρόντος. Καλῶς ή κακῶς δέν εἶναι αὐτή ή σημερινή ἑλληνική πραγματικότητα, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι ἐξακολουθοῦμε νά βρισκόμαστε στό 1974, στό 1981 ή καί στό 1989. Αὐτή εἶναι καί ή βασική αἰτία γιά τήν ὁποία δέν γίνεται ὁ λόγος αὐτός κατανοητός. Γιατί δέν ἀντιστοιχεῖ στήν πραγματικότητα. Δέν ἔγινε ὅλη ή κοινωνία, ὄχι μόνο ή ἑλληνική ἀλλά καί ή εὐρωπαϊκή, μιά ἀπέραντη «μεσαία τάξη», οἱ ἐθνικές κοινωνικές διαιρέσεις ἐξακολουθοῦν νά εἶναι οἱ πῶ σημαντικές, γύρω ἀπό αὐτές συνεχίζει νά συγκροτεῖται ή πολιτική, οἱ ὅποιες ἄλλες διαιρέσεις πού ἀφοροῦν «ἀξίες» εἶναι, θά λέγαμε, κατά κάποιον τρόπο, καί μέ κίνδυνο νά σοκάρουμε, δευτερεύουσες, εἶναι «κέντᾶσεις» οἱ ὁποῖες ἐπικάθονται πάνω σέ ἤδη συγκροτημένες ἐθνικές διαιρέσεις, οἱ ὁποῖες βέβαια καί αὐτές μεταλλάσσονται, ὡστόσο συνεχίζουν νά συνιστοῦν τήν ἕδρα ἀνασυγκρότησης τῆς πολιτικῆς: δέν μπορεί, παραδείγματος χάρι, νά ἐπανδρωθεῖ ἕνα κόμμα ή νά ἀναμορφωθεῖ ἕνα πολιτικό σύστημα μέ ἐξ ἄμδωνος συνθήματα πού ἐπικαλοῦνται τήν ἀνθρωπιά, τόν σεβασμό του «διαφορετικοῦ», τόν διάλογο, ἀκόμα καί τήν ἀποκέντρωση, ὅπως κάνει ὁ πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ. Ἡ «δικαιη κοινωνία», πού ὁ Γ. Παπανδρέου ἐπικαλεῖται, θά ἔπρεπε νά σημαίνει μιά κατ' ἀρχήν ἐπιλογή συμφερόντων: μέ ποιούς εἶσαι, μέ ποιές κοινωνικές ὁμάδες, μέ ποιές τάξεις, χωρίς, ὡστόσο, μιά τέτοια ἐπιλογή νά φυλακίζει τόν φορέα τῆς σέ σχεταριστικές καί ξεπερασμένες πρακτικές. Μιά τέτοια ἐπιλογή, ἐπιπλέον, πρέπει νά γίνεται κατανοητή ἀπό τήν κοινωνία, ἀπό τούς συγκεκριμένους ἀνθρώπους στους ὁποίους ἀπευθύνεται: νά προτείνει συγκεκριμένες λύσεις σέ συγκεκριμένα θέματα, χωρίς, ταυτόχρονα, νά στερεῖται μιάς «γεύσης του μέλλοντος». Ὁ πολιτικός καί ὁ κομματικός λόγος δηλαδή ὀφείλουν νά ἀντιστοιχοῦν καί νά ἐπηρεάζονται καί ἀπό τά «πάθη καί ἀπό τά συμφέροντα». Ἀλλά γιά νά συμβεῖ αὐτό, ὁ κομματικός λόγος ὀφείλει νά ἀντανακλᾶ καί νά οικειοποιεῖται διαλεκτικά τά πάθη, νά μήν τά σιγματίζει μέ συνοπτικές διαδικασίες καί νά μήν παραγωγρίζει τά συμφέροντα. Μόνον μέσα σέ ἕνα τέτοιο πλαίσιο μπορεί καί ἐπιβάλλεται νά γονιμοποιῶνται οἱ «ἀξίες», ὁ σεβασμός του «ἄλλου», του «διαφορετικοῦ», τῶν «μεταναστῶν» κ.λπ. Ἡ γλώσσα τῆς πολιτικῆς πρέπει νά εἶναι σαφῆς καί γειωμένη στήν πραγματικότητα, μιά πραγματικότητα ή ὁποία δέν εἶναι καί τόσο πολύπλοκη ὅσο ἰσχυρίζονται ὀρισμένοι. ■

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Περί κρατισμοῦ τό ἀνάγνωσμα

Γιώργος Παπανδρέου: «Θά ἔλεγα μάλιστα ὅτι ή Δεξιά εἶναι ή πῶ κρατικιστική παράταξη στό νεοελληνικό κράτος, διότι αὐτή ἔφτιαξε τό κράτος. Δέν εἶναι ἕνα κράτος πού διαμορφώθηκε ἀπό ἀριστερές καί προοδευτικές δυνάμεις. Τό κράτος στό ὁποῖο ζοῦμε ἀποτελεῖ ἀπόρροια ξένων ἐπεμβάσεων, ἐμφυλίων...».

Τά προηγούμενα τά εἶπε ὁ κ. Γ. Παπανδρέου σέ μιά συνέντευξη στό *Βήμα* (10 Δεκ.) ἀπ' ἀφορμή τό ἄρθρο 16 κι ὄχι σέ κάποια πραγματεία γιά τό ἑλληνικό κράτος καί τήν ἱστορία διαμόρφωσῆς του. Τά εἶπε ἐν παρόδῳ. Τό ὅτι μίλησε, ὅμως, γιά τό ἑλληνικό κράτος ἐν παρόδῳ δέν σημαίνει ὅτι δέν πιστεύει αὐτά πού εἶπε. Τά λόγια του εἶναι ή ἱστορική αἴσθηση καί γνώση πού ἔχει περί ἑλληνικοῦ κράτους. Ὅτι δηλαδή τό ἑλληνικό κράτος τό ἔφτιαξαν ή δεξιά, οἱ ξένες ἐπεμβάσεις, οἱ ἐμφύλιοι. Ὁ ἐγνωσμένος κρατισμός, συγκεντρωτισμός, αὐταρχισμός του κράτους πού ζοῦμε (καί ὑφιστάμεθα) εἶναι ἀποκλειστικά ἔργο δικό τους. Ἀλλά οἱ δυνάμεις του βενιζελισμοῦ δέν ἔβαλαν τή σφραγίδα τους σ' αὐτό τό σύγχρονο νεοελληνικό κράτος; Τά ἔφτιαξε ὅλα ὁ Τουρκοβασιλῆς; Οἱ δυνάμεις του κέντρου εἶναι ἀμέτοχες; Οἱ δυνάμεις του κέντρου δέν εἶναι αὐτές πού διεξήγγησαν τόν Ἐμφύλιο; Δέν ἦταν τό ΠΑΣΟΚ, ἐπί μιά εἰκοσαετία, ή ἡγετική δύναμη αὐτοῦ του κρατικιστικοῦ κράτους; Δέν ἦταν αὐτό πού διαμόρφωσε τά μετά τό 1986 ἑλληνικά Συντάγματα; Δέν ἦταν αὐτό πού προώθησε τό θύσανο τῶν ἰδιωτικοποιήσεων στήν ὀκταετία του Σημίτη; Μέ δυό λόγια: ἂν τό κράτος αὐτό εἶναι κρατικιστικό (καί εἶναι ὅσο δέν παίρνει ἄλλο) μπορούμε νά στερήσουμε ἀπό τό ΠΑΣΟΚ τή μερίδα του λέοντος πού του ἀναλογεῖ σ' αὐτό τό δημιουργήμα; Καί ἐντέλει: δέν εἶναι μέ τούς νόμους, τίς ἀποφάσεις καί τίς ἐπιλογές του ΠΑΣΟΚ πού φτιάχτηκε τό σημερινό Πανεπιστήμιο καί τό Σχολεῖο ἀπό τή Μητροπόλεως στήν ὁποία ἐνοικοῦσαν ὀκτώ ὑπουργοί του ΠΑΣΟΚ μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ ἴδιος;

Στό ἀρχαῖο δράμα πάροδος ἦταν τό πρῶτο χορικό ἄσμα πού ἔψαλλε ὁ χορός κατά τήν εἰσοδὸ του στήν ὀρχήστρα. Δέν ἔλεγε ὁ χορός ὅ,τι του κατέβαινε οὔτε τά ἄσματά του ἦταν τερψυλαρύγγια γιά ν' ἀνοίγει ή ὄρεξη τῶν θεατῶν. Εἰσαγωγή στό θέμα, στήν τραγωδία ἔκανε προῖδεάζε τό κοινό γιά ὅσα θά ἀκολουθοῦσαν. Ὁ ἐν παρόδῳ προῖδεασμός του κ. Παπανδρέου εἶναι πλήρης φενακισμός καί δημαγωγική πλαστογραφησῆ ὅλης τῆς ἱστορίας του νεοελληνικοῦ κράτους καί του ἴδιου του ΠΑΣΟΚ. Περί κρατισμοῦ τό ἀνάγνωσμα.

*Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Ο ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟΣ ΕΧΘΡΟΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗΣ

του Δημήτρη Ι. Κυριάτα

Η κατάσταση στην ανώτατη εκπαίδευση ασφαλώς δεν δείχνει καλή. Κρίνοντας μόνο από τα συμπτώματα, είναι σαφές ότι επικρατεί γενική δυσαρέσκεια, τόσο από την πλευρά του αρμόδιου υπουργείου, όσο και από την πλευρά διδασκόντων και φοιτητών –συνακόλουθα, από ολόκληρη την κοινωνία, τους γονείς αλλά και τους μελλοντικούς εργοδότες. Προφανώς οι εκτιμήσεις για τό είδος και τό μέγεθος των προβλημάτων ποικίλουν –και έτσι οι προτεινόμενες λύσεις αποκλίνουν ή συγκρούονται ευθέως μεταξύ τους. Αλλά ή γενικευμένη δυσαρέσκεια καλεί σε συζητήσεις, οργανωμένες ή άτυπες, δυναμικές ή λανθάνουσες, πού μπορούν, τουλάχιστον, νά φωτίσουν τήν αίτια του κακού και τήν ουσία του προβλήματος.

Ήδη, παρά τίς έντονες διαφωνίες, έχει γίνει και πάλι αντίληπτό τό αυτόνοτο. Ένώ καμία ουσιαστική αλλαγή δέν μπορεί νά επιβληθεί από τήν πανεπιστημιακή κοινότητα, ακόμα και αν ή ίδια όμονοούσε, χωρίς νέους νόμους, χρηματοδότηση και στήριξη από τήν πολιτική ήγεσία, καμία νομοθετική παρέμβαση, μεταρρυθμιστική ή απλώς ρυθμιστική, δέν έχει ελπίδες επιτυχίας, αν θρίσκει αντίθετη τήν πλειονότητα των διδασκόντων ή των φοιτητών πού θά κληθούν νά τήν υλοποιήσουν.

Τό ένθαρρυντικό είναι ότι ό διάλογος, ιδίως ό αυτόθρομητος και άτυπος, άποδίδει καρπούς. Κυκλοφορούν έτσι προτάσεις οι όποιες παράγονται, όχι μόνο από έπιτροπές και έντεταλμένα όργανα, αλλά μέσα από τό ίδιο τό σώμα των διδασκόντων. Ή αναλυτική εισήγηση του άριστερου όμίλου προβληματισμού ΑΡΣΗ μάλιστα (βλ. www.arsh.gr και δημοσιεύματα στον Τύπο), ή πληρέστερη και συνθετικότερη από όσες έχουν έως σήμερα διατυπωθεί, διαθέτει ένα πρόσθετο πλεονέκτημα. Μαζί μέ πολλές νέες ιδέες πού περιλαμβάνει, ένοποιεί και συσχετίζει μεταξύ τους γνωστούς προβληματισμούς και αίτήματα πού είναι ώρμα από καιρό. Μολονότι άρκετά θέματα τής εισήγησης χρειάζονται έπειγόντως

μεγαλύτερη έπεξεργασία, για πρώτη ίσως φορά από τήν έφαρμογή του νόμου πλαίσιο τό 1982, υπάρχει πλέον διαθέσιμος ένας όδηγός από τό Α έως τό Ω.

Ή νέα εισήγηση έκκινεί από μία σαφώς διατυπωμένη φιλοσοφική τοποθέτηση. Μολονότι δέν υπάρχει κανένας ιδιαίτερος λόγος νά συζητηθεί έκτενώς –όπως είναι γνωστό, ή φιλοσοφία διχάζει ακόμα και τους φίλους– είναι χρήσιμο νά γίνει κατανοητή, διότι διατρέχει ολόκληρο τόν κεντρικό κορμό τής εισήγησης. Ή φιλοσοφική αυτή τοποθέτηση έχει δύο σκέλη. Ύποστηρίζει πρώτον ότι ή γνώση είναι αυτοσκοπός, μέ δική της έσωτερική άναπαραγωγή). Καί δεύτερον ότι ή παραγωγή, διάχυση και αξιοποίησή της άποτελούν θεμελιώδεις μηχανισμούς για τήν ανάπτυξη τής κοινωνίας.

Ή τοποθέτηση αυτή αντίτασσεται ευθέως σε αντίληψεις πού γνωρίζουν σήμερα ευρύτατη διάδοση. Σύμφωνα μέ αυτές, ή γνώση είναι μέσον, όχι αυτοσκοπός. Μπορεί νά τεμαχιστεί (και νά τεμαχίζεται διαρκώς) σε πολλά, άνεξάρτητα μεταξύ τους αντικείμενα πού δέν έπηρεάζουν τό ένα τό άλλο και δέν διαθέτουν συνοχή. Κάθε αντικείμενο παράγεται και άναπαράγεται αυτότελώς. Ή ανάπτυξη πάλι τής κοινωνίας βασίζεται στην ικανότητά της νά διαχειρίζεται μικρούς και αυτόνομους γνωστικούς κλάδους.

Οι διαφορές άνάμεσα στις δύο αντίληψεις έπηρεάζουν τήν εκπαίδευση στο σύνολό της. Περισσότερο όμως τίς ανώτατες βαθμίδες, έπειδή σε αυτές άκριβώς παράγεται και, κυρίως, διδάσκεται νέα γνώση. Όπως είναι φανερό, διαφορετικού τύπου ιδρύματα είναι κατάλληλα για τήν προαγωγή μικρών γνωστικών ένοτήτων και διαφορετικού τύπου για τήν προαγωγή γνώσεων πού έκκινούν από έναν ένιαίο κορμό και διακλαδίζονται προς διάφορες κατευθύνσεις, διατηρώντας πάντα άρρηκτους δεσμούς μέ τήν άφετηρία τους.

Όσοι υποστηρίζουν την ανάγκη κατάτμησης της γνώσης σε αυτότελως αξιοποιήσιμες και μετρήσιμες ενότητες προβάλλουν ως επιχείρημα την οικονομικότερη παραγωγή της και την ταχύτερη κυκλοφορία της. Τά χρόνια των σπουδών μπορούν να μειωθούν και οι νέες ανάγκες εύκολα να καλυφθούν από θεσμούς επιμόρφωσης, αναμόρφωσης, συνεχούς μόρφωσης ή, απλώς, ενημέρωσης, όπου και όταν αυτό είναι αναγκαίο. Τά ίδια τά πανεπιστημιακά πτυχία οφείλουν να κατοχυρώνουν όλο και περισσότερους, απολύτως ειδικευμένους τομείς. Κάθε γνωστικό αντικείμενο, όσο περιορισμένο κι αν είναι, δικαιούται τό πτυχίο του. Για την απόκτησή του άλλωστε δέν χρειάζεται παρά ή συγκέντρωση μονάδων (ή credits), τίς οποίες κατοχυρώνουν οι φοιτητές κινούμενοι μέ τή μεγαλύτερη εύκολία οριζοντίως και καθέτως στά εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Αντιθέτως, όσοι επιμένουν στην ένότητα της γνώσης και την έσωτερική της αξία, υπερασπίζονται πρώτα και καλύτερα τόν έγκύκλιο χαρακτήρα πού πρέπει να έχουν όλες οι σπουδές. Θεωρούν τήν ειδίκευση κατάληξη μιάς πορείας και όχι άφετηρία της. Δέν βλέπουν τά πτυχία ως άθροίσματα μονάδων αλλά ως επιστεγασματα προγραμμάτων μέ συνοχή, βαθμίδες και ιεράρχηση. Έπιπλέον, θεωρούν ότι τά ανώτατα ιδρύματα δέν πρέπει να περιλαμβάνουν αυθαιρέτως ανεξάρτητα τμήματα, αλλά ολοκληρωμένες σχολές πού συμπληρώνουν ή μία τήν άλλη. Ο τεμαχισμός της γνώσης, ισχυ-

ρίζονται, ένδέχεται να έξοικονομεί βραχυπρόθεσμα πόρους, θέτει όμως σε κίνδυνο τή δημιουργική αναπαραγωγή της και, σε τελική ανάλυση, τήν ίδια τήν ανάπτυξη της κοινωνίας. Μπορεί οι μικρές μονάδες να πωλούνται ταχύτερα και εύκολότερα, αλλά μόλις εξαντληθούν τά αποθέματά τους θά αφήσουν πίσω δυσαναπλήρωτα κενά. Τό ίδιο τό πανεπιστήμιο θά είναι άνικανο να αναπαραχθεί και ελάχιστα ικανό να επιζησει. Οι πανεπιστημιακοί οφείλουν κατά συνέπεια, πρώτοι αυτοί, να υπερασπίζονται τά ιδρύματά τους, όχι μόνο ως διδακτικά κέντρα, αλλά και ως μοχλούς διαρκούς ανάπτυξης της κοινωνίας.

Τέσσερα χαρακτηριστικά παραδείγματα επιτρέπουν να αντιληφθούμε κάποιες από τίς πρακτικές επιπτώσεις πού έχουν οι διαφορετικές αυτές φιλοσοφικές τοποθετήσεις. Πρώτο έρχεται τό πρόβλημα του Λυκείου πού θά οφείλει να άποτελεί ιδιαίτερη εκπαιδευτική βαθμίδα. Σκοπός του Λυκείου είναι να άπολύει τούς μαθητές ως ολοκληρωμένες προσωπικότητες, μέ καλά έφοδια σε όλους τούς βασικούς γνωστικούς τομείς – και ίσως όχι μόνο τούς βασικούς. Αντιθέτως, τό σημερινό Λύκειο έχει ως κύριο προορισμό τήν εισαγωγή ορισμένων μαθητών στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, καταρτίζοντάς τους άποσπασματικά και επιλεκτικά σε θέ-

ματα, ο αριθμός των οποίων αυξομειώνεται απροειδοποίητα και αναιτιολόγητα. Τό αποτέλεσμα είναι ότι τό Λύκειο δέν παράγει ανθρώπους μέ σφαιρική και επαρκή γενική μόρφωση. Έπιπλέον εισάγει στά άνώτατα ιδρύματα φοιτητές άνέτοιμους γιά άνώτερες σπουδές.

Δεύτερο έρχεται τό πρόβλημα του ένιαίου χώρου έρευνας και εκπαίδευσης, μέσα από τόν όποιο θά προάγεται ή έρευνα και θά διδάσκεται ή γνώση. Σήμερα, ή άνώτατη εκπαίδευση είναι άπολύτως διαχωρισμένη από τά (λιγοστά άλλωστε) έρευνητικά κέντρα. Μέρος του ίδιου προβλήματος αποτελεί και ή αυθαίρετη κατανομή άνώτατων ιδρυμάτων, αλλά και τμημάτων των ίδιων ιδρυμάτων σέ όλόκληρη τή χώρα. Τά διάφορα ιδρύματα περιλαμβάνουν άλλοτε λίγα και άλλοτε πολλά τμήματα, πού άλλοτε συνδυάζονται μεταξύ τους γιά νά συγκροτήσουν σχολές (συνήθως χωρίς μεγάλη έσωτερική συνοχή) και άλλοτε δέν συνδυάζονται μεταξύ τους. Έτσι, από τή μιά πλευρά «καθαρή» έρευνα και «καθαρή» διδασκαλία δέν αλληλοσυμπληρώνονται και δέν αλληλοστηρίζονται, ένω από τήν άλλη καταργείται, σέ πολλές περιπτώσεις, ή ίδια ή έννοια του πανεπιστημίου ως εκπαιδευτικού θεσμού. Στή θέση του λειτουργούν συχνά αυτόνομα τμήματα άπόλυτης ειδίκευσης, πού δέν επικοινωνούν μεταξύ τους, είτε επειδή δέν έχουν τίποτα κοινό είτε λόγω γεωγραφικής διασποράς.

Τρίτο προβάλλει τό πρόβλημα των ΤΕΙ πού ιδρύθηκαν ως ιδιαίτερα ιδρύματα αλλά ούδέποτε βρήκαν τόν προορισμό τους. Κανένας νομοθέτης δέν φαίνεται νά φαντάστηκε ότι ύπηρετούν (ή ότι θά έπρεπε νά ύπηρετούν) πλευρές και θαμίδες γνωστικών αντικειμένων πού είναι ήδη ένταγμένα σέ άλλα ιδρύματα. Η λεγόμενη «άνωτατοποίησή» τους άσφαλώς χειρότερησε τήν κατάσταση. Τά άποξένωσε όριστικώς από τήν άρχική, άνεκπλήρωτη άλλωστε άποστολή τους, χωρίς νά επιτρέπει τήν πραγματική τους ένταξη στήν άνώτατη εκπαίδευση. Τά ΤΕΙ παραμένουν πάντα άνεξάρτητα ιδρύματα δευτέρας κατηγορίας, χωρίς σαφή προορισμό και χωρίς έλπίδα ούσιαστικής αναβάθμισης.

Τό τέταρτο πρόβλημα είναι ότι διδασκόμενοι και διδάσκοντες έντάσσονται από τήν άρχή σέ συγκεκριμένα ιδρύματα και τμήματα χωρίς σχεδόν καμία δυνατότητα μετακίνησης. Οί διδασκόμενοι επιλέγουν ήδη από τό Λύκειο ένα ακριβές γνωστικό αντικείμενο και γνωρίζουν ακριβώς ποιο πτυχίο άποσκοπούν νά λάβουν. Οί διδάσκοντες εκλέγονται γιά τή διδασκαλία ενός πολύ συγκεκριμένου γνωστικού αντικειμένου και όφείλουν νά τό ύπηρετούν σχεδόν έως τή συνταξιοδότησή τους. Η ειδίκευση είναι (αυθαίρετη) προεπιλογή και όχι κατάληξη μιās διαδικασίας. Φυσικά ούτε οί διδάσκοντες ούτε οί διδασκόμενοι έχουν τή δυνατότητα νά θητεύσουν σέ έρευνητικά ιδρύματα. Ούτε άλλωστε δίνεται ή δυνατότητα σέ έρευνητές νά διδάξουν.

Η όμαδοποίηση αυτή επιτρέπει εύκολα νά φανεϊ γιατί όρισμένα σημαντικά προβλήματα όχι μόνο δέν επιλύονται αλλά, απεναντίας, διογκώνονται. Οί αιτίες

πού τά προκάλεσαν είναι ιστορικές και συγκυριακές. Άλλες άνάγονται στό μακρινό και άλλες στό πρόσφατο παρελθόν. Ούδεις όμως θά ισχυριστεί ότι έχουν οιαδήποτε σχέση μέ τήν άλαζονεία των πανεπιστημιακών ή τήν ιδιοτέλεια των φοιτητών. Γιά τά προβλήματα αυτά, ή πανεπιστημιακή κοινότητα δέν έχει καμία άπολύτως ευθύνη. Ούδέποτε ρωτήθηκε και ούδέποτε άποφάνθηκε.

Τό ένδιαφέρον είναι ότι οί εκάστοτε πολιτικές ήγεσίες έχουν πειραματιστεί πολλές φορές μέ τά προβλήματα αυτά. Οί άλλες στόν τρόπο πρόσβασης των μαθητών στήν τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι μόνιμο μέλημα σχεδόν κάθε ύπουργού παιδείας. Παρομοίως σχεδόν κάθε ύπουργός παιδείας έχει βάλει τήν ύπογραφή του στήν ίδρυση νέων πανεπιστημιακών τμημάτων. Ούδεις εξήγησε άλλωστε τή λογική μέ τήν όποία τά πανεπιστήμια πολλαπλασιάζονται, τεμαχίζονται και κατανέμονται ανά τήν επικράτεια.

Ο λόγος γιά τόν όποιο δέν σημειώνεται καμία πρόοδος στά θέματα αυτά είναι άσφαλώς ή λογική μέ τήν όποία σχεδιάζουν τήν εκπαιδευτική πολιτική οί άρμόδιοι παράγοντες. Ο τρόπος μέ τόν όποιο εισάγονται οί μαθητές στά άνώτατα ιδρύματα τό έπιβεβαιώνει. Τό τελευταίο τέταρτο του αιώνα ούδεις από τους έπιτελείς δείχνει νά φαντάστηκε ότι σκοπός του Λυκείου είναι ή διάπλαση ολοκληρωμένων προσωπικοτήτων μέ πλούσιες και σφαιρικές γνώσεις. Όλες οί πολλές μεταρρυθμίσεις πού επιβάλλονται ή μία μετά τήν άλλη στηρίζονται στή λογική τής τεμαχισμένης γνώσης. Οί μαθητές μαθαίνουν από πολύ νωρίς ότι τό μόνο πού ένδιαφέρει είναι οί επιδόσεις σέ μεμονωμένα μαθήματα, τά όποία δέν συνδέει άλλωστε μεταξύ τους καμία έσωτερική λογική.

Κατανοητή είναι επίσης ή εύκολία μέ τήν όποία πολλά χρόνια τώρα, οί εκάστοτε πολιτικές ήγεσίες σπέρνουν πανεπιστημιακά τμήματα και τμήματα ΤΕΙ ανά τήν επικράτεια. Έκκινώντας από τή λογική ότι ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα είναι μιá διοικητική ένότητα, μιá έπιχείρηση, και όχι μιá ακαδημαϊκή ένότητα, δέν τίς άπασχολεί διόλου ή άποκοπή ενός γνωστικού κλάδου από τό φυσικό του περιβάλλον. Άπεναντίας μοιάζει νά φαντάζονται ότι χωρίς περισπασμούς ένας έπιστήμονας διαμορφώνεται ταχύτερα, άπομονωμένος και άφοσιωμένος στό άυτοτελές, μικρό του πεδίο.

Αυτοί πού σχεδιάζουν τήν εκπαιδευτική πολιτική τής χώρας, ούτε πού φαντάζονται τήν άνάγκη επικοινωνίας έρευνας και διδασκαλίας. Οί γνωστικές τους ένότητες παράγονται, διακινούνται και ανταλλάσσονται, όπως τά έμπορεύματα. Κανείς δέν φαίνεται νά αντιλαμβάνεται ότι ή γνώση παράγεται από άνθρωπος πού πρέπει νά βρίσκονται σέ διαρκή επικοινωνία μεταξύ τους. Ούτε ότι ή παραγωγή και μετάδοση τής γνώσης άποτελούν όψεις μιās ένιαίας διαδικασίας. Σύμφωνα μέ τόν κρατικό σχεδιασμό, ή έρευνα είναι άρμοδιότητα του ύπουργείου άνάπτυξης και ή διδασκαλία του ύπουργείου παιδείας.

Είναι, κατά συνέπεια, αδύνατον να βρεθεί λύση και στο πρόβλημα των ΤΕΙ. Ήδη ο τίτλος τους υποδηλώνει την ύπαρξη μιας αποκομμένης τεχνολογικής εκπαίδευσης, για την οποία βεβαίως ποτέ κανείς δεν κατάφερε να επινοήσει σαφή προσορισμό. Όλες οι πολλές νομοθετικές ρυθμίσεις ασχολούνται με τον τρόπο εισαγωγής σε αυτά νέων φοιτητών και την επαγγελματική ισοτιμία των πτυχίων που παρέχουν, καμιά με το περιεχόμενο των σπουδών. Η ιδέα ότι ο απόφοιτος ενός τεχνολογικού ιδρύματος πρέπει να είναι πρωτίστως ολοκληρωμένος άνθρωπος μοιάζει παντελώς χωρίς σημασία. Η άπιστευτη διαπίστωση ότι στα ιδρύματα αυτά εισάγονται, κυρίως, φοιτητές που δεν τό επιθυμούν και ότι η απόκτηση πτυχίου ενδιαφέρει ελάχιστους από αυτούς παραμένει πάντα ακατανόητη και, κατά συνέπεια, αφήνει το πρόβλημα άλυτο. Το αποτέλεσμα είναι ότι πολλά ΤΕΙ υπάρχουν απλώς για την έγγραφη φοιτητών και όχι για φοίτηση ή αποφοίτηση. Για να επιτελέσουν αυτόν το σκοπό ασφαλώς δεν χρειάζονται ουσιαστική χρηματοδότηση – ούτε καν αξιολογική κτιριακή υποδομή.

Ο νομοθέτης χρεώνει τους διδάσκοντες στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα με ένα συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο και τους θεωρεί υποχρεωμένους να τό υπηρετήσουν σε όλκληρη τή θητεία τους. Η αλλαγή γνωστικού αντικειμένου καταγράφεται ως περιπλοκή που σπαταλά χρόνο και δυσχεραίνει την εκπαιδευτική διαδικασία. Εφόσον ή γνώση αποτελεί μετρήσιμη ένότητα, ό μετασχηματισμός της, ή εξέλιξη της, ή συμπλήρωσή της ή ή αντικατάστασή της είναι κάτι που πρέπει να αποθαρρύνεται και να αποφεύγεται. Με λιγοστές εξαιρέσεις, απαγορεύεται ή μετακίνηση από ίδρυμα σε ίδρυμα ή από εκπαιδευτικό ίδρυμα σε έρευνητικό.

Ακόμα χειρότερη είναι ή κατάσταση με τους φοιτητές. Έχοντας επιλέξει ένα γνωστικό αντικείμενο ως μαθητές στα 16 χρόνια τους, καλούνται να του αφοσιωθούν έως τήν όλκληρωση των σπουδών τους. Είναι έτσι έντελώς απαράδεκτη ή σκέψη ότι ό φοιτητής εισάγεται σε ένα ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα για να ανακαλύψει τόν εαυτό του, τά ταλέντα και τά ενδιαφέροντά του. Δέν του παρέχεται καμία δυνατότητα αναζήτησης ή μετακίνησης, ακόμα και όταν αυτό είναι ακαδημαϊκά εύκολο. Η μόνη νέα ιδέα που έχει παραχθεί είναι να επιλέγει ό φοιτητής διδακτικές μονάδες από διαφορετικά τμήματα και ιδρύματα, όχι γιατί έτσι θα ανακαλύψει τήν αλληλουχία των γνωστικών πεδίων, αφού κανένας δέν θα έχει σχεδιάσει τό τελικό αποτέλεσμα, αλλά για να όλκληρώνει τίς σπουδές του ταχύτερα και να ανταποκρίνεται με εύκολία στίς ειδικευμένες απαιτήσεις των εργοδοτών. Τό ίδιο τό πτυχίο κινδυνεύει να μετατραπεί σε άθροισμα αυτόνομων και ανεξάρτητων γνωστικών μονάδων.

Οι σκέψεις αυτές μās επιτρέπουν να αντιληφθούμε γιατί βασικά προβλήματα τής ανώτατης εκπαίδευσης παραμένουν, χρόνια τώρα, άλυτα. Αυτοί που τά χειρίζονται αναζητούν λύσεις στή λάθος κατεύθυνση. Τό

αποτέλεσμα είναι ότι με κάθε νέα νομοθετική παρέμβαση ή κατάσταση χειροτερεύει αντί να καλύτερεί. Ένώ τό επίπεδο των πανεπιστημιακών ασφαλώς ανεβαίνει και τό ενδιαφέρον για ανώτατη μόρφωση στήν ελληνική κοινωνία αυξάνει, τά προβλήματα μοιάζουν να διογκώνονται. Μπροστά στήν κατάσταση αυτή, αρκετοί είναι αυτοί που πείθονται όλο και περισσότερο ότι ή ρίζα του κακού βρίσκεται στο άρθρο 16 του Συντάγματος. Τά ιδιωτικά πανεπιστήμια εμφανίζονται ως διέξοδος στα άδιέξοδα τής δημόσιας παιδείας.

Οι συζητήσεις γύρω από τήν αξία και τίς αρετές των ιδιωτικών πρωτοβουλιών στο χώρο τής ανώτατης εκπαίδευσης αφήνουν να φανεί ότι εκτός από τό εύρύτερο ζήτημα τής φιλοσοφικής αντίληψης υπάρχει και ένα δεύτερο ζήτημα που περιπλέκει τήν κατάσταση ακόμα περισσότερο.

Η πίεση για τή δημιουργία ιδιωτικών πανεπιστημίων προέρχεται από πολλές κατευθύνσεις και είναι, έως έναν βαθμό, εύλογη. Τό ερώτημα πάντως που ενδιαφέρει εδώ είναι με ποιόν ακριβώς τρόπο τά ιδιωτικά ιδρύματα θα συμβάλουν στή βελτίωση τής παρεχόμενης παιδείας. Έπειδή δέν έχει δοθεί σαφής απάντηση από τίς πολιτικές ήγεσίες που προτείνουν τήν τροποποίηση του Συντάγματος, είμαστε υποχρεωμένοι να τή συναγάγουμε από τά συμφραζόμενα. Πράγματι, τά ιδιωτικά πανεπιστήμια φαίνεται ότι προτείνονται ως λύση επειδή θα επιτρέψουν τόν ανταγωνισμό και έτσι θα συμπαρασύρουν τά δημόσια σε καλύτερες επιδόσεις. Από τή φύση τους, τά ιδιωτικά θα λειτουργήσουν με κίνητρο τήν αποτελεσματικότητα, τήν ταχύτητα, τήν οικονομία και, τελικώς, τήν επιτυχία. Εάν τά δημόσια δέν διδαχτούν κάτι από όλα αυτά θα μαραζώσουν και θα περιθωριοποιηθούν. Έτσι είτε τά δημόσια θα κερδίσουν από τόν ανταγωνισμό, είτε ή κοινωνία θα υποχρεωθεί να καταφύγει, πρωτίστως, στα ιδιωτικά. Και στίς δύο περιπτώσεις, τό όφελος για τήν ελληνική κοινωνία είναι προφανές.

Υπάρχει ένδεχομένως μία λογική σε όλα αυτά αλλά και ένας παραλογισμός. Διότι οι ίδιες οι πολιτικές ήγεσίες που προτείνουν ως λύση τή λειτουργία ιδιωτικών πανεπιστημίων άρνοούνται συστημικώς στα δημόσια κάθε δυνατότητα εύελιξίας, έπινοητικότητας, πρωτοτυπίας και διαφορετικότητας. Η πολιτεία έναγκαλίζεται τά δημόσια εκπαιδευτικά και έρευνητικά ιδρύματα με έναν τρόπο ασφυκτικό. Έλέγχει άπολύτως τήν ίδρυσή τους καθώς και τήν ίδρυση των έπιμέρους τμημάτων τους, τους τίτλους που παρέχουν, τόν αριθμό και τό επίπεδο των νέων φοιτητών, τόν αριθμό των διδασκόντων, τή διαδικασία έκλογής και εξέλιξης τους, τή χρηματοδότηση των ιδρυμάτων, τίς κτιριακές τους υποδομές, και πάρα πολλά άλλα. Ο νόμος είναι άλλωστε κοινός όχι μόνο για όλα τά ιδρύματα αλλά και για όλους τίς έπιστήμες. Προβλέπεται έτσι ό ίδιος αριθμός δημοσιευμάτων για τήν έκλογή ενός γιατρού και ενός

ἀρχιτέκτονα, ὁ ἴδιος χρόνος προϋπηρεσίας γιὰ τὴν προαγωγή ἑνὸς γυμναστή καὶ ἑνὸς γεωπόνου.

Τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶναι καθοριστικὸ γιὰ τὴν ποιότητα τῶν παρεχόμενων σπουδῶν. Ἐνῶ ἀπαιτεῖται ἐπιγόντως ἡ διοικητικὴ αὐτοτέλεια τῶν ἰδρυμάτων καὶ ἡ ρύθμιση ὅλων τῶν ἀκαδημαϊκῶν θεμάτων μὲ ἐσωτερικούς κανονισμούς πού θά ἐπιτρέπουν νά λαμβάνονται ὑπόψη ἰδιαιτερότητες καὶ διαφορές, καμιὰ σκέψη δέν γίνεται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἡγεσία γιὰ τέτοιου εἴδους ἀλλαγές στό θεσμικὸ πλαίσιο. Ἀπεναντίας, μὲ τὸν χρόνο, ὁ ἔλεγχος γίνεται αὐστηρότερος.

Τὰ ἀνώτατα ἰδρύματα ἐλέγχονται ὄχι μόνον γιὰ τὴ νομιμότητα τῶν πράξεών τους ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ σκοπιμότητα τῶν ἐπιλογῶν τους. Μέλη τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ πού ὑπηρετοῦν σέ συλλογικά ὄργανα διώκονται σήμερα ἀτομικά μὲ ἐξοντωτικούς καταλογισμούς ἑκατοντάδων χιλιάδων εὐρώ ἐπειδὴ ἐφήρμοσαν ἀποφάσεις συγκλήτων γιὰ τὴ διάθεση ἰδίων πόρων – οἱ ὅποιοι συγκεντρώθηκαν μάλιστα μέσα ἀπὸ μὴ κρατικὴ χρηματοδότηση. Ἐκλογές διδακτικοῦ προσωπικοῦ ἀναπέμπονται ἢ ἀπορρίπτονται, ἐπειδὴ οἱ εἰσηγητές δέν εἶχαν, σύμφωνα μὲ τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, τίτλο ἀκριβῶς ὅμοιο μὲ τὸν τίτλο τοῦ κρινομένου. (Φυσικά οἱ ὑπουργικοὶ ὑπάλληλοι δέν ἐνδιαφέρονται καὶ δέν μποροῦν ἄλλωστε νά ἐλέγξουν τὴν πραγματικὴ συνάφεια τῶν γνωστικῶν ἀντικειμένων κρινόμενων καὶ κριτῶν.) Ἰδρύνονται νέα τμήματα σέ πανεπιστή-

μα τῶν ὁποίων οἱ σύγκλητοι ἀποφαίνονται ὁμοφώνως ὅτι εἶναι ἀσύφορα. Διαιωνίζεται μιά διαδικασία ἐκλογῆς τῶν διοικητικῶν ὀργάνων πού τὰ καθιστᾶ ὀμίηρους κομματικῶν, φοιτητικῶν παρατάξεων καὶ τοὺς στεροῦν τὴ δυνατότητα ἀσκήσης ἀνεξάρτητης πολιτικῆς. Ἡ πολιτικὴ ἡγεσία ἀποφασίζει ὄχι μόνον πόσες θέσεις διδακτικοῦ προσωπικοῦ θά δοθοῦν στὰ διάφορα ἰδρύματα ἀλλὰ καὶ πῶς θά κατανεμηθοῦν στὰ τμήματά τους. Παρόμοιες παρεμβάσεις εἶναι διαρκεῖς. Ὑπάρχει ὅμως ἓνα σημαντικότερο θέμα.

Ἡ πολιτικὴ ἡγεσία ρυθμίζει ὅλους τοὺς κανόνες λειτουργίας τῶν ἀνώτατων ἰδρυμάτων καὶ ἐποπτεύει στὴν ἐφαρμογὴ τους. Μὲ αὐξανόμενους ρυθμούς ὡστόσο ἀθετεῖ ὅλα τὰ συμφωνημένα. Καθορίζει μόνη καὶ αὐθαρέτως τοὺς προϋπολογισμούς τῶν ἰδρυμάτων ἀλλὰ τὴν τελευταία στιγμή προβαίνει σέ περικοπές. Καθυστερεῖ ὑπερβολικά τίς προβλεπόμενες πληρωμές ὥστε νά μὴν ὑπάρχουν χρονικά περιθώρια ἀπορρόφησης τῶν κονδυλίων. Ὅριζει τὸν ἀριθμὸ τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ πού χρειάζεται ἓνα τμήμα ἀλλὰ δέν προκηρύσσει τίς προβλεπόμενες θέσεις. Προκηρύσσει ἀλλὰ δέν διορίζει. Διορίζει ἀλλὰ καθυστερεῖ τίς πληρωμές διδακτικοῦ προσωπικοῦ γιὰ περισσότερο ἀπὸ ἓναν χρόνο. Ἐγκρίνει τὴν ἴδρυση ἐργαστηρίων ἀλλὰ ἀπαγορεύει τὴν πρόσληψη φυλάκων. Ἰδρύει νέα τμήματα ἀλλὰ ἀπαγορεύει τὴν πρόσληψη διοικητικοῦ προσωπικοῦ. Προβλέπει τὴ λειτουργία βιβλιοθηκῶν ἀλλὰ δέν προβλέπει τὴν πρόσ-

ληψη βιβλιοθηκονόμων. Ο κατάλογος αυτός δέν έχει τέλος. Τό ενδιαφέρον όμως είναι ότι οι πολιτικές ήγεσιές θεωρούν αυτές τις αυθαίρετες παρεμβάσεις απόλυτως φυσιολογικές. Δέν αισθάνονται τήν ανάγκη νά δώσουν οιαδήποτε διευκρίνιση και δέν αναλαμβάνουν οιαδήποτε δέσμευση για τό μέλλον.

Ο παραλογισμός είναι σαφής. Οί ίδιες πολιτικές ήγεσιές πού επιμένουν στην ίδρυση ιδιωτικών πανεπιστημίων αντιμετωπίζουν τά δημόσια ως κρατικές υπηρεσίες μέ τή στενή σημασία του όρου. Έκθειάζουν τήν πρωτοβουλία αλλά τήν απαγορεύουν, απαιτούν τήν αποτελεσματικότητα αλλά τήν υπονομεύουν, προκρίνουν τήν ευελιξία αλλά επιβάλλουν τήν ομοιομορφία και τή γραφειοκρατία.

Είναι έτσι απόλυτως φανερό ότι όσοι εισηγοῦνται τή λειτουργία ιδιωτικών πανεπιστημίων τά φαντάζονται νά υπηρετούν αποκλειστικώς τή δική τους λογική. Εάν πρόκειται τά ιδιωτικά νά συμπαράσφρουν τά δημόσια μέ τόν ανταγωνισμό τους, θά τά συμπαράσφρουν στή λογική τής ταχύτητας, τής κατάτμησης τών γνωστικών αντικειμένων, τής απόλυτης εξειδίκευσης, τής ικανοποίησης βραχυπρόθεσμων και μεταβαλλόμενων απαιτήσεων εργοδοτῶν. Ο ελεύθερος ανταγωνισμός έχει ήδη προκαθορισμένη κατάληξη: τά δημόσια πανεπιστήμια θά έχουν τήν ελευθερία νά επιλέξουν αυτό τό οποίο έτσι και άλλως, πολλά χρόνια τώρα, προσπαθοῦν νά επιβάλλουν οι πολιτικές ήγεσιές.

Οδηγοῦμαστε έτσι στό επίκαιρο ζήτημα τής αξιολόγησης. Η πανεπιστημιακή κοινότητα έχει αντιδράσει έντονότατα στην εφαρμογή ενός πολύ ειδικού νόμου πού επιδιώκει τόν αὐστηρότερο έλεγχο και τή μεγαλύτερη ὑποταγή τών ιδρυμάτων στην κρατική έξουσία. Η πραγματική και οὐσιαστική αξιολόγηση παραμένει όχι μόνο επιθυμητή αλλά και απόλυτως αναγκαία.

Ένα πανεπιστημιακό τμήμα πού ιδρύεται μοναχικό και χωρίς καμία επιστημονική εισήγηση σέ μιά επαρχιακή πόλη, στεγάζεται σέ ακατάλληλο κτίσμα, δέν διαθέτει βοηθητικό προσωπικό, λειτουργεί μέ ελάχιστους διδάσκοντες και χωρίς βιβλιοθήκη, δέχεται σχεδόν αποκλειστικῶς φοιτητές οι οποίοι απέτυχαν σέ όλα τά άλλα τμήματα και για τό οποίο έχει προβλεφθεῖ ένας πενιχρός προϋπολογισμός δέν μπορεί παρά νά έναποθέτει όλες τις έλπίδες του σέ μιά οὐσιαστική αξιολόγηση. Μόνον ένας συστηματικός έλεγχος δεδομένων και πεπραγμένων θά αποκαλύψει ότι όλα τά σοβαρά ζητήματα για τά οποία ένα ανώτατο ίδρυμα οφείλει νά αποδώσει λογαριασμό καθορίζονται από τήν πολιτική ήγεσία. Μέ τά σημερινά δεδομένα, αξιολόγηση τών ανώτατων ιδρυμάτων σημαίνει, πρωτίστως, αξιολόγηση τής πολιτικής ήγεσίας πού τά ιδρύει και τά εποπτεύει. Για νά φτάσει ή επιθυμητή στιγμή τής κρίσης τών ίδιων τών ιδρυμάτων πρέπει πρώτα νά τούς δοθούν κάποιες ελάχιστες δυνατότητες πραγματικών επιλογῶν. Άλλιῶς κάθε σύγκριση ανάμεσα σέ ένα

τιμήμα πού (ύπο)λειτουργεί αυτόνομημένο στην έπαρ-
χία καί ένα τιμήμα πού λειτουργεί από τόν 19ο αιώ-
να στό πλαίσιο του Πανεπιστημίου Αθηνών ή τό Με-
τσόβιο Πολυτεχνείο είναι παντελώς χωρίς νόημα.

Σοβαρές εϋθύνες έχουν φυσικά γιά τήν ποιότητα τών
άνώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων οι ίδιοι οι πανε-
πιστημιακοί, οι διοικητικοί υπάλληλοι καί οι φοιτητές.
Υπάρχουν καταγγελίες γιά πλημμελή εκτέλεση καθη-
κόντων καί ήσσανα προσπάθεια, γιά παρανομίες καί
αυθαιρεσίες. Τά συλλογικά όργανα πολλές φορές δέν
άσχοϋν τόν έλεγκτικό τους ρόλο ή συγκαλύπτουν τά
προβλήματα. Έκτός από τόν έλεγχο στή λειτουργία
τών ιδρυμάτων είναι άσφαλώς άναγκαίος ο αυστηρό-
τερος έλεγχος διδασκόντων, υπαλλήλων καί διδασκο-
μένων. Αλλά τά διοικητικά καί τά άλλα συλλογικά
όργανα είναι δέσμια συμπερόντων. Στήν Ελλάδα, οι
φοιτητές δέν έχουν μόνο τό μεγαλύτερο ποσοστό συμ-
μετοχής στην εκλογή όργάνων από όλες τές άλλες
χώρες τής Δύσης, αλλά συμμετέχουν στην εκλογική
διαδικασία μέσω τών παρατάξεών τους. Αυτό σημαί-
νει ότι, παρά τό μεγάλο ποσοστό συμμετοχής, πλήθος
φοιτητών δέν έχει καμία δυνατότητα νά εκφράσει τή
γνώμη του. Σέ πολλές περιπτώσεις, τά όργανα διοίκη-
σης δέν διαθέτουν ούτε σχετική πλειοψηφία στό σώμα
τών διδασκόντων. Φυσικά, τά όργανα αυτά δέν έχουν
ούτε τό κύρος ούτε τή διάθεση νά άσκήσουν οϋσιαστι-
κό έλεγχο. Απομένει έτσι ή άτομική πρωτοβουλία καί
ή άγαθή προαίρεση.

Τά τελευταία χρόνια, ώστόσο, παρατηρείται κάτι
οξύμωρο. Μεγάλες μερίδες τής πανεπιστημιακής κοινό-
τητας πιέζουν γιά τήν έφαρμογή του θεσμού τής λεγό-
μενης πλήρους καί αποκλειστικής άπασχόλησης τών με-
λών του διδακτικού προσωπικού. Τό φαινόμενο είναι
μοναδικό σχεδόν στην ελληνική κοινωνία. Μιά επαγ-
γελματική ομάδα ζητά από τήν πολιτεία νά τής άπα-
γορεύσει τήν άσκηση άλλων επαγγελμάτων ώστε νά
άφοσιωθεί στό έργο της καί ή πολιτεία, μέ διάφορες
υπεκφυγές καί δικαιολογίες, τό άρνεϊται. Οι πιέσεις
πού δέχεται ή πολιτεία είναι καί πάλι πολλές. Πολλοί
γιατροί, δικηγόροι καί μηχανικοί δέν επιθυμοϋν νά
έγκαταλείψουν τά επικερδή τους επαγγέλματα.

Η λύση θά ήταν ίσως νά γίνει άποδεκτή ή πολυτυ-
πία. Δέν υπάρχει κανένας λόγος νά λαμβάνουν οι πά-
ντες τόν ίδιο μισθό καί νά έχουν τές ίδιες υποχρεώ-
σεις. Οι γιατροί, όπως είναι σαφές, έπιτελοϋν ένα λει-
τούργημα τελείως διαφορετικό από τούς φιλόλογους.
Αυτή όμως δέν είναι ή λογική τής πολιτικής ήγεσίας
πού θέλει τούς ίδιους ίσοπεδωτικούς κανόνες γιά τούς
πάντες. Τό άποτέλεσμα είναι ότι οι πάντες σχεδόν κα-
λοϋνται νά άσκήσουν παράλληλα επαγγέλματα γιά νά
συμπληρώσουν τούς άνεπαρκείς τους μισθούς.

Οι μισθολογικές αύξήσεις είναι θέμα άπαγορευμένο

γιά τές πολιτικές ήγεσίες. Ο λόγος πού προβάλλεται εί-
ναι δημοσιονομικός. Ωστόσο, ή αυθαίρετη ίδρυση νέων
πανεπιστημίων, διασπαρμένων σέ πόλεις καί χωριά,
άσφαλώς δέν πείθει ότι ή οικονομία είναι τό βασικό
κριτήριο τών πολιτικών ήγεσιών στό ζήτημα τής άνώ-
τατης εκπαίδευσης. Τά αυτόνομα τιμήματα είναι άπεί-
ρωσ δαπανηρότερα από αυτά πού είναι ήδη ένταγμένα
σέ ένιαία ιδρύματα. Τό περιεργό είναι ότι μεγάλη με-
ρίδα τής πανεπιστημιακής κοινότητας έχει υποδείξει
καί άλλους τρόπους έξοικονόμησης πόρων, ισχυριζόμε-
νη ότι όχι μόνο δέν θά βλάψουν αλλά θά ώφελήσουν
τήν ποιότητα τών παρεχόμενων σπουδών. Πρόκειται
γιά τό πολυσυζητημένο θέμα τών συγγραμμάτων.

Η σύγχυση πού επικρατεί στις σχετικές συζητήσεις
επιβάλλει νά γίνει μία σημαντική διευκρίνιση. Τό
πραγματικό έρώτημα δέν είναι εάν οι φοιτητές θά δια-
βάσουν ένα ή πολλά συγγράμματα. Αυτό δέν είναι
υπόθεση τής πολιτείας. Είναι ένα άκαδημαϊκό θέμα
πού δέν επιδέχεται μία γενική άπάντηση γιά όλους
τούς γνωστικούς κλάδους, ούτε άλλωστε γιά όλα τά
έπίπεδα σπουδών. Τό πραγματικό έρώτημα είναι εάν
θά διαιωνιστεί ένα άμαρτωλό σύστημα παραγωγής καί
κυκλοφορίας συγγραμμάτων (τό όποιο έχει επιβληθεί
από τήν πολιτεία, γιά τήν ακρίβεια τή δικτατορία, καί
όχι τά άκαδημαϊκά ιδρύματα), πού πληρώνονται από
τόν κρατικό προϋπολογισμό καί διανέμονται δωρεάν,
χωρίς νά υπάρχει οϋσιαστική έγγύηση ποιότητας.

Τό ενδιαφέρον είναι ότι οι πολιτικές ήγεσίες ικανο-
ποιοϋν μονίμως τό αίτημα όσων διαμαρτύρονται γιά
τό ένδεχόμενο άπώλειας ενός σημαντικού πρόσθετου
εισοδήματος καί ποτέ τό αίτημα αυτών πού έπιζητοϋν
τήν κατάργηση αυτού του πρόσθετου εισοδήματος. Δί-
νεται έτσι ή έντύπωση ότι πρόκειται γιά άτυπη (καί
άντικειμενική) εισοδηματική πολιτική. Τήν ίδια
στιγμή, πολλές πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες δέν είναι
σέ θέση νά ανταποκριθοϋν ούτε στοιχειωδώς στις ανά-
γκες τους. Μέ τά χρήματα τών δωρεάν συγγραμμάτων
θά λειτουργούσαν άριστες βιβλιοθήκες, μέ δανειστικά
παραρτήματα.

Η συζήτηση πού έχει ανοίξει γύρω από τό μέλλον τών
άνώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων άσφαλώς θά συ-
νεχιστεί. Πάντως, ή συνολική θεώρηση τής κατάστα-
σης, όπως, γιά παράδειγμα έπιτυγχάνεται μέ τήν εισή-
γηση πού έχει καταθέσει ή ΑΡΣΗ, διορθώνει μία πα-
ραπλανητική έντύπωση πού έχει δημιουργηθεί σέ με-
γάλη μερίδα τής κοινής γνώμης. *Διεκδικητής μιάς με-
ταρρυθμιστικής πολιτικής δέν είναι ή πολιτική ήγεσία
του ύπουργείου εθνικής παιδείας καί θρησκευμάτων
άλλά ή ίδια ή πανεπιστημιακή κοινότητα, μέσα από
τούς κόλπους τής όποίας παράγονται διαρκώς θεσμι-
κά αίτήματα καί θέσεις. Πολλά από αυτά τά όποια
προτείνονται γιά μία ακόμα φορά σήμερα θά μπο-*

ροῦσαν νά ἔχουν ἐπιλυθεῖ ἀπό καιρό, ὄχι μόνο χωρίς ἀντιδράσεις, ἀλλά μέ τή σύμφωνη γνώμη μεγάλης μερίδας τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας. Παρά τίς διακηρύξεις, ὁ μεγαλύτερος ἔχθρος τῆς εκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης εἶναι ἡ λογική μέ τήν ὁποία, χρόνια τώρα, οἱ πολιτικές ἡγεσίες ἀντιμετωπίζουν τήν ἀνώτατη ἐκπαίδευση.

Ἐκεῖ ἀκριβῶς φαίνεται ὅτι θρῖσκεται ἡ ρίζα τοῦ προβλήματος. Τά ἀνώτατα ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα δέν ἀντιμετωπίζονται ἀπό τήν πολιτεία ὡς ὄργανοι ἀρμόδιοι γιά τήν παραγωγή γνώσης καί τήν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας. Ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει εἶναι νά εἰσαχθοῦν σέ αὐτά πλῆθος μαθητές, ὥστε νά ἐκτονωθεῖ ἡ κοινωνική πίεση καί ἡ ἀπαίτηση γιά ἀνώτατες σπουδές. Ἐπιπλέον νά περιοριστεῖ ἡ ἐξαγωγή φοιτητικῶν συναλλάγματος. Παρέχεται ἔτσι ἡ δυνατότητα μαζικῆς πρόσβασης κυρίως σέ τμήματα χαμηλοῦ κόστους ἔστω καί ἀν δέν ὀδηγοῦν σέ πτυχία μέ πραγματική ἀξία καί ἐπαγγελματική ζήτηση. Τά τμήματα ἰδρύνονται συνήθως χωρίς σχεδιασμό καί χωρίς τίς ἀναγκαῖες προϋποθέσεις καλῆς λειτουργίας. Μέ τή διασπορά τους δέν ἀσκειῖται ἐκπαιδευτική πολιτική ἀλλά πολιτική περιφερειακῆς ἀνάπτυξης. Γιά νά ἐπιτελέσουν τόν προορισμό αὐτό δέν χρειάζεται νά εἶναι τίποτα περισσότερο ἀπό κρατικές ὑπηρεσίες.

Μεγάλη μερίδα τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας ἰσχυρίζεται ὅτι ἀγωνίζεται γιά τή διαφύλαξη τοῦ δημόσιου χαρακτῆρα τῶν ἀνώτατων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων. Γιά νά τό ἐπιτύχει αὐτό θεωρεῖ ὅτι τό κύριο ἐμπόδιο εἶναι ἡ ἴδρυση ἰδιωτικῶν πανεπιστημίων. *Στήν πραγματικότητα, τό δημόσιο πανεπιστήμιο παραμένει ἕνα ζητούμενο, δέν ἀποτελεῖ μιὰ κατάκτηση ἡ ὁποία πρέπει ἀπλῶς νά διαφυλαχθεῖ. Γιά νά καταστεῖ πραγματικά δημόσιο, ἱκανό νά προσφέρει τίς ὑπηρεσίες του στήν κοινωνία, πρέπει πρῶτα ἀπ' ὅλα νά ἀπεγκλωβιστεῖ ἀπό τόν κρατισμό. Ἐάν τό ἐπιτύχει, στίς σημερινές συνθήκες κανένα ἰδιωτικό ἴδρυμα δέν θά εἶναι σέ θέση νά τό ἀνταγωνιστεῖ. Στό βαθμό πού θά ἐπιτραπεῖ ἡ λειτουργία τους, τά περισσότερα ἀπό τά λεγόμενα ἰδιωτικά πανεπιστήμια θά εἶναι μικρές ἢ μεγάλες ὑπηρεσίες ἡ ἐπιχειρήσεις μέ περιορισμένους στόχους. Στόχος τους ἀποκλείεται νά γίνει ἡ συνολική παραγωγή γνώσης καί ἡ ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας. Πραγματικό πανεπιστήμιο θά εἶναι μόνο τό δημόσιο. Ἀρκεῖ νά τοῦ δοθεῖ ἡ δυνατότητα ὑπαρῆς καί αὐτόνομης λειτουργίας.*

Ὅσο δέν ἀλλάζει ἡ κρατική ἀντίληψη γιά τόν ρόλο τῆς ἀνώτατης ἐκπαίδευσης, κάθε νέα μεταρρύθμιση θά εἶναι ἕνα ἀκόμα θῆμα πρὸς τόν κρατισμό. Μέ τήν ἴδρυση μάλιστα ἰδιωτικῶν πανεπιστημίων, ὁ κρατισμός θά γίνεται ἐντονότερος, ἀφοῦ τά λεγόμενα δημόσια πανεπιστήμια θά ἔχουν τή δυνατότητα νά τά ἀνταγωνιστοῦν μόνο πρὸς τήν κατεύθυνση πού ἔχει ἐκ τῶν προτέρων ἐπιβάλλει ἡ πολιτική ἡγεσία. Μέ ὅλα τά οὐσιαστικά θεσμικά ζητήματα ἀνοικτά, χρειάζεται ἀραγε νά γίνει λόγος γιά ἑλλιπή χρηματοδότηση τῶν ἀνώτατων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων; ■

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Ἐπὲρ ἑνός «μετώπου μεταρρυθμίσεων»

Ἡ δημόσια παιδεία εἶναι πολύ σοβαρή ὑπόθεση γιά νά ἀφαιρεθῆ στήν ἀποκλειστική ἀρμοδιότητα τοῦ Ἐπιχειρηματικοῦ Παιδείας καί τῶν συνδικαλιστῶν τοῦ «ἐκπαιδευτικοῦ κινήματος». Αὐτό ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τά γεγονότα τοῦ τελευταίου ἑξαμήνου: οἱ ἀσύμβατοι μονόλογοι, οἱ ἄγονες μετωπικές τους συγκρούσεις, ἐξόρισαν τήν ἐλπίδα γιά καλύτερες ἡμέρες σέ ὅλες τίς βαθμίδες τῆς ἐκπαίδευσης.

Ἄν καί ἡ κύρια εὐθύνη γιά τήν πρόσφατη ἐπιδείνωση τῆς κρίσης στήν παιδεία βαρύνει τό ὑπουργεῖο καί τήν κυβέρνηση, ἡ πλειοψηφία τῶν συμπολιτῶν μας, ἀδυνατώντας νά συλλάβει τίς αἰτίες τῶν ἐκφυλιστικῶν φαινομένων, μέμφεται τήν ἐκπαιδευτική κοινότητα καί ὄχι τήν κ. Γιαννάκου.

Ἐπείγει, κατ' ἀρχάς, ἡ διάλυση τῶν ὅποιων ψευδῶν ἐντυπώσεων πού διευκολύνουν τήν κυβερνητική ἀπραξία ἢ καί τόν ἐγγῶριο νεοφιλελευθερισμό. Ἐπείγει μιὰ ἀποτελεσματική πρωτοβουλία τῶν προθύμων γιά οὐσιαστικό διάλογο πού θά συγκεκριμενοποιήσῃ ποιές ἀπό τίς ἐπιθυμητές μεταρρυθμίσεις εἶναι ἀκρῶς ἀπαραίτητες καί ἐφικτές σήμερα.

Εὐτυχῶς, οὔτε στό μὴδέν θρῖσκομαστε οὔτε ὅλα πρέπει νά ξεκινήσουν ἀπό τήν ἀρχή. Ἀναπτύχθηκε ἤδη ἕνας πλούσιος προβληματισμός καί διατυπώθηκαν συγκεκριμένες προτάσεις—ὡς καί προσχέδιο νόμου— γιά τήν ἀναβάθμιση τοῦ δημοσίου πανεπιστημίου καί ἀπό ad hoc ὁμαδοποιήσεις πανεπιστημιακῶν καί ἀπό ὁμίλους εὐρύτερου χαρακτῆρα καί ἀπό νῦν/πρῶην πρυτάνεις καί ἄλλους, μὴ ἐξαίρουμένης τῆς ΠΟΣΔΕΠ.

Ἄς μὴν πᾶνε στράφι αὐτές οἱ θετικές ἐξελίξεις. Ἄς γίνει καί τό ἐπόμενο θῆμα δημιουργίας ἑνός *μετώπου μεταρρυθμίσεων* γιά τά πανεπιστήμια (καί γιά τίς λοιπές βαθμίδες τῆς ἐκπαίδευσης ἀργότερα). Στό πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ μετώπου φαντάζει πλέον ἐφικτή ἡ κωδικοποίηση τῶν συγκλινουσῶν προτάσεων σέ ἕνα *προσχέδιο νόμου-πλαίσιο* συντόμως. Θά καταπέσει, ἔτσι, τό ψευδο-μεταρρυθμιστικό προσωπεῖο τῆς κυβέρνησης καί οἱ πολιτικές δυνάμεις τοῦ τόπου θά ἐξαναγκασθοῦν νά ἀντιμετωπίσουν μέ τή δέουσα σοβαρότητα καί θετικά τήν ἀναβάθμιση τοῦ δημοσίου πανεπιστημίου.

Βασίλης Ζουναλῆς

«ΕΘΝΑΦΥΠΝΙΣΗ ΚΑΙ ΕΘΝΟΓΕΝΕΣΗ: ΤΑ ΟΡΛΩΦΙΚΑ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ»

(Προδημοσίευση)

του Νίκου Ροτζάκου

Ο ρωσο-όθωμανικός πόλεμος 1768-1774 εντάσσεται στην προσπάθεια των Ρώσων να ελέγξουν την Κριμαία και τη Μαύρη Θάλασσα και να αποκτήσουν πρόσβαση στο Αιγαίο, σε περιοχές δηλαδή που βρίσκονταν υπό όθωμανική κυριαρχία. Η παρουσία ορθόδοξων χριστιανικών πληθυσμών στις ευρωπαϊκές κτήσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διευκόλυνε τη ρωσική επεκτατική πολιτική. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα παλιό σχέδιο, που κατέστη επίσημη κρατική πολιτική από την εποχή του Μεγάλου Πέτρου τουλάχιστον (1672-1725). Ωστόσο, οι πολιτικές διαστάσεις και οι προσανατολισμοί που τό σχέδιο θά προσλάμβανε εκτοτε έμελλαν να προσδιορίζονται κάθε φορά από την ιδιαίτερη ιστορική συγκυρία. Την εποχή της Αικατερίνης (1729-1796), τό ρωσικό επεκτατικό σχέδιο, που απέβλεπε στην αλλαγή των σχέσεων πολιτικής κυριαρχίας στη νοτιοανατολική Ευρώπη και τά όθωμανικά Βαλκάνια, απέκτησε ιδεολογικά χαρακτηριστικά σύμφωνα με τίς αρχές και τίς αξίες της τότε αναδυόμενης «φωτισμένης» Ευρώπης. Σέ αυτή τή συγκεκριμένη ιστορική συνάφεια, λοιπόν, οι επαναστατικές διακηρύξεις των Ρώσων, που καλοῦσαν τούς χριστιανούς να ξεσηκωθῶν στό ὄνομα τῆς «πίστης», τῆς «πατρίδας» καί τῆς «ἐλευθερίας», καθώς ἐπίσης καί ὁ

* Τό παρόν κείμενο εἶναι προδημοσίευση ἀπό τό ὑπό ἐκδοση ἔργο τοῦ Ν. Ροτζάκου, *Ἐθναφύπνιση καί ἐθνογένεση: τά ὀρλωφικά καί ἡ ἑλληνική ἱστοριογραφία*, ἐκδ. Βιβλιόραμα.

γενικός ξεσηκωμός τῶν Πελοποννησίων, τό 1770, προκάλεσαν τό ἐνδιαφέρον τῶν Εὐρωπαίων, τῶν λογίων καί τῆς ἐγγράμματης κοινῆς γνώμης «πολλῶ μᾶλλον πού ὁ ἀγῶνας ἐναντίον τῆς ὀθωμανικῆς-μουσουλμανικῆς “τυραννίας” διεξαγόταν στά χῶματα τῆς «Ἀρχαίας Ἑλλάδας». [...]

Ἐναν αἰῶνα ἀργότερα, ἀπό τά μέσα δηλαδή τοῦ 19ου αἰῶνα, ἡ ἐν τῇ γενέσει τῆς ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας ἐπρόκειτο νά ἀσχοληθεῖ μέ τά ἐπαναστατικά σχέδια καί κινήματα τοῦ προηγούμενου αἰῶνα πού εἶχαν συνδεθεῖ μέ τήν παρέμβαση τῆς Ρωσίας. Ἐκτοτε, τά Ὀρλωφικά, καί γενικότερα οἱ προσδοκίες γιά ἀπελευθέρωση χάριη στοῦς Ρώσους, ἀποτελέσαν ἀντικείμενο ἐρευνας καί διαλόγου – εἴτε στό πλαίσιο ἱστορικῶν συνθέσεων (ὅπως εἶναι, λόγου χάριν, τό ἔργο τῶν Κωνσταντίνου Σάθα καί Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου τόν 19ο αἰῶνα καί τοῦ Ἀπόστολου Βακαλόπουλου τόν 20ό) εἴτε σέ εἰδικές μονογραφίες (ὅπως τά βιβλία τῶν Παντελῆ Κοντογιάννη, στίς ἀρχές τοῦ προηγούμενου αἰῶνα, καί τοῦ Τάσου Γριτσόπουλου στή δεκαετία 1960). Σέ αὐτά τά ἔργα θά πρέπει νά προσθέσουμε καί τή μελέτη τοῦ Μιχαήλ Σακελλαρίου γιά τήν Πελοπόννησο στά χρόνια τῆς δεύτερης ὀθωμανικῆς κατάκτησης, ἔργο στό ὅποιο τό ζήτημα πού ἐξετάζουμε κατέχει σημαντική θέση. [...]

Τό κίνητρο πού καθοδηγεῖ ὅλα αὐτά τά ἱστοριογραφικά ἔργα εἶναι ἐκεῖνο τῆς συγγραφῆς (ἐλληνικῆς) ἐθνικῆς ἱστορίας: κεντρικό, ἂν ὄχι ἀποκλειστικό, ἀντικείμενο μελέτης εἶναι ἡ «ζωή τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους». Εἰδικότερα σέ σχέση μέ τό ὀθωμανικό παρελθόν, κε-

ντρικό αντίκειμενο μελέτης είναι οι «άπελευθερωτικοί άγώνες του υπόδουλου έθνους», εκείνοι που προηγήθηκαν του Εικοσιένα και που όδήγησαν σ' αυτό – τό όποιο παρουσιάζεται έτσι ως τό πλαίσιο άναφοράς και τό κριτήριο άποτίμησης των προηγούμενων άγώνων του έθνους για έλευθερία.

Σέ μία τέτοια λογική βεβαίως, ή έθνική ιστοριογραφία ήταν έπόμενο να αντιμετώπισει και τὰ Όρλωφικά ως έθνικοαπελευθερωτικό άγώνα, παρόμοιο με εκείνον του Εικοσιένα. Για αυτό του τύπου τήν ιστοριογραφία, οι προσδοκίες άπελευθέρωσης τόν ύστερο 18ο αιώνα, ή έπικοινωνία των Ρωμιών με τούς Ρώσους και οι λόγοι για τούς όποιους ξεσηκώθηκαν τό 1770 θεωρούνται ζητήματα δεδομένα και αυταπόδεικτα. Έκλαμβάνονται δηλαδή αυτονόητα ως ταυτόσημες προσδοκίες και ως πανομοιότυποι στόχοι με εκείνους για τούς όποιους έμελλε τελικά νά ξεσηκωθούν και οι άπόγονοί τους τό 1821: για τή διεκδίκηση του δικαιώματος του έθνους στην πολιτική του αυτοδιάθεση.

Η έν λόγω ιστοριογραφική προβληματική άντλησε από τόν 19ο αιώνα, ό όποιος είχε ήδη ενσωματώσει τίς πολιτικές άρχές τής έθνικής ιδεολογίας στην όπτική του για τό παρελθόν. Στο πνεύμα αυτό, ή έλληνική ιστοριογραφία άρχισε νά προβάλλει συνολικά στό θωμανικό παρελθόν τήν πολιτική άρχή των έθνικών κινήματων, δηλαδή τό *ιδεώδες τής έθνικής άνεξαρτησίας* – τήν πολιτική ιδεολογία στην όποία ήδη είχαν προσχωρήσει οι φορείς του έλληνικού έθνικού κινήματος τόν άρχόμενο 19ο αιώνα και ή όποία έμελλε νά έπικρατήσει έκτοτε ως καθολική πολιτική άρχή νομιμοποίησης τής συλλογικής δράσης και όργάνωσης των σύγχρονων κοινωνιών. Η έθνική ιστοριογραφία έρμήνευσε έτσι, στό ίδιο πάντοτε διαχρονικό πνεύμα και με βάση τίς άρχές αυτής τής ιστορικά μεταγενέστερης πολιτικής ιδεολογίας, και τὰ άπελευθερωτικά σχέδια και κινήματα που είχαν συνδεθεί με τή Ρωσία. Ίδωμένα μέσα από τό ιδεολογικό αυτό πρίσμα, τὰ Όρλωφικά εντάχθηκαν άναδρομικά στό συνεχές του Εικοσιένα άφου δέν θά μπορούσαν νά έρμηνευθούν ως τίποτε άλλο παρά ως έκδήλωση του πάγλου και άναλλοίωτου έθνικοαπελευθερωτικού φρονήματος του υπόδουλου έθνους. [...].

Πώς είναι δυνατόν όμως νά καταστούν αντίκειμενο μελέτης και νά υποβληθούν σέ κριτική ιστοριογραφικά έργα που άνήκουν σέ τόσο διαφορετικές έποχές; [...] Οι ιστοριογράφοι δέν έχουν, ως γνωστόν, τὰ ίδια διανοητικά εργαλεία: οι μεταγενέστεροι ενσωματώνουν στίς μελέτες τους τήν όπτική των προηγούμενων, τήν όποία έμπλουτίζουν με νέα έρωτήματα, άφου τήν επεξεργάζονται με τὰ διανοητικά εργαλεία τής δικής τους έποχής.

Όλων τὰ έργα όμως πηγάζουν από μία κοινή ιδεολογική μήτρα, άφου συνιστούν άφηγηματικές παραλλαγές ή, άκριβέστερα, άναβαθμούς τής ίδιας έθνικής μυθολογίας – τής ιδεολογίας τής *έθναφύπνισης*, βάσει τής όποίας έχει συντεθεί (και) τό έλληνικό έθνικό

άφηγημα. Στο πλαίσιο αυτό, τὰ άπελευθερωτικά όράματα, σχέδια και κινήματα τής έποχής που μελετάμε (άλλά και παλαιότερα) παρουσιάζονται ως διαφορετικές αλλά άλληλένδετες εκφράσεις του ίδιου θέματος: τής «άφύπνισης του υπόδουλου έλληνικού έθνους». Πρόκειται για τή «στιγμή» τής άπόκτησης πολιτικής αυτοσυνειδησίας από μέρος μιας καθ' όλα δεδομένης και άναλλοίωτης οντότητας, που τήν όδηγεί, σχεδόν νομοτελειακά, στην διεκδίκηση τής πολιτικής της αυτοδιάθεσης. Στα έργα που εξετάζουμε, οι παραλλαγές αυτού του έθνικού μύθου, ό όποιος μπορεί νά συμπυκνωθεί στον μύθο τής «ώραίας κοιμωμένης», έχουν νά κάνουν με τόν χρόνο και τόν βαθμό τής «άφύπνισης του έθνους», που του έπιτρέπουν νά συγκροτήσει τό αίτημα τής πολιτικής του αυτοδιάθεσης. Σύμφωνα με τὰ κριτήρια αυτά, τό έλληνικό έθνος τήν έποχή τής ρωσικής επέμβασης είτε είχε φτάσει σέ τέτοιο βαθμό αυτοσυνειδησίας (άφύπνισης) ώστε νά είναι σέ θέση νά διεκδικήσει τήν πολυπόθητη άνεξαρτησία του, είτε δέν ήταν άκόμη τότε άρκούντως συνειδητοποιημένο (άφυπνισμένο), όπως θεωρείται ότι ήταν τό Εικοσιένα. Αυτή είναι, σέ γενικές γραμμές, ή λογική βάση τής όποίας παρουσιάστηκαν και άποτιμήθηκαν από τήν έθνική ιστοριογραφία τὰ Όρλωφικά και οι σημασίες τους. [...].

Ό κόσμος όμως των Ρωμιών τήν έποχή τής ρωσικής επέμβασης, αυτός ό μεταβατικός κόσμος του 18ου αιώνα, ό μεταιχμιακός άνάμεσα στην παράδοση και τή νεωτερικότητα, με τίς αρχαιότητες που κληρονομούσε, αλλά και με τούς νεωτερισμούς που άφομοίωσε και κυφορούσε, δέν παύει νά άνήκει σέ μία έποχή προγενέστερη τής άνάδειξης και τής κατίσχυσης τής Έθνικής Ίδέας και των έθνικών επαναστάσεων. Οι σύγχρονοι των Όρλωφικών [...] νοηματοδότησαν και έρμήνευσαν τὰ γεγονότα που έζησαν μέσα στό κλίμα τής έποχής τους χρησιμοποιώντας δηλαδή διανοητικά και ιδεολογικά εργαλεία με τὰ όποια είχαν μάθει νά κατανοούν και νά έρμηνεύουν έναν κόσμο στον όποιο άνοιγόνταν πολλές καινούργιες δυνατότητες και προοπτικές. Έναν κόσμο, που υπέκειτο ήδη σέ ραγδαία εκκοσμίκευση και υπερέβαινε τήν παράδοση, αλλά στον όποιο δέν είχαν άποκρυσταλλωθεί και έμπεδωθεί οι πολιτικές άρχές τής έθνικής ιδεολογίας. Χρησιμοποιώντας μία κάπως «νομοτελειακή» γλώσσα, θά μπορούσαμε νά πούμε πως εδώ, ενώ θρισκόμαστε σίγουρα σέ φάση έθνογένεσης, έξίσου βέβαιο είναι ότι δέν έχουμε άκόμη φθάσει στην φάση του έθνικού κινήματος καθαυτό.

Βεβαίως, λίγες μόνο δεκαετίες άργότερα, σέ μία έποχή που ό κόσμος των σύγχρονων έθνών είχε πλέον κρυσταλλωθεί, ή έλληνική ιστοριογραφία θά άρχιζε νά μελετά τίς προαναφερθείσες πηγές (τίς αντιλήψεις και τίς έρμηνείες των σύγχρονων με τή ρωσική επέμβαση και τὰ Όρλωφικά Ρωμιών και Ρώσων) και νά τις έρμηνεύει με άποκλειστικό πλαίσιο άναφοράς τό έθνοκρατικό περιβάλλον μέσα στό όποιο ή ίδια άναπτυσσόταν, και τό όποιο συνικοδομούσε με τὰ έργα της και τήν έν γένει παρουσία της στον έθνικό δημόσιο

χώρο. Τά ερωτήματα πού έθεσε στις πηγές (στις έρμηνείες δηλαδή τών γεγονότων στις όποιες είχαν ήδη προβεί οι σύγχρονοι τών Όρλωφικών) και οι άπαντήσεις πού άναξήτησε, ήσαν λοιπόν τά ερωτήματα μιάς έποχής διαφορετικής από εκείνη στην όποία είχαν ζήσει και για τήν όποία είχαν γράψει οι άνθρωποι του δεύτερου μισού του 18ου αιώνα.

Άνάμεσα στις δύο έποχές (της εμφάνισης τών Ρώσων στη Μεσόγειο και της εμφάνισης της ελληνικής ιστοριογραφίας) μεσολάβησε τό ελληνικό έθνικό κίνημα, πού επρόκειτο νά αλλάξει συνολικά τή συνείδηση τών Ρωμιών για τόν έαυτό τους, τήν αντίληψή τους για τό παρελθόν και τήν ιστορία τους και, βεβαίως, τούς προσανατολισμούς τους προς τό μέλλον. Άνάμεσα στα Όρλωφικά και τό Εικοσιένα, τό όραμα της άπαλλαγής από τήν όθωμανική κυριαρχία θά προσλάμβανε νέες σημασίες, ακολουθώντας καινοφανείς και καινοτόμες ιδεολογικές και πολιτικές διαδρομές.

Μέ τή Γαλλική Έπανάσταση, και κυρίως μέ τούς ναπολεόντειους πολέμους, ένα νέο πολιτικό πρόταγμα συγκροτήθηκε στους λόγιους και έμπορικούς κύκλους τών Ρωμιών, τό όποιο θεμελιωνόταν στην Έθνική Ίδέα. Επρόκειτο για σύγχρονη πολιτική ιδεολογία, μέ πραξιολογικό περιεχόμενο, ή όποία και θά έλόπτευε, από τόν άρχόμενο 19ο αιώνα, τή διαδικασία όργάνωσης του ελληνικού έθνικοαπελευθερωτικού κινήματος, μέ σκοπό τή διεκδίκηση της έθνικής άνεξαρτησίας. Τό ιδανικό της άνεξαρτησίας συνιστά ρηξικέλευθη και καινοτόμο ιστορική δημιουργία της έποχής της έθνικής ιδεολογίας. Και τούτο, διότι, σύμφωνα μέ τήν έθνική ιδεολογία, προϋπόθεση για τή διασφάλιση της ύπαρξης και της άναπαραγωγής του έθνους ως ιστορικά ιδιαίτερης και μοναδικής πολιτισμικής ταυτότητας είναι ή πολιτική του αυτόδιάθεση, ή κατοχύρωση δηλαδή της θεσμικής του άθυπαρξίας στο πλαίσιο ενός άνεξάρτητου και κυρίαρχου έθνικού κράτους. Σύμφωνα μέ μιά τέτοια λογική, αυτόνομη πλέον στις συνθήκες της νεωτερικότητας, ή επίτευξη της πολιτικής αυτόδιάθεσης του έθνους δέν είναι δυνατή, χωρίς τήν έκ μέρος του άνάληψη αυτόδουλής δράσης, χωρίς τή συνειδητή και ένεργητική συμμετοχή τών μελών του. [...]

Στους κύκλους τών λογίων ή Έθνική Ίδέα προέβλεπε άρχικά τή συστηματική προσπάθεια διάδοσης και έμπέδωσης μιάς έκκοσμηκευμένης, ελληνικής ιστορικής συνείδησης μεταξύ τών Ρωμιών. Αυτή ή «ύψηλη» ιστορική κουλτούρα άντλοῦσε από μιά πλούσια παράδοση, τήν άρχαιοελληνική γραμματεία, ή όποία είχε διασωθεί και άποτελούσε ήδη κτήμα μιάς έξελληνισμένης δυζαντινής λογιούσης. Στους περιορισμένους αυτούς κύκλους, ή νεοελληνική ιστορική συνείδηση και ταυτότητα είχε άρχισει ήδη νά καλλιεργείται τόν 18ο αιώνα, όταν είχαν επίσης άνακαλυφθεί και άναδειχθεί οι πολιτικές και φιλοσοφικές ιδέες και άξίες της ελληνικής κλασικής άρχαιότητας στο πλαίσιο του Εύρωπαϊκού Διαφωτισμού. Οι άρχαίοι Έλληνες και ό πολιτισμός τους άποτελοῦσαν τό σημείο άναφορᾶς στις ιστοριο-

γραφικές και φιλολογικές επιδόσεις τών λογίων, στην προσπάθειά τους νά άποκαταστήσουν δεσμούς ιστορικής πολιτισμικής συνέχειας (καταγωγή, γλώσσα) μέ τήν «προγονική» άρχαία δόξα, νά καλλιεργήσουν και νά συγκροτήσουν στη βάση αυτή τή συλλογική τους ιστορία και ταυτότητα ως έθνους.

Όστόσο, αυτή ή νεωτερικής ύψης συλλογική ιστορική συνείδηση και ταυτότητα (προϊόν, όπως προαναφέρθηκε, μιάς έγγράμματης, «ύψηλης» κουλτούρας), όχι μόνο δέν ήταν ακόμη τότε κυρίαρχη, αλλά ούτε καν διαδεδομένη έξω από τόν περιορισμένο λόγο κύκλο πού τήν καλλιεργούσε και τά όλοένα και διευρυνόμενα κατά τόν 18ο αιώνα έμπορικά-άστικά στρώματα πού κατεχοχόν τήν έγκολπώνονταν. Άλλες, διαφορετικής ύψης και έμβέλειας, μορφές συλλογικής συνείδησης και άλληλεγγύης (όπως ή θρησκεία, ή συγγένεια και ή έντοπιότητα) ήταν εκείνες πού συνείχαν τούς κατακτημένους χριστιανικούς πληθυσμούς – σ' αυτές πρωτίστως άναγνώριζαν τόν έαυτό τους και σ' αυτές απέδιδαν κατά περίπτωση νομιμοφροσύνη.

Επίσης, για τις έγγράμματες έλίτ, ή συνείδηση του άνήκειν σε μιά ιστορικά ιδιαίτερη και μοναδική πολιτισμική κοινότητα, σε μιά «έλληνική πατρίδα», δέν συνδεόταν έξαρχής και αυτόνομη μέ τήν ιδέα της πολιτικής αυτόδιάθεσης του έθνους. Για καιρό, ή «έλληνική πατρίδα» συνδήλωνε τά ιδεώδη ενός θρησκευτικού σύμμοισμου ή, πάλι, ενός κοσμοπολιτικού Διαφωτισμού, ήταν δηλαδή πρωτίστως στοιχείο πολιτισμικής διάκρισης και διαφοροποίησης του κατακτημένου Γένους από τόν μουσουλμάνο κατακτητή, πού αντιπροσώπευε τόν άνατολικό δεσποτισμό. Ήταν επίσης στοιχείο σύνδεσής του μέ τόν «πολιτισμένο» εύρωπαϊκό κόσμο και πάντως δέν άναφερόταν στη σύγχρονη έννοια του έθνους ως μονάδας πολιτικής αυτόδιάθεσης. Τήν έποχή της ρωσικής επέμβασης, μάλιστα, στο όνομα μιάς τέτοιας «πατρίδας» ήταν πού καλλιεργήθηκε ή ιδέα της άποδέσμευσης από τόν όθωμανικό «τυραννικό ζυγό», στην προοπτική της προσχώρησης στη «χρηστή διοίκηση» της «φωτισμένης» Αίκατερίνης. [...]

Η «πατρίδα» και ή «έλευθερία», στο όνομα τών όποιών οι Ρώσοι καλοῦσαν τούς Ρωμιούς νά ξεσηκωθούν, καθώς επίσης και οι σημασίες μέ τις όποιες αυτοί οι τελευταίοι είχαν επενδύσει τις προσδοκίες τους για ρωσική παρέμβαση, δέν είχαν νά κάνουν μέ τό ιδεώδες της έθνικής άνεξαρτησίας, όπως τό θέλησε ή ελληνική έθνοκεντρική ιστοριογραφία. Και τούτο, διότι άποδέκτης τών ρωσικών έκκλήσεων δέν ήταν τό έθνος μέ τή σημασία πού επρόκειτο νά άποκτήσει ό όρος αυτός τήν έποχή της άποκρυστάλλωσης της Έθνικής Ίδέας και της δημιουργίας τών έθνικών κινήματων. Στα ίδια τά Όρλωφικά, ούτε οι Ρώσοι ούτε οι Ρωμιόι είχαν έγκολπωθεί και συμμερίζονταν τις άρχές της έθνικής ιδεολογίας. Στη συνείδησή τους, τό σημαίνον «έθνος», πού πράγματι άπαντάται στο λεξιλόγιο της έποχής, δέν παρέπεμπε στο σημαίνόμενο πού θά του προσέδι-

δε ἀργότερα ἡ ἐθνικὴ ἰδεολογία, δὲν ἀναφερόταν δηλαδὴ σὲ ἐνιαῖα ἐθνικὰ πολιτικὰ ὑποκείμενα πού ὡς τέτοια διεκδικούσαν τὸ δικαίωμά τους στὴν πολιτικὴ αὐτοδιάθεση.

Γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιλαμβάνονταν οἱ Ρῶσοι τοὺς Ρωμιούς, θὰ πρέπει νὰ δοῦμε πῶς τοὺς ἀποκαλοῦσαν, πῶς δηλαδὴ ἀπευθύνονταν πρὸς αὐτούς. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ προκήρυξη τοῦ Ἀλεξίου Ὁρλώφ, [...]. Ὑπενθυμίζουμε ὅτι ὁ ἀξιωματικὸς αὐτὸς τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ ἀναφερόταν σὲ «ὄλους κοινῶς τοὺς Ὁρθοδόξους Χριστιανούς Ρωμαίους ὅπου εὐρίσκονται ὑποκάτω εἰς τὴν τυραννίαν τῶν Τούρκων», ἐνῶ ὡς διακύβευμα τοῦ πολέμου παρουσιαζόταν στὸν λόγο του ἡ «στερέωσις τῆς πίστεως καὶ ἐλευθερίας ὄλου τοῦ Γένους». Ἐπίσης, σύμφωνα μὲ τὸν Ὁρλώφ, σκοπὸς τῆς Αἰκατερίνης δὲν ἦταν μόνον νὰ ἀπαλλάξει ἀπὸ τὰ ὀθωμανικὰ δεσμά τοὺς ὁμοδόξους τῆς, ἀλλὰ καὶ «νὰ μὴν τοὺς ἀφήσῃ ποτὲ ἀπὸ τὴν σκέπην καὶ προστασίαν τῆς, [...], νὰ ὑπερμαχήσῃ ὄχι μονάχα νὰ τοὺς ξεσκαλώσῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ τοὺς εὐτυχήσῃ».

Ὅπως προαναφέρθηκε, ἡ ἐν λόγω προκήρυξη τοῦ Ὁρλώφ συντάχθηκε στὸ Ναβαρίνο τὸν Ἀπρίλιο 1770 καὶ μοιράστηκε στοὺς Πελοποννησίους μὲ σκοπὸ νὰ τοὺς ἐμψυχώσει καὶ νὰ τοὺς κινητοποιήσει. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, ὁ ρῶσος ἀξιωματοῦχος, ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τοῦ πολέμου στὴν Πελοπόννησο, σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὴν Αἰκατερίνη, ἔκανε λόγο γιὰ τὴ «δειλία τῶν τε Ἑλλήνων καὶ Μανιατῶν». Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλες «προσφωνήσεις» γιὰ τοὺς Ρωμιούς, καὶ γενικότερα τοὺς χριστιανούς τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τοὺς ὁποίους ἐπίσης οἱ Ρῶσοι προέτρεπαν νὰ ξεσηκωθοῦν. Τὸ 1765, ὁ ἀπεσταλμένος τῶν Ρώσων στὴν Πελοπόννησο Ἐμμανουὴλ Σάρρος ἔκανε λόγο γιὰ τὸ «Σπαρτιατικὸν Ἔθνος», τὸ «πρεσβεῦον τὸ χριστιανικὸν δόγμα», ἐννοώντας τοὺς Μανιάτες. Ἡ Αἰκατερίνη πάλι, στὴν περιβόητη διακήρυξί της πού μοιράστηκε σὲ ὅλη τὴ Βαλκανικὴ, ἔκανε λόγο γιὰ «ἐθνότητες», στὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ, ἀφοῦ ἀπευθυνόταν «εἰς ἅσασας τὰς Ἑλληνικάς καὶ Σλαυικάς ἐθνότητας τὰς πρεσβεύουσας τὸ ὀρθόδοξον δόγμα καὶ κατοικούσας ἐν τε τῇ Χερσονήσῳ καὶ ταῖς νήσοις τοῦ Ἀρχιπελάγους». Σὲ ἄλλο ἐγγράφον τῆς, ἀναφερόταν σὲ «Σλαυικὴς», «Ἀλβανικὴς» καὶ «Ἑλληνικὴς ἐθνότητες», μὲ τὶς ὁποῖες δηλώνονταν ὅλοι κοινῶς οἱ «ὀρθόδοξοι λαοί».

Γίνεται ἔτσι φανερό ὅτι τὸ «ὀρθόδοξον δόγμα» εἶναι τὸ ἐνοποιητικὸ στοιχεῖο ὄλων αὐτῶν τῶν «ἐθνοτήτων», τόσο μεταξὺ τους ὅσο καὶ μὲ τοὺς Ρώσους. Ὡστόσο, οἱ Ρῶσοι ἀπευθύνονταν πρὸς τοὺς ὁμοδόξους τοὺς μὲ χαρακτηρισμούς πού δὲν προσεδιάζαν ἀποκλειστικά καὶ μόνον στὴν πίστη τους, ἀλλὰ, ταυτοχρόνως, δήλωναν τὴν ἱστορικὴ καταγωγὴ καὶ τὸν πολιτισμὸ τους (π.χ., «Ἑλληνες», «Σλαῦοι», «Σπαρτιατικὸν Ἔθνος») ἢ, σὲ ἄλλες περιπτώσεις, τὸν τόπο καταγωγῆς τους (π.χ., «Χειμαριῶτες», «Μαυροβούνιοι», «Μανιάτες»). Γιὰ παράδειγμα, ἡ Αἰκατερίνη, στὴ διακήρυξί

της πρὸς «ἅσασας τὰς Ἑλληνικάς καὶ Σλαυικάς ἐθνοτήτας», ἀποκαλοῦσε τὶς ἐν λόγω συλλογικότητες «διάσημες» γιὰ τὴν «ἀρχαιότητα» καὶ τὴν «εὐσέβειά» τους καὶ τὶς καλοῦσε νὰ ἐξεγεροῦν ἀπὸ κοινοῦ «κατὰ τοῦ γενικοῦ ἔχθρου τοῦ χριστιανισμοῦ», «ἀκολουθούσας τὰ ἴχνη τῶν προγόνων τους». Ἐδῶ, ἡ σύνδεση μὲ τὸ παρελθὸν ἀναφέρεται στὸ μεσαιωνικὸ χριστιανικὸ σερβικό βασίλειο καὶ τὴ χριστιανικὴ καὶ ἐξελληνισμένη Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία.

Μιά τέτοια χρῆση τῶν ὄρων «ἔθνος» καὶ «ἐθνότητα» ἀπὸ τοὺς Ρώσους προκαλεῖ ἐντύπωση σὲ ἐμᾶς σήμερα. Μᾶς φαίνεται ἐννοιολογικὰ ἀσαφὴς ἢ καὶ λανθασμένη. Αὐτὸ συμβαίνει, διότι ζοῦμε μέσα σὲ ἀποκρυσταλλωμένες ἀπὸ καιρὸ ταξινομήσεις καὶ πολιτικὲς ρυθμίσεις πού ἔχουν διαμορφωθεῖ σύμφωνα μὲ τὴν ἐθνικὴ ἰδεολογία. Καὶ συμμερίζομαστε τὶς ἐν λόγω ταξινομήσεις καὶ ρυθμίσεις, διότι ἀποτελοῦν τὶς βασικὲς παραδοχὲς τοῦ δικοῦ μας πολιτικοῦ σύμπαντος, ὅπου τὸ ἔθνος ἀποτελεῖ τὸ κεντρικὸ πολιτικὸ ὑποκείμενο στὴν ἱστορία καὶ τὴν ὑπέριστα καὶ ἐνιαῖα μορφή ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς ταυτότητας καὶ ὀργάνωσης τοῦ κράτους. Ὅταν λοιπὸν αὐτὴ ἡ ἀντίληψη περὶ ἔθνους προβάλλεται ἀναδρομικὰ καὶ ἀδιακρίτως στὸ παρελθόν, τότε θεωρεῖται αὐτονόητο ὅτι οἱ Ρῶσοι καλοῦσαν σὲ ξεσηκωμὸ ἐνιαῖα ἐθνικὰ πολιτικὰ ὑποκείμενα πού διεκδικούσαν τὸ δικαίωμά τους στὴν πολιτικὴ αὐτοδιάθεση – ἢ, ἀντιστρόφως, ὅτι οἱ Ρωμιοὶ προσδοκοῦσαν ὡς ἐθνικὰ ὑποκείμενα τὴ συνδρομὴ τῶν Ρώσων.

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ αὐτὰ τὰ κριτήρια, φαίνονται «ἀφύσικοι», ἐννοιολογικὰ ἀσαφεῖς ἢ ἀκόμα καὶ λανθασμένοι οἱ διαχωρισμοὶ τῶν Ρώσων σὲ «Ἑλληνικόν» καὶ «Σπαρτιατικὸν ἔθνος», σὲ «Ἑλληνες» καὶ «Μανιάτες», καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ χρῆση τοῦ πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ γιὰ νὰ ὀνοματιστοῦν οἰονεῖ ἐνιαῖα καὶ ὁμοιογενῆ ἐθνικὰ ὑποκείμενα («Ἑλληνικὴς καὶ Σλαυικὴς ἐθνότητες»). Στὸ λόγο τῶν Ρώσων, ὅμως, τὰ σημαίνοντα «ἔθνος» καὶ «ἐθνότητα» δὲν παραπέμπουν στὰ σημασιόμενα τὰ ὁποῖα ἐπρόκειτο νὰ τοὺς προσδώσει ἀργότερα ἡ Ἑθνικὴ Ἰδέα (καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία). Οἱ χρήσεις τῶν ὄρων αὐτῶν δὲν εἶχαν τὴν ἐποχὴ πού μελετᾶμε τὴν ἐννοιολογικὴ αὐστηρότητα καὶ σαφήνεια πού θὰ τοὺς προσέδιδε ἀργότερα ἡ Ἑθνικὴ Ἰδέα, διότι γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς δὲν εἶχαν τὴν ἰδεολογικὴ καὶ πολιτικὴ σημασία πού θὰ ἀποκτοῦσαν χάρις στὴ μεταγενέστερη αὐτὴ πολιτικὴ ἰδεολογία.

Οἱ Ρῶσοι ἔκαναν λόγο γιὰ «ἑλληνικὴς ἐθνότητες» (στὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ), διότι ἀναγνώριζαν πολλὲς καὶ συνεπῶς διακριτὲς ἐπιμέρους κοινότητες μὲ βασικά κριτήρια ἀναφορᾶς τὸν τόπο καταγωγῆς ἢ τὴν ἱστορία τους – καὶ σίγουρα ὄχι τὶς ἐνοποιητικὲς ἀρχὲς τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας. Στὴ ρωσικὴ αὐτοκρατορικὴ ἀντίληψη, τὸ πρῶτιστο (ἂν ὄχι μόνον) ταυτοποιητικὸ στοιχεῖο ὄλων αὐτῶν τῶν πληθυσμῶν, καὶ τῶν «σλαυικῶν» καὶ τῶν «ἑλληνικῶν» καὶ τῶν «ἀλβανικῶν ἐθνοτήτων», τὸ στοιχεῖο δηλαδὴ πού ὑπερέβαινε τὶς ἐπιμέρους ἐντάξεις (τόπος, ἱστορία, καταγωγὴ), ἦταν τὸ

«ορθόδοξον δόγμα» πού πρέσβευαν από κοινοῦ. Τό «ὀμόθρησκον» συνέδεε ἄλλωστε τούς ραγιαδες μεταξὺ τους καί, ταυτοχρόνως, ὅλους μαζί μέ τόν ρῶσο ἡγεμόνα-λυτρωτή σέ ἓνα κοινό σχέδιο δράσης, ἐνόψει τῆς δημιουργίας μιᾶς νέας μορφῆς πολιτικῆς ρύθμισης καί συμβίωσης. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ «φωτισμένος» καί «φιλεύσπλαχνος» ὀρθόδοξος ἡγεμόνας παρουσιαζόταν καί ἀναμενόταν ὡς ἐλευθερωτής, ὑπό τήν ἐννοια ὅτι αὐτός ἀποτελοῦσε τήν ὑπέριστατη πηγὴ πολιτικῆς νομιμοφροσύνης καί ὄχι οἱ ἀσυστηματοποίητες ἀκόμη ιδέες περὶ ἔθνοιας οἱ ὁποῖες, μόνον ἀφότου θά ἀποκρυσταλλώνονταν λίγο ἀργότερα στό πλαίσιο τῆς ἐθνικῆς ιδεολογίας, ἔμελλε νά ὀδηγήσουν στή συγκρότηση νέων (καί πλέον ἀτόφια ἐθνικῶν) μορφῶν πολιτικῆς νομιμοφροσύνης.

Ἀλλά οὔτε οἱ Ρωμοὶ ἀναγνώριζαν τόν ἑαυτό τους σέ αὐτήν τήν ὑπέριστατη καί ἐνιαία μορφή συλλογικῆς ταυτότητας πού ἔμελλε νά εἶναι τό ἔθνος τῆς ἐθνικῆς ιδεολογίας, οὔτε οἱ προσδοκίες τους ἐναρμονίζονταν μέ τό πολιτικό πρόταγμα τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας. Οἱ Ρωμοὶ ἀντιλαμβάνονταν τῆ ρωσικῆ ἐπέμβαση μέσα ἀπό (λιγότερο ἢ περισσότερο ἐκκοσμικευμένες) ἀντιλήψεις πού ἀντλοῦσαν ἀπό τίς προνοιακές ἐσχατολογίες καί ἀπό νεωτερικά πολιτικά ιδεώδη ἀντίστοιχα. Κεντρικό σημεῖο ἀναφορᾶς τῶν προσδοκιῶν τους ἦταν ὁ «φωτισμένος», «δίκαιος» καί «φιλεύσπλαχνος» χριστιανός ἡγεμόνας-ἐλευθερωτής, ὁ ὁποῖος ἀναμενόταν στή θέση τοῦ «ἀδίκου», «ἀσπλαχνου» καί «τύραννου» μου-

σουλμάνου-κατακτητῆ. Δέν ἀντιλαμβάνονταν δηλαδή τήν ἐλευθερία μέ τούς ὅρους τῆς ἐθνικῆς ἐπανάστασης, ἀλλά μέ τήν ἐννοια τῆς ἀποκατάστασης τῆς σχέσης ἀνάμεσα στόν ἡγεμόνα καί τούς ὑπηκόους του. [...]

Μέσα ἀπό ἓνα τέτοιο πρίσμα θά πρέπει νά προσεγγίσουμε καί τήν ἐννοια τῆς «πατρίδας» στήν ὁποία ἀναφέρονται κατά κόρον οἱ ρωσικῆς ἐκκλήσεις. Τό ἐρώτημα εἶναι πῶς γινόταν ἀντιληπτὴ ἀπό τούς Ρῶσους αὐτὴ ἡ «πατρίδα», στό ὄνομα τῆς ὁποίας καλοῦσαν τίς «χριστιανικῆς ἐθνότητες» νά ξεσηκωθοῦν: ὡς «ἐθνικῆ» ἢ ὡς κάτι ἄλλο, ταυτόχρονα εὐρύτερο καί στενότερο ἀπὸ αὐτά πού προβλέπει ἡ ἐθνικὴ ιδεολογία. Μιά πρώτη προσπάθεια δαμασμοῦ τῶν πολλῶν σηματομένων πού φέρει τό συγκεκριμένο σημαῖνον ὀδηγεῖ στή διαπίστωση ὅτι ἡ «πατρίδα» στίς ρωσικῆς ἐκκλήσεις ὀρίζεται μέ δύο τρόπους: καί μέ τῆ στενῆ τῆς ἐννοια, δηλαδή ὡς ὁ τόπος τῆς βιομηχανικῆς ἐμπειρίας, ἀλλά καί εὐρύτερα, ὡς ἀφρημένη ἐννοια, δηλαδή ὡς ἱστορικὴ καί πολιτισμικὴ ὄντοτητα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἐπιμέρους, ἐμπειρικὰ καθορισμένες ἐντάξεις καί συνθήκες ζωῆς. Σέ καμία περίπτωση πάντως ἡ ἐννοια τῆς «πατρίδας» στίς ρωσικῆς ἐκκλήσεις δέν ταυτίζεται μέ τήν ἐννοια τοῦ ἐθνικοῦ χώρου, δηλαδή μέ τήν ἐνιαία καί ἀποκλειστικὴ ἐθνικὴ-ἐδαφικὴ κυριαρχία, ὅπως ἀντιλαμβάνεται ἡ ἐθνικὴ ιδεολογία τήν πατρίδα τοῦ μοντέρνου ἔθνους.

Παραθέτω ἓνα ἐνδιαφέρον ἀπόσπασμα μιᾶς ἐπιστο-

λῆς τοῦ Θεόδωρου Ὀρλώφ πρὸς τοὺς Μανιάτες, λίγες ἡμέρες μετὰ τὴν ἀφιξή του στό Οἶτυλο, τό 1770:

«Τό Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ καί [ἡ] Μεγάλη μας Βασίλισσα μᾶς προστάζει νά δεχθοῦμε ὅλους τοὺς τούρκους ὁπού προστρέχουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν μας διά νά βαφτιστοῦν, καί νά τοὺς λογιᾶσωμεν εἰς τό ἐξῆς διά φίλους μας, διότι ἡ Βασίλισσα μᾶς ἔστειλεν ἐδῶ διά νά σᾶς διαφεντεύσωμεν ὄχι νά σᾶς χαλάσωμεν. Ἐτοῦτα πρέπει νά εἰπῆτε συχνά εἰς τοὺς ἀνθρώπους σας.»

Ἡ ἐπιστολή αὐτή τοῦ Θεόδωρου Ὀρλώφ εἶναι δηλωτική τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ἡ Αἰκατερίνη ἀντιλαμβανόταν τοὺς ὁμοδόξους της καί τόν δικό της ρόλο ὡς ἐλευθερώτριας. Σύμφωνα μέ τόν ρῶσο ἀξιωματοῦχο, ἡ αὐτοκράτειρα θά ἔστειλε στρατεύματα στήν Πελοπόννησο γιά νά «διαφεντεύσει» τοὺς ἀνθρώπους τοῦ τόπου, καί ὄχι γιά νά «χαλάσει» τίς σχέσεις ἀνάμεσά τους. Ἡ ἐπέμβασή της δηλαδή φαινόταν νά ἀποσκοπεῖ στή χρηστή διοίκηση καί τῶν χριστιανῶν καί τῶν ἐκχριστιανισμένων μουσουλμάνων τοῦ τόπου, στήν ὑπεράσπιση καί προστασία ὄλων τους –καί ὄχι στήν ἀλληλοεξόντωσή τους. Ὅσοι Πελοποννήσιοι μουσουλμάνοι λοιπόν θά δέχονταν νά ἀλλάξουν τὴν πίστη τους καί νά ἐκχριστιανισθοῦν, θά γίνονταν ἀμέσως δεκτοί ἀπό τὴν «φωτισμένη» αὐτοκράτειρα: θά ἐτίθεντο ὑπό τὴ «διαφέντευση» της καί θά ἀπολάμβαναν ἔτσι τά

ἴδια προνόμια καί τίς ἴδιες ἐλευθερίες μέ τοὺς ἐντόπιους χριστιανούς, δηλαδή μέ τοὺς Ρωμιούς. Ἡ ἐλευθερία ποῦ ὑποσχόταν ἡ Αἰκατερίνη ἀναφέρεται σαφῶς στή «διαφέντευσή» τους. Μέ ἄλλα λόγια, διεκδικοῦσε γιά τόν ἑαυτό της τόν ρόλο τοῦ «δίκαιου» χριστιανοῦ «ἀφέντη», ποῦ θά ἐρχόταν νά ἄρει τὴν ἀδικία καί νά ἀποκαταστήσει τά δίκαια τῶν ὁμοδόξων του.

Ὅπως φαίνεται λοιπόν ἐδῶ, ἡ Αἰκατερίνη ἀντιλαμβανόταν τὴν «πατρίδα» σαφῶς μέ τὴ στενή ἔννοια, δηλαδή ὡς τόν συγκεκριμένο τόπο καταγωγῆς, τόν τόπο στόν ὁποῖο ζοῦσαν οἱ ἄνθρωποι, ἐρχονταν σέ καθημερινή ἐπαφή καί δημιουργοῦσαν σχέσεις ἀνάμεσά τους. Θεωροῦσε ἔτσι τὴν Πελοπόννησο κοινή πατρίδα τῶν ἐντοπίων, χριστιανῶν καί (ἐκχριστιανισμένων) μουσουλμάνων. Στὴ συνάφεια αὐτή, σημεῖο ἀναφορᾶς καί προσδιορισμοῦ τῆς ταυτότητάς τους δέν εἶναι, λοιπόν, κάποιες ἀφηρημένες ἰδεολογικές ἀρχές, ἀλλὰ ὁ συγκεκριμένος τόπος στόν ὁποῖο μοιράζονταν τὴ ζωὴ τους καί ἡ θρησκευτικὴ κοινότητα στήν ὁποία ἀνήκαν – ἢ στήν ὁποία θά ἐσπευδαν νά ἐνταχθοῦν. Ὡς τέτοιοι λοιπόν, δηλαδή ὡς ἄνθρωποι τοῦ τόπου, χριστιανοί καί ἐκχριστιανισμένοι μουσουλμάνοι καλοῦνταν νά ξεσηκωθοῦν ἐναντίον τοῦ σουλτάνου καί νά ἀναθέσουν σέ ἕναν «φιλεύσπλαχνο» ἡγεμόνα τὴ «διαφέντευση» τῶν δικαίων τους, τοῦ τρόπου δηλαδή μέ τόν ὁποῖο θά ρυθμιζονταν στό ἐξῆς οἱ σχέσεις τους ὑπὸ τὴ δικὴ του σῶφρονα διακυβέρνηση.

Ἡ Αἰκατερίνη, ἡ ὁποία ἐνσάρκωνε τὴ φιλευσπλα-

χνία, τόν ὀρθό λόγο, τό δίκαιο καί τόν νόμο, ὅλες δηλαδή τίς ἀρετές πού καθιστοῦν «φωτισμένο» ἕναν ἡγεμόνα, ὑποσχόταν στούς χριστιανούς, ἀνεξάρτητα καί πέρα ἀπό τίς ἐπιμέρους ἐντάξεις καί καθορισμούς τῆς ζωῆς τους («Σλαῦοι», «Ἕλληνες», «Ἄλβανοί», «Σκλαβῶνοι», «Μαυροβούνιοι», «Χειμαριῶτες», «Μανιάτες» κ.ἄ.), μιά εὐνομούμενη διακυβέρνηση ὑπό τή δική της «εὐσπλαχνική» κηδεμονία (τήν ὁποία θά ἀπολάμβαναν ὅπως ὅλοι οἱ ὑπῆκοοι τῆς αὐτοκρατορίας της), γιά νά τούς προσφέρει τήν «εὐτυχία» («νά ὑπερμαχήση ὄχι μονάχα νά τούς ξεσκλαδώση, ἀλλά καί νά τούς εὐτυχίση»).

Στό πλαίσιο τῆς φωτισμένης ἀπολυταρχίας, ἡ «εὐτυχία» τῶν ὑπῆκοων εἶχε ἀναχθεῖ σέ ὑπέρτατο στόχο καί σέ πρωταρχικό καθῆκον τοῦ ἡγεμόνα. Παρουσιάζει μάλιστα ἐνδιαφέρον ὅτι, τήν ἴδια σχεδόν ἐποχή, ἡ ἔννοια τῆς «εὐτυχίας» ἀποτυπώνεται (καί, ἐπίσημα, γιά πρώτη φορά) στήν *Ἀμερικανική Διακήρυξη τῆς Ἀνεξαρτησίας*, ὅπου πλέον ἕνας ἀπό τούς σκοπούς τῆς ὑπαρξῆς τοῦ κράτους εἶναι καί ἡ ἐπιδίωξη τῆς εὐτυχίας τῶν πολιτῶν (τό περίφημο «pursuit of happiness»). Πάντως, ἡ νέα αὐτή σύλληψη τοῦ κράτους, πού ἔτυχε πολιτικῆς ἐφαρμογῆς ἐπί Φρειδεरिकοῦ τοῦ Μεγάλου τῆς Πρωσίας (1712-1786), συνιστοῦσε τομῆ σέ σχέση μέ τίς παραδοσιακές ἀντιλήψεις περί κράτους.

Ἡ Αἰκατερίνη, τώρα, πού ἐπίσης παρουσιαζόταν ὡς θιασώτης αὐτῆς τῆς νέας ἀντιλήψης περί κράτους, καθιστοῦσε τήν «εὐτυχία» καί τήν «εὐημερία» τῶν ὑπόδουλων ὁμοδόξων τῆς κεντρικό διακυβέυμα τῆς ἀντιπαράθεσής της μέ τούς Ὀθωμανούς, θέτοντας ἔτσι μέ νένους γιά τήν ἐποχή ὄρους τό ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τους. Τό πολιτικό ἀπελευθερωτικό τῆς ὄραμα λοιπόν, ἀπό τή μιά ὑπερέβαινε τούς ἀποκαλυπτικούς θρησκευτικούς μύθους τοῦ Ὀρθόδοξου Γένους (παρά τό γεγονός ὅτι τούς ἀνακαλοῦσε καί τούς ἐγκολπωνόταν), ἀπό τήν ἄλλη ὁμως δέν ἐμφοροῦνταν ἀπό τίς κατοπινές ἐθνικές ἰδεολογικές καί πολιτικές ἀρχές – πῶς θά μποροῦσε ἄλλωστε;

Σημειώσαμε ἤδη ὅτι στόν λόγο τῶν Ρώσων ὑπάρχει καί μιά εὐρύτερη, ἀφηρημένη ἔννοια τῆς πατρίδας – βάσει τῆς ὁποίας ἄλλωστε ἀναδείχθηκαν τά διακυβέυματα τῆς πολεμικῆς ἀντιπαράθεσης. Οἱ ρωσικές ἐκκλήσεις ὀργανώνονται βάσει ἀφαιρέσεων, ἀναφέρονται δηλαδή σέ νοερές συλλογικότητες («Σλαβικές», «Ἄλβανικές» καί «Ἑλληνικές ἐθνότητες πού διάγωσιν νῦν ὑπό τόν ζυγόν τῆς Ὀθωμανικῆς Πύλης») – μόνο πού, ὅπως θά δοῦμε, ἡ ὑφή τέτοιων ἀφαιρέσεων, οἱ ὁποῖες μετεωρίζονται μεταξύ παράδοσης καί νεωτερικότητας, δέν ἦταν ἀκόμη ἐκείνη πού θά χαρακτήριζε τίς ἐνδελεχεῖς κοσμικές ἀφαιρέσεις τῶν μοντέρνων ἰδεολογιῶν σάν τήν ἐθνική.

Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο παρουσιάζονται τά διακυβέυματα τοῦ πολέμου ἀπό τούς Ρώσους συνιστᾷ ἀφαίρεση τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν ζωῆς τῶν ἀνθρώπων καί τῶν πληθυσμῶν πού συμβίωναν στό πλαίσιο τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί τῶν σχέσεων πού ἀπαπτόσσανταν ἀνάμεσά τους. Οἱ ρωσικές ἐκκλήσεις συ-

γκροτοῦνται δηλαδή ἀπό ἰδέες («τυραννία», «ζυγός», «σκλαβιά», «ἐλευθερία»), τά νοήματα καί οἱ σημασίες τῶν ὁποίων προσδιορίζονται ἀπό τούς ἴδιους τούς Ρώσους, χωρίς νά ἀντιστοιχοῦν ἀναγκαστικά στά πραγματικά διώματα καί τίς ἐμπειρίες τῶν ἀνθρώπων στούς ὁποῖους ἀπευθύνονται. Οἱ συλλογικότητες ἐπίσης στίς ὁποῖες ἀναφέρονται, ἀλλά καί ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ὀρίζεται ἡ κατάσταση στήν ὁποία αὐτές ζοῦσαν, δέν πηγάζουν ἄμεσα ἀπό τίς πολλαπλῶς διαφοροποιημένες καί ποικίλες ἐξαρτήσεις καί σχέσεις ἐξουσίας στίς ὁποῖες ὑπάγονταν οἱ κατακτημένοι χριστιανικοί πληθυσμοί, καί στίς ὁποῖες δεδαίως ἀπέδιδαν κατά περίπτωση νομιμοφροσύνη.

Οἱ συλλογικότητες τῶν ρωσικῶν ἐκκλήσεων συνεχονται καί ἀλληλοαναγνωρίζονται, ἐνῶ ταυτοχρόνως διακρίνονται ἀπό τούς ὀθωμανούς κατακτητές, πρωτίστως λόγω τῆς (κοινῆς) πίστης τους (χριστιανοί ὀρθόδοξοι) καί τῆς ἰδιαίτερης θέσης τους στό ὀθωμανικό σύστημα ἐξουσίας (ραγιαδες). Διακρίνονται ὁμως καί μεταξύ τους, ὅπως εἶδαμε, βάσει ἐγκόσμιων, ἱστορικῶν καί πολιτισμικῶν κριτηρίων. Δηλαδή, παρά τό γεγονός ὅτι ἔχουν κοινή πίστη καί παρόμοια θέση στό ὀθωμανικό σύστημα, παρουσιάζονται, ταυτοχρόνως, καί ὡς ἰδιαίτερες καί μοναδικές ἱστορικές ὀντότητες, *μέ ξεχωριστό ἢ κάθε μία τους πολιτισμό καί ἱστορία*. Σύμφωνα μέ τούς Ρώσους, κοινό σημεῖο ἀναφορᾶς τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν χριστιανικῶν ὀντοτήτων ἦταν τό γεγονός ὅτι εἶχαν ἀπολέσει θεμελιώδη *ἱστορικά τους δικαιώματα*, πρωτίστως τήν ἐλευθερία τους («εὐρίσκονται ὑπό κάτω εἰς τήν τυραννίαν τῶν Τοῦρκων»). Κι ὅπως εἶχαν ἀπολέσει τήν ἐλευθερία τους, ἔτσι κινδύνευαν νά ἀπολέσουν καί τήν πίστη τους, δηλαδή συνολικά τόν πολιτισμό τους, καί νά ἀφανισθοῦν ὀλοσχερῶς ἀπό τούς «βάρβαρους» καί «φανατικούς» ἀσιάτες κατακτητές. Αὐτό εἶναι τό ἐπιχείρημα πού προέβαλε ἡ Αἰκατερίνη: καλώντας τούς Ρωμοῦς σέ ξεσηκωμό ἀναδεχόταν τό ρόλο τοῦ λυτρωτῆ τῶν ὁμοδόξων της, τούς ὁποῖους θά ἀποκαθιστοῦσε μέν στήν «προτέραν δόξαν» τους, ἀλλά ὑπό τή «σκέπη» καί «προστασίαν» της.

Σέ τέτοιο πνεῦμα καλοῦσε ὁ Ὀρλώφ τούς χριστιανούς νά ἐξεγερθοῦν, «ἐνθυμούμενοι τήν παλαιάν λαμπρότητα τοῦ γένους των καί τήν ἀνδρείαν τῶν προπατόρων τους», ἰσχυριζόμενος ὅτι «ὁ θάνατος (...) προξενεῖ τήν εὐτυχίαν τῶν μεταγενεστέρων τους καί ἀθανατίζει τά ὀνόματά τους». Στό ὄνομα αὐτῶν τῶν ὑπέρτατων ἀξιῶν καλοῦνταν καί οἱ Ρωμοῖοι νά δείξουν «ζήλον» καί νά συστρατευθοῦν στό πλευρό τῶν Ρώσων θυσιάζοντας ἀκόμα καί τή ζωή τους. Σέ περίπτωση νίκης, οἱ Ρῶσοι ὑπόσχονταν ἀφενός μίαν εὐτυχισμένη ἐγκόσμια ζωή, καί ἀφετέρου, γιά ὅσους θυσιάζονταν γιά τήν πατρίδα, τή «βασιλείαν τῶν Οὐρανῶν» ἀλλά καί τήν «εὐτυχίαν τῶν μεταγενεστέρων τους», δηλαδή ἐγκόσμιες τιμές καί δόξα γιά τούς ἀπογόνους τους. Μέ ἄλλα λόγια, οἱ Ρωμοῖοι καλοῦνταν νά ξεσηκωθοῦν γιά ἀφηρημένες (ἀλλά ὄχι ἀκόμη ἐθνικές) ἰδέες, βάσει τῶν ὁποίων ἐντάσσονταν σέ συλλογικότητες πού ὑπερέβαιναν τά χωρικά καί χρονικά ὄρια τῆς

άτομικής ανθρώπινης ζωής και παρουσίας και, ταυτοχρόνως, προσέδιδαν σ' αυτήν την τελευταία υπέρτατο νόημα, λόγο ύπαρξης και αξία. Η προσωπική ιστορία του καθενός παρουσιαζόταν έτσι ως απολύτως και άδιαρρήκτως συνυφασμένη με την ιστορία της κοινότητας-πατρίδας στην οποία νοερά ανήκε.

Η σημασία της «πατρίδας» εδώ είναι λοιπόν σαφώς «διασταλτική»: ή πατρίδα εμφανίζεται ως συνεχής μέσα στον χρόνο και την ιστορία κοινότητα πολιτισμού. Οι Ρωμιοί καλούνταν έτσι να πολεμήσουν και να θυσιάσουν: αφενός προς τιμή των προγόνων τους (στούς αγώνες και τίς θυσίες των οποίων όφειλαν όχι μόνο τη δική τους ύπαρξη, αλλά και τη διατήρηση της πίστης και της πατρίδας τους) και αφετέρου για λογαριασμό των επόμενων γενεών (πού θά αποτελούσαν, χάριν ακριβώς των δικών τους αγώνων και θυσιών, τη μελλοντική πατρίδα). "Όσοι λοιπόν θά έστεργαν στίς ρωσικές εκκλήσεις για πόλεμο με τούς Όθωμανούς, άκόμη κι αν πέθαιναν, θά συνέχιζαν να «ζοϋν» στή μνήμη και την ιστορία της νοερής κοινότητάς τους. Θά άπαθανατίζονταν τά όνόματά τους, πού θά διατηρούνταν ζωντανά στίς συνειδήσεις των μεταγενεστέρων, τούς οποίους θά ενέπνεαν και θά παραδειγματίζαν, ώστε να δείξουν, με τη σειρά τους, τόν ίδιο «ζήλο» για την υπόθεση της υπεράσπισης της κοινής πίστης και πατρίδας. Από την άλλη πλευρά, όσοι άδιαφορούσαν ή λιποψυχοϋσαν μπροστά σ' αυτό τό προσκλητήριο, θά πρόδιδαν τίς υπέρτατες αρχές χάριν των οποίων άξιζει να ζει κανείς αλλά και να θυσιάζει τη ζωή του. Αυτοί θά έξοριζονταν από την κοινότητα στην οποία ανήκαν, από τη μνήμη και την ιστορία της, θά καταδικάζονταν στή συνείδησή της («ώσαν προδότης του Χριστού και της πατρίδος»). Με την ίδια λογική λοιπόν πού οι νεκροί του πολέμου θά εισέρχονταν στο μαρτυρολόγιο της πατρίδας, οι προδότες θά αποβάλλονταν ως «άμαρτωλοί».

Παρότι όμως στον λόγο των Ρώσων ή «πατρίδα» όρίζεται, όπως τονίσαμε, και διασταλτικά, καθώς αποκτά ευρύτερες χωροχρονικές και ιδεολογικές διαστάσεις, παρότι δηλαδή οι Ρώσοι αναφέρονται σε (νοητικά κατασκευασμένα) συλλογικά ιστορικά υποκείμενα, γεγονός παραμένει ότι οι αναφορές τους αυτές δεν έγγράφονται στίς αρχές της έθνικής ιδεολογίας. Η «πατρίδα» στίς ρωσικές εκκλήσεις δεν διαμεσολαβείται από τό έθνος, με τη σύγχρονη σημασία του όρου, αλλά από τόν «φωτισμένο» ήγεμόνα, από την προσωπική σχέση πίστης, άφοσίωσης και έμπιστοσύνης ανάμεσα σ' αυτόν και τούς υπηκόους του. Η άμεση αυτή σχέση ήγεμόνα και υπηκόου παραπέμπει στην αυτοκρατορική άπολυταρχική αντίληψη για την έξουσία, έστω και στή φωτισμένη έκδοχή της. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, ή έννοια της πατρίδας δεν υφίσταται ως αυτούσια αρχή πολιτικής οργάνωσης και πηγή παραγωγής πολιτικής νομιμοφροσύνης (όπως συμβαίνει με τόν έθνική ιδεολογία), αλλά διαμεσολαβείται από τό πρόσωπο και τόν θεσμό του φωτισμένου ήγεμόνα, προς τόν όποιο αποκλειστικά και μόνο αποδίδεται ή πολι-

τική νομιμοφροσύνη από την πλευρά των υπηκόων. Ός οιοinei υπηκόους της λοιπόν ήταν πού αντιμετώπιζε τούς ραγιαδες όμοδόξους της ή Αικατερίνη, προτρέποντάς τους να ξεσηκωθούν και να προσχωρήσουν στή δική της κυριαρχία.

Επομένως, οι ρωσικές επαναστατικές εκκλήσεις αναφέρονται στην εγκαθίδρυση μιας νέας (προσωπικής και άδιαμεσολάβητης) σχέσης ανάμεσα στον ήγεμόνα και τούς υπηκόους του, μιας σχέσης πού θεμελιώνεται σε αρχές και κανόνες δικαίου. Άς θυμηθούμε ότι ή Αικατερίνη παρουσιαζόταν στή διακήρυξη της ως ό «φιλεύσπλαχνος» και «δίκαιος» ήγεμόνας πού θά έρχόταν να «λυτρώσει» τούς δυστυχείς ραγιαδες από τόν «άσπλαχνο» όθωμανό κατακτητή. Καλούσε δηλαδή τούς όμοδόξους της να άφοσιωθούν στην ίδια προσωπικά, να προσχωρήσουν στή δική της κυριαρχία, πού παρουσιαζόταν υπό τη μορφή της κηδεμονίας. Η «πίστη», ή «πατρίδα», ή «έλευθερία» και ή «ευτυχία», στο όνομα των οποίων καλούσε ή αυτοκράτειρα τούς όμοδόξους της να ξεσηκωθούν, συνιστούν ιδιώματα πού παραπέμπουν στο αυτοκρατορικό ιδεώδες – μάλιστα, στο ιδεώδες αυτό αναφέρονταν και οι προσδοκίες των Ρωμιών. Με άλλα λόγια, ό κοινός τόπος πάνω στον όποιο κατέστη δυνατή ή επικοινωνία, ή συμφωνία και ό συντονισμός της δράσης Ρωμιών και Ρώσων στά χρόνια της Αικατερίνης δεν ήταν άλλος από τό αυτοκρατορικό ιδεώδες –αφενός τό αυτοκρατορικό ιδεώδες στην έκδοχή της φωτισμένης άπολυταρχίας από την πλευρά των Ρώσων και των Έλλήνων έξευρωπαϊσμένων λογίων (π.χ., Ευγένιος Βούλγαρης) και αφετέρου τό αυτοκρατορικό ιδεώδες στην αρχαϊκή έκδοχή της αναβίωσης της βυζαντινής οικουμένης από την πλευρά των έκφραστών της παραδοσιακής έσχατολογίας (π.χ., Άθανάσιος Κομνηνός Ύψηλάντης, Καισάριος Δαπόντες).

"Όπως προαναφέρθηκε, ή έλληνική ιστοριογραφία διαχειρίστηκε τό ζήτημα της ρωσικής παρέμβασης έθνοκεντρικά, ως ένα έπεισόδιο της μακράς και άδιάλειπτης πορείας του έλληνικού έθνους προς την άποκτηση της πολιτικής του αυτοδιάθεσης. Έτσι, δεν ήταν σε θέση να άποτιμήσει στίς ιστορικές του διαστάσεις τό ζήτημα της ρωσικής παρέμβασης και της προσδοκίας του ρώσου έλευθερωτή. Η «πατρίδα», ή «πίστη», ή «έλευθερία», στο όνομα των οποίων οι Ρώσοι καλούσαν τούς Ρωμιούς να έξεγερθούν, προσδιορίζονταν άσφαλώς με όρους νεωτερικούς, έγκόσμους, πολιτικούς, χωρίς ωστόσο να παραπέμπουν στο δικαίωμα της πολιτικής αυτοδιάθεσης του έθνους, αλλά σε μία νέα μορφή πολιτικής νομιμοφροσύνης πού εμφανίστηκε τόν 18ο αιώνα σε άναφορά προς τόν «φωτισμένο ήγεμόνα». Κι αυτήν την αντίληψη δεν την είχαν μόνον οι Ρώσοι, πού διεκδικούσαν για τόν εαυτό τους τόν ρόλο του κηδεμόνα των υπόδουλων όμοδόξων τους, αλλά και οι «έλληνικές» και οι άλλες «χριστιανικές έθνότητες», πού είχαν στραφεί προς την Αικατερίνη έναποθέτοντας σ' αυτήν τίς έλπίδες τους να άπαλλαγούν από τά όθωμανικά δεσμά. ■

ΤΙ ΘΑ ΨΗΦΙΣΟΥΜΕ, ΑΛΗΘΕΙΑ, ΣΤΙΣ ΓΑΛΛΙΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ;

του Γιάννη Μπαλαμπανίδη

Τό παραπάνω ερώτημα ακούγεται ίσως προδοκατόρικο, αλλά δέν είναι. Αντιθέτως, αποτελεί γνήσια άπορία προς συζήτηση, τουλάχιστον γιά μένα πού γράφω. Δέν είναι καν ύποθετικό, σκοπίμως (δέν διατυπώνεται ως «Τί θά ψηφίζαμε, αλήθεια, στίς γαλλικές εκλογές;»). Έντάξει, είναι γνωστό ότι δέν έχουμε δικαίωμα ψήφου στίς εθνικές εκλογές τής Γαλλίας, δέν έχουμε εκλογικό βιβλιάριο και άλλες τέτοιες τυπικότητες. Ωστόσο, εάν ως άριστεροί, και δή τής ανανέωσης, αισθανόμαστε πολίτες τής Εϋρώπης και νιώθουμε ότι μās άφορα ό,τι συμβαίνει σέ αυτήν, τότε ουσιαστικά ψηφίζουμε κι εμείς μαζί μέ τούς Γάλλους, πράγμα πού σημαίνει όχι βέβαια ότι ρίχνουμε τήν ψήφο μας στήν ίδια κάλπη, αλλά ότι συζητάμε και προσπαθούμε νά άπαντήσουμε στά ίδια πολιτικά προβλήματα μέ αυτούς. Και δέν μπαίνω καν στόν κόπο νά ύπενθυμίσω ότι ή Γαλλία έχει κατά καιρούς προσφέρει σέ εμάς τούς άριστερούς, και δή τής ανανέωσης, έντονες πολιτικές και κοινωνικές συγκινήσεις, έξοϋ και έμφορούμεθα από μιά συμπάθεια, μιά άλληλεγγύη τέλος πάντων.

Όπως, λοιπόν, ψηφίσαμε μαζί μέ τούς Γάλλους και στό πλευρό τους γιά τό εϋρωσύνταγμα –και τό Όχι τους τό πανηγυρίσαμε, οι περισσότεροι, σάν νά ήτανε δικό μας– έτσι και τώρα καλούμαστε νά κάνουμε τό ίδιο σέ μιά άλλη συγκυρία, πιά ζόρικη όμως αυτή τή φορά. Διότι οι φίλοι μας Γάλλοι είναι περίεργοι άνθρωποι, και φρόντισαν τώρα νά μās φέρον –και νά θρεθούν, βεβαίως, και οι ίδιοι– μπροστά σέ ένα δύσκολο δίλημμα: Καταπώς φαίνεται, στίς έπερχόμενες προεδρικές εκλογές τους, ή έπιλογή (στόν δεύτερο γύρο) θά είναι ανάμεσα στήν Σεγκολέν Ρουαγιάλ και τόν Νικολά Σαρκοζί (ή, πιά άπίθανο, τόν νϋν Πρόεδρο Σιράκ). Και τώρα, τί ψηφίζει κανείς, αλήθεια;

Τίς προηγούμενες ήμέρες, ό γνωστός στά καθ' ήμās δημοσκόπος Άγγελος Έλεφάντης διενήργησε τό σχετικό γκάλοπ. Δέν γνωρίζω τά τελικά άποτελέσματα –ύποθέτω ότι θά ανακοινωθούν ως exit poll σέ ώρα ύψηλης θεαματικότητας λίγο πριν τίς εκλογές. Ωστόσο, βρήκα τήν ιδέα ενδιαφέρουσα και αποφάσισα νά κάνω

κι εγώ μιά παρόμοια έρευνα, έλπίζοντας νά μήν κατηγορηθώ γιά άθέμιτο ανταγωνισμό. Ρώτησα, λοιπόν, φίλους και φίλες πού πρόσκεινται, ή έστω διάκεινται φιλικώς, στήν Άριστερά, και πήρα από τήν πλειονότητα τήν έξής άποστομωτική άπάντηση: μαϋρο και στή Σεγκολέν, μαϋρο και στόν δεξιό, όποιος κι αν είναι άλλωστε και οι δύο δεξιοί είναι τελικά, όποτε μεταξύ Γιάννη και Γιαννάκη διαλέγουμε άποχή κι άς βγει όποιος νά 'ναι.

Μετά άπ' αυτό, κατάλαβα, ως έρασιτέχνης γκαλοπατζής, τί σημαίνει νά έρχεσαι σέ (έσωτερική) σύγκρουση μέ τό άποτέλεσμα τής έρευνάς σου. Καθότι ναι μέν δέν έχω κανένα δισταγμό νά προσυπογράψω τήν άποψη του στατιστικού μου «δείγματος» ότι ή Σεγκολέν είναι εν τέλει δεξιά, από τήν άλλη όμως θά τήν ψη-

φίω στόν δεύτερο γύρο, ἔστω μέ κλειστή τή μύτη, ἀποστρέφοντας τό βλέμμα ἢ ψιθυρίζοντας ἀπεταξάμην καί ταυτόχρονα παρακαλώντας τήν Republique νά μέ συγχωρέσει. Κι αὐτό γιατί νομίζω ὅτι ἡ συγκυρία (ἄτιμο πράγμα) μᾶς θέτει ἕνα πρόβλημα πού εἴμαστε ἀναγκασμένοι νά ἀντιμετωπίσουμε, ἀκόμη καί παραμερίζοντας τά πιά ἀγνά μας αἰσθήματα. Ὁ τρόπος, δέ, πού θά τήν ἀντιμετωπίσουμε ἴσως ἀποκαλύπτει καί ὀρισμένα εὐρύτερα ζητήματα γιά τήν πολιτική μας στάση καί πρακτική.

Δέν ἐννοῶ, βέβαια, καθόλου ὅτι θά πρέπει νά ἀρχίσουμε περιχαρεῖς νά δωρίζουμε κυκλαδικά εἰδώλια στή Σεγκολέν, ὅπως ὁ Γιώργος Παπανδρέου, λέγοντας μάλιστα ὅτι «τήν ἐποχή πού φτιάχναμε στήν Ἑλλάδα τέτοια ἔργα ὑπῆρχε συμμετοχική δημοκρατία» —μακριά ἀπό τέτοιον πολιτικό μεταμοντερνισμό, καί δῶρα φέροντα. Ἔχουμε ἄλλωστε συνείδηση τοῦ τί εἶναι καί τί θέλει ἡ Σεγκολέν Ρουαγιάλ: Ἀρέσκεται καί αὐτή σέ κενολογίες τοῦ τύπου «συμμετοχική δημοκρατία» (τουλάχιστον αὐτή δέν φτάνει μέχρι τό χωριό τοῦ Ἀστεριξ), ταυτόχρονα ὅμως προσχωρεῖ σέ ἕναν ὀρισμένο αὐταρχισμό τῆς τάξης καί τῆς ἀσφάλειας, δεξιῶνεται χωρίς ἰδιαίτερες ἀντιρρήσεις τήν οικονομική καί κοινωνική ἀπορρύθμιση, τήν «εὐελιξία» στήν ἐργασία, τήν ἀντίληψη περί «ἀρχαϊσμοῦ» πολλῶν δημόσιων ἀγαθῶν, κοινωνικῶν δικαιωμάτων καί κατακτήσεων κ.λπ. Γνωρίζουμε ἐπίσης ὅτι ἐπιχειρεῖ νά ἐπαναφέρει εἰς τήν τάξιν, νά νοθεύσει τμήματα τῆς γαλλικῆς κοινωνίας πού ἀρχίζουν νά κινούνται ἀριστερόστροφα τά τελευταῖα χρόνια στή χώρα καί μέσα ἀπό τίς ἀναταράξεις τοῦ κοινωνικοῦ τοπίου. Ξέρουμε ἀκόμη ὅτι ἡ ἐπικράτηση τῆς Ρουαγιάλ σημαίνει μιά μετατόπιση τῆς γαλλικῆς σοσιαλδημοκρατίας πρὸς τά δεξιά, πράγμα γιά τό ὁποῖο ὅμως ὄχι μόνο δέν ἐπιτρέπεται νά ἐπιχαιρούμε ἢ νά ἀδιαφοροῦμε, ἀλλά οφείλουμε νά προβληματιζόμαστε, ἐπιχειρώντας νά τό κατανοήσουμε, νά τό ἀντιμετωπίσουμε καί, ἐνδεχομένως, νά παρεῖδουμε στήν ἐξέλιξή του· διότι ἡ σοσιαλδημοκρατία —ἡ πολιτική τῆς ἐκφραση ἀλλά κυρίως ἡ κοινωνική τῆς βάση— δέν παύει νά ἀποτελεῖ προνομιακό συνομιλητή καί δύναμι σύμμαχο τῆς Ἀριστερᾶς, καί δὴ τῆς ἀνανεωτικῆς, ἀναγκαστικά καί ἀναπόφευκτα —ἐκτός ἂν ἀποφασίσουμε ὅτι δέν μᾶς ἀφορᾷ ἢ μᾶς ἀφορᾷ λιγότερο ἀπ' ὅ,τι διάφοροι «κινηματικοί» ἀριστεριστικοί σχηματισμοί, ὅπως ἡ Ἐπαναστατική Λίγκα τοῦ Ὀλιβιέ Μπεζανσενό στή Γαλλία (τυχαῖο τό παράδειγμα), ὅποτε πᾶμε γι' ἄλλα.

Ἄν συμφωνοῦμε στά παραπάνω, τότε μποροῦμε ἐνδεχομένως νά συμφωνήσουμε καί στήν ἀπόρριψη δύο πολιτικῶν στάσεων στίς ὁποῖες στηρίζεται ἡ ἀπάντηση «μαῦρο καί στούς δυό». Ἡ πρώτη, καί ἀφελέστερη, ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι ἴσως καλύτερα νά βγεῖ τελικά ὁ πιά δεξιός, ἔτσι ὥστε, σχεδόν αὐτοματικά, νά «ὀξυνθοῦν οἱ ἀντιθέσεις», νά «ἀνάψει ἡ ταξική πάλη» καί τελικά νά θγοῦμε κερδοσένοι ἐμεῖς ἀπὸ τό μπάχαλο πού στό μεταξύ θά ἔχει προκύψει. Πρόκειται γιά

τόν γνωστό κακῆς ποιότητας τακτικισμό —ἔχει καί ὄνομα, καταστροφισμός λέγεται— πού ἔχει πολλάκις στό παρελθόν πληρώσει ἡ Ἀριστερά, ἀφοῦ σέ μιά κοινωνία πού πάει ἀπό τό κακό στό χειρότερο καί συντηρητικοποιεῖται καθολικῶς τά περιθώρια παρέμβασης τῆς Ἀριστερᾶς γίνονται στενότερα —ἄσε πού στό τέλος συνήθως κερδισμένη βγαίνει ἡ «ἐπάρατος» σοσιαλδημοκρατία.

Ἡ δεύτερη ἀντίληψη μοιάζει νά λέει «ἀφοῦ εἶναι καί οἱ δύο δεξιοί (δηλαδή πιά δεξιοί ἀπό μένα), δέν παίζω κἂν στό παιχνίδι, κρατῶ τήν ἀριστεροσύνη μου, τοὺς καταγγέλλω καί φεύγω». Αὐτή ἡ ἀποψη ἀποκαλύπτει, γενικά μιλώντας, μιά προσκόλληση στούς οἰκείους μας αὐτοματισμούς καί μιά ἀποστροφή πρὸς τήν πραγματικότητα ὅταν αὐτή μᾶς θέτει προβλήματα πού δέν μποροῦμε νά λύσουμε χωρίς νά νιώσουμε ἄβολα ὡς πρὸς τίς διακηρυγμένες ἀρχές μας —μαζί καί τόν φόβο μήν ἐπιμολυνθοῦμε ἐρχόμενοι σέ ἐπαφή, στηρίζοντας ἢ νομιμοποιώντας κάποιον πού εἶναι «πιά δεξιός ἀπὸ μᾶς» καί αὐριο θά διαχειρίζεται τήν ἐξουσία. Ἡ ἐφαρμογή, τώρα, τῆς ἀποψης αὐτῆς συγκεκριμένα καί στή συγκεκριμένη κατάσταση (τῆς Γαλλίας, ἐδῶ) ἀποκρύπτει τουλάχιστον δύο πράγματα. Τό πρῶτο, ὅτι πέντε χρόνια διακυβέρνησης τῆς χώρας ἀπὸ μιά Δεξιά εἴτε παραδοσιακά γκαλική (Σιράκ) εἴτε «νέου τύπου», ὑπερσυντηρητική καί αὐταρχική, σχεδόν ἀντιδραστική (Σαρκοζί) καί πάντως σίγουρα νεοφιλελεύθερη εἶναι ἤδη ἀρκετά καί ἀρκούντως τραυματικά γιά τή δύσμοιρη Republique. Τό δεύτερο πού ἀποσιωπάται εἶναι οἱ λίγες, ἀλλά σίγουρα ὑπαρκτές καί κρίσιμες διαφορές ἀνάμεσα σέ αὐτήν τή Δεξιά καί τήν (πράγματι μετατοπισμένη δεξιότερα σέ σχέση μέ τό παρελθόν) νεόκοπη βερσιόν τῆς γαλλικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἀφενός, διότι ἡ ἴδια ἡ Σεγκολέν Ρουαγιάλ, στό ἀναμφισβήτητο προβληματικό καί συχνά ἀμήχανο προγραμματικό τῆς πλαίσιου, ἀναγκαστικά διατηρεῖ στοιχεῖα τοῦ πολιτικοῦ χώρου καί τῆς παράδοσης ἀπ' ὅπου προέρχεται (ἀκόμη καί τῆς μιτερνικῆς), πού δέν μᾶς ἐπιτρέπουν τήν πλήρη ἐξομοίωσή τῆς μέ τοὺς ἀντιπάλους τῆς. Ἀφετέρου, ἐπειδή ἡ Ρουαγιάλ, ἂν καί ἐξελέγη πανηγυρικά, ὡστόσο δέν εἶναι μόνη καί ἀπόλυτη κυρίαρχος τοῦ παιχνιδιοῦ ἐντός τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος. Ὑπάρχουν πάντα οἱ μέχρι πρότινος ἀνθυποψήφιοι τῆς στό κόμμα Στρός-Κάν καί Φαμπιούς (ὁ ὁποῖος, ἄς τό θυμηθοῦμε, πολιτικάντης μέν καί ψιλολαϊκιστής, ὡστόσο εἶναι τό πολιτικό πρόσωπο γύρω ἀπὸ τό ὁποῖο συγκροτήθηκε ὁ πόλος τοῦ Ὁχι στό εὐρωσύνταγμα ἐντός τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος), μέ τή δική τους δύναμη καί ἀπόψεις ὡς ὑποστηρικτές καί ταυτόχρονα ὡς ἀντίρροπες δυνάμεις τῆς Σεγκολέν· κυρίως ὅμως ὑπάρχει ἡ βάση τοῦ κόμματος, ἡ ὁποία βεβαίως, ὡς κοινωνικό σῶμα, διαπερνᾶται καί αὐτή ἀπὸ τήν ταξική πάλη, ὅπως μᾶς ἀρέσει νά λέμε (διότι εἶναι σωστό): Δέν ἔχει ξεπεράσει ἀκόμη τά ρήγματα πού ἀνοίξαν τελευταῖα στό ἐσωτερικό τῆς (μέ ἀποκορύφωμα καί πάλι τήν ψήφο κατά τοῦ εὐρωσυντάγματος) καί μπορεῖ νά

άσκει ποικίλες πιέσεις προς την κορυφή του κόμματος, σέ διάφορες κατευθύνσεις, με δεδομένο ότι διατηρεί πλέον πιά ανοιχτούς διαύλους πολιτικής και ιδεολογικής επικοινωνίας με την Άριστερά. Έτσι, δέν υπάρχει καμία απόλυτη βεβαιότητα ότι ή πολιτική πού θά άσκήσει ή Ρουαγιάλ, άν εκλεγεί, θά είναι τόσο δεξιόστροφη όσο έμφανίζεται διακηρυκτικά είναι βέβαια ένα ένδεχόμενο, ώστόσο και άλλες προοπτικές είναι ανοιχτές.

Σέ αυτό τό παιχνίδι, πού έν τέλει είναι και ό τρόπος της πολιτικής, ή περί τό ΚΚΓ Άριστερά μπορεί νά διεκδικήσει και νά έχει λόγο. Βεβαίως, στόν πρώτο γύρο τών εκλογών ή μετατόπιση του ΣΚΓ άνοίγει τόν δρόμο γιά μιá διεύρυνση του εκλογικού της πεδίου και διείσδυση σέ στρώματα ψηφοφόρων του ΣΚΓ πού διατηρούν πλέον χαλαρή κομματική και ιδεολογική πρόσδεση μέ τόν χώρο τους. Η εύκαιρία είναι εξαιρετική, και μάλιστα μπορεί νά οδηγήσει στήν πρώτη σαφή πολιτική και εκλογική αποκρυστάλλωση εκείνων τών κοινωνικών δυνάμεων πού συναντήθηκαν στήν έκστρατεία κατά του εύρωσυντάγματος. Είναι δέ έλπιδοφόρα ή συγκρότηση της «άντινεοφιλελεύθερης Άριστεράς» μέ μαζικές και δημοκρατικές διαδικασίες, προς άναζήτηση κοινού ύποψηφίου γιά τίς προεδρικές εκλογές (μέ επικρατέστερη τήν ύποψηφιότητα της γραμματέως του ΚΚΓ Μαρί-Ζορζ Μπιφέ, μετά και τήν μάλλον εύτυχή αποχώρηση του Ζοζέ Μποδέ από τόν ανταγωνισμό).

Στόν δεύτερο γύρο, ώστόσο, είναι βέβαιο ότι θά τεθεί, γιά τους ψηφοφόρους της Άριστεράς ιδίως, ένα δύσκολο δίλημμα. Εκεί, εγώ τουλάχιστον, άν και χωρίς δικαίωμα ψήφου, θά ψηφίσω τήν Σεγκολέν Ρουαγιάλ, μέ πλήρη συναίσθηση της πολιτικής στάσης και τών θέσεών της. Μέ δεδομένο, μάλιστα, ότι, καθώς δείχνουν ήδη οι γάλλοι συνάδελφοι γκαλοπατζήδες, ή εκλογή θά είναι όριακή, 50-50, όποτε ή ψήφος της Άριστεράς θά είναι κρίσιμη, θά μπορεί νά παράξει πολιτικά αποτελέσματα και θά έχει πολιτικό βάρος. Άβολο μέν, αλλά έτσι προχωράει ή πολιτική, μέ διαιρέσεις, διλήμματα (ένίοτε έκδιαστικά), μέ έπιλογές πού πρέπει νά γίνουν, και όχι πάντα όλόψυχα. Και όσο ή Άριστερά δέν καταφέρνει νά θέτει αυτή τά διλήμματα, νά ορίζει ήγεμονικά τίς δυνατές έπιλογές, μπορεί τουλάχιστον, κατά τή γνώμη μου, νά χειρίζεται τά όρια και τίς δυνατότητες της συγκυρίας, νά αναλαμβάνει τό ρίσκο της πολιτικής πράξης. Μέ τήν επίγνωση ότι τό πολιτικό παιχνίδι δέν είναι ποτέ «καθαρό» αλλά και χωρίς φόβο μήπως, μέσα σέ αυτό, «λερωθούν» ή γραμμή και οι άρχές της. Ίσως είναι έντελώς συμπωματικό ότι κάτι παρόμοιο μās υπενθύμισε πρόσφατα μιá Γαλλίδα: «Όσο σκανδαλώδες κι άν μπορεί νά φαίνεται αυτό, τό ήθος της πολιτικής είναι «άκάθαρτο», όχι επειδή συγκατατίθεται στόν κόσμο όπως αυτός είναι, αλλά επειδή τό μέτρο μέ τό όποιο μετριέται είναι αυτός ό κόσμος» [Μυριάμ Ρεβώ ντ' Άλλόν, Πρέπει ή πολιτική νά γίνει ήθική, Έστία, Άθήνα 2004, σελ. 63]. ■

ΑΡΧΕΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ (ΑΣΚΙ)
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΑΙΓΥΠΤΙΩΤΩΝ ΤΟΥ ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΣΤΗΝ ΑΙΓΥΠΤΟ. ΙΔΕΕΣ, ΔΡΑΣΗ, ΣΥΜΒΟΛΗ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ

Παρασκευή 15 Δεκεμβρίου
Ώρα έναρξης: 18.00 μ.μ.

Χαιρετισμοί:

- Ό κ. Φώτης Κουβέλης, Βουλευτής του Συνασπισμού και Κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος.
- Ό κ. Σπύρος Άσδραχάς, Πρόεδρος τών ΑΣΚΙ.

Όμιλίες:

1. Μίλτος Πεχλιάνος: Άριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης «Ό Άπρίλης του '44 από τή σκοπιά της 10ετίας του '60: Ιστοριογραφικές αποτιμήσεις».
2. Βασίλης Κωνσταντινίδης: Δημοσιογράφος. «Η πορεία του προοδευτικού κινήματος του Αιγυπτιώτη Έλληνισμού και ή Άντιφασιστική Πρωτοπορεία».
3. Παναγιώτης Καρματζός: Φιλολόγος-Συγγραφέας. «Ό ποιητής Γλαύκος Άλιθέρης και ή νέα Άλεξανδρινή Έποχή».
- Προβολή ταινίας: Άποσπάσματα της ταινίας του Τάκη Χατζόπουλου (έκπομπή «παρασκήνιο» ΕΡΤ) «Στρατής Τσίρκας σέ πρώτο πρόσωπο».
- Διάλειμμα 15' (καφές, άναψυκτικά).
4. Κατερίνα Τρίμη-Κύρου: Ιστορικός. «Στίς συμπληγάδες πολλών ταυτοτήτων. Η εξέλιξη της άριστερης σκέψης και δράσης στίς Έλληνικές Παροικίες της Αιγύπτου».
5. Γιάννης Παπαθεοδώρου: Φιλολόγος, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. «Κυνηγώντας περισσότερα στόν Νείλο: Άπό τόν Καδάφη στόν Νάσεφ».
6. Εθθύμιος Σουλογιάννης: Καθηγητής, Ιστορικός, πρώην Πρόεδρος του Συνδέσμου Αιγυπτιωτών Έλλήνων. «Ό Έλληνικός όμογενειακός, πνευματικός κόσμος της Αιγύπτου στήν περίοδο 1940-1945».

Σάββατο 16 Δεκεμβρίου
Ώρα έναρξης: 10.30 π.μ.

Όμιλίες:

1. Τάσος Σακελλαρόπουλος: Ιστορικός. «Συγκρούσεις και διάμορφωση νέων δυναμικών στό έσωτερικό του Σώματος τών άξιωματικών στή Μέση Άνατολή».
2. Μανώλης Μαραγκούλης: Φιλολόγος-Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Κύπρου. «Η άμφισβήτηση της δεσπόζουσας παροικιακής ιδεολογίας του μεσοπολέμου από τή Μαξιστική διάνοηση: Η παρέμβαση του Γιώργου Πετρίδη».
3. Anthony Gomran: Πανεπιστήμιο Έδμδούργου. «A communist prehistory. The Greek contribution to the socialist movement in Egypt before 1921».
- Διάλειμμα 15' (καφές, άναψυκτικά)
4. Abdel Wahab Bakr: Πανεπιστήμιο Ζαγαζίκ. «Some remarks on the Greek left, 1921-1952».
5. Άλέξανδρος Καζαμίας: Πανεπιστήμιο του Coventry. «Η Έλληνική Άριστερά στήν Αίγυπτο. Ένα ιστορικό περίγραμμα».
6. Σοφιανός Χρυσοστομίδης: Δημοσιογράφος. «Άγωνίες και προβληματισμοί του άριστερου παροικιακού τύπου».

Πνευματικό Κέντρο Δήμου Άθηναίων
Αΐθουσα «Τρίτη» - Άκαδημίας 50

Ο ΚΑΝΤ ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΑ

του Χρήστου Κεφαλή

Εισαγωγικά

Ο τίτλος του παρόντος ενδέχεται να προκαλέσει έκπληξη στον αναγνώστη. Ο Κάντ κέρδισε μία τιμητική θέση στην ιστορία των ιδεών ως ο επιφανέστερος εκπρόσωπος του άγνωστικισμού. Η φιλοσοφία του κριτικαρίστηκε από μαρξιστές όπως οι Ένγκελς και Λένιν, ως ένας εκλεκτικός συμβιβασμός της υλιστικής και της ιδεαλιστικής θεώρησης, που μοιραία έπρεπε να παραμεριστεί από πιο συνεπή ιδεολογικά ρεύματα. Πώς, λοιπόν, ένας φιλόσοφος του 18ου αιώνα μπορεί να συνδέεται με τη σύγχρονη κοσμολογία;

Δέν πρέπει να ξεχνάμε όμως ότι ο Κάντ υπήρξε ένας από τους κορυφαίους φυσικούς επιστήμονες της εποχής του. Γεννημένος στο Κένιγκσμπεργκ, το 1724, γράφτηκε στο πανεπιστήμιο της πόλης μόλις 16 χρονών. Έκεί μελέτησε τη φιλοσοφία του Λάμπνιτς, εισηγητή του διαφορικού λογισμού, και μυήθηκε στη μαθηματική φυσική του Νεύτωνα. Τα πρώτα έργα του, όπως *Σκέψεις για την Άληθινή Εκτίμηση των Ζωντανών Δυνάμεων* (1749), *Καθολική Φυσική Ιστορία και Θεωρία του Ούρανού* (1755), κ.ά., ήταν αφιερωμένα σε φυσικο-επιστημονικά θέματα. Τότε διατύπωσε τη θεωρία του για την προέλευση του ηλιακού συστήματος από ένα νέφος διασκορπισμένων σωματιδίων, της οποίας η βασική υπόθεση γίνεται δεκτή ως σήμερα. Άλλες επιστημονικές ιδέες, περιεχόμενες στο τελευταίο έργο του, ήταν η αναγνώριση ότι οι αστέρες αποτελούν πλανητικά συστήματα και ότι στο σύμπαν υπάρχει μία πληθώρα γαλαξιών, ενώ διατύπωσε επίσης την υπόθεση για την επιβράδυνση της περιστροφής της Γης από τις παλίρροιας.

Οι μετέπειτα δημοσιεύσεις του Κάντ εκτείνονται σε ποικίλα πεδία: ήθικη, αισθητική, γνωσιοθεωρία, επιστημολογία, λογική. Ίδιαίτερα σημαντικό στη φιλοσοφική εξέλιξη ήταν το έργο του *Κριτική του Καθαρού*

Λόγου (1781). Εκεί έδωσε τις βάσεις για τη θεωρία της γνώσης, διατυπώνοντας τις θεμελιώδεις κατηγορίες και έννοιες, πάνω στις οποίες στηρίχθηκε η παραπέρα ανάπτυξη της γερμανικής κλασικής φιλοσοφίας (Φίχτε και Χέγκελ). Ωστόσο, ο άκαμπτος διαχωρισμός του των φαινομένων από τα πράγματα καθεαυτά και η διαβεβαίωσή του ότι η γνώση αγγίζει μόνο τα φαινόμενα έθετε έναν αυθαίρετο περιορισμό στις δυνατότητες του ανθρώπινου νοῦ, τόν οποίο θά ήταν έργο της κατοπινής εξέλιξης να άρει.

Θά ήταν, ωστόσο, λαθεμένο να θεωρηθεῖ ότι η φιλο-

σοφία του Κάντ εξαντλείται στην άγνωστοπιστική διάσταση που παρέλαβαν αργότερα τα διάφορα θετικιστικά και ιδεαλιστικά ρεύματα. Στην πραγματικότητα, τα έργα της μέσης περιόδου του είχαν περισσότερο χαρακτηριστικά προπαρασκευής για το *Opus Postumum* (1804 - *Μεταθανάτιο Έργο*, αποκλήθηκε έτσι γιατί δημοσιεύθηκε πολλές δεκαετίες μετά τον θάνατο του στοχαστή), που ο ίδιος ο Κάντ αποκάλεσε «κύριο έργο» του και ακρογωνιαίο λίθο του φιλοσοφικού συστήματός του.

Στό συγκεκριμένο έργο, που τον απασχόλησε τουλάχιστον την τελευταία δεκαετία της ζωής του, ο Κάντ επιστρέφει στα ζητήματα της φιλοσοφίας της φύσης, που τον είχαν απασχολήσει έντονα και σε προηγούμενα στάδια. Και κάνοντάς το αυτό όχι μόνον ξεπερνά σε μεγάλο βαθμό τα σχολαστικά στοιχεία του που οικειοποιήθηκε αργότερα ο νεο-καντιανισμός, αλλά προκαταλαμβάνει, με μία άφηρημένη μορφή, πολλές από τις νέες ιδέες με τις οποίες συνδέθηκε η επανάσταση στις φυσικές επιστήμες του 20ού αιώνα, ιδιαίτερα η θεωρία της σχετικότητας και η κοσμολογία της μεγάλης έκρηξης (Big Bang). Είναι κυρίως αυτή, ή όχι ιδιαίτερα προσεγγισμένη πλευρά της σκέψης του ή οποία θα μās απασχολήσει στο άρθρο μας.

2. Μηχανική και δυναμική κοσμοαντίληψη

Η ουσία του *Opus Postumum* έγκειται στην καθιέρωση της δυναμικής κοσμοαντίληψης, της αντίληψης, δηλαδή, ότι η ύλη περιέχει ή ίδια το σύνολο των ιδιοτήτων που ευθύνονται για την κίνηση, τον δυναμισμό και την ποικιλία των φαινομένων του κόσμου μας. Αυτό το αντιπαραθέτει με οξύτητα σε προηγούμενα έργα του, όπως τα *Προλεγόμενα σε κάθε Μελλοντική Μεταφυσική* (1783) και *Μεταφυσικά Θεμέλια της Φυσικής Έπιστήμης* (1786).

Ειδικά στο τελευταίο έργο, ο Κάντ στέκει στο έδαφος της μηχανικής θεωρίας, της οποίας τα επακόλουθα αναπτύσσει γενικά με συνέπεια. Αν και εκεί, επίσης, εισάγει μερικά δυναμικά στοιχεία, συνολικά προχωρά από την αντίθετη υπόθεση, της ύλης ως ενός παθητικού υποστρώματος, το οποίο ενεργοποιείται από δυνάμεις και ώθησεις εξωτερικές. Έτσι θα πει μόν: «Η ύλη είναι το κινητό στο βαθμό που είναι κάτι που έχει κινητήρια δύναμη» («Μεταφυσικά θεμέλια της Φυσικής Έπιστήμης», στο *Philosophy of Material Nature*, Ίνδιανάπολις 1985, σελ. 95). Αλλά θα σπεύσει αλλού να προσθέσει: «Όλη η ύλη σάν τέτοια είναι χωρίς ζωή. Η πρόταση της αδράνειας λείει αυτό... Η δυνατότητα της φυσικής επιστήμης στηρίζεται στο νόμο της αδράνειας... Το αντίθετο αυτού, και συνεπώς ο θάνατος κάθε φυσικής επιστήμης, θα ήταν ο ύλοζωισμός» (στο ίδιο, σελ. 106).

Πρόκειται για την πεμπουσία της μηχανικής θεωρίας, την οποία τελειοποίησε αργότερα ο Λαπλάς, ότι η δύναμη είναι πάντα εξωτερική στην ύλη. Και όσο και αν ο Λαπλάς θα δήλωνε, απαντώντας στην ερώ-

τηση του Ναπολέοντα «Πού είναι ο Θεός στο σύστημά σου;» ότι «δέν χρειάζομαι αυτή την έννοια», ή συγκεκριμένη αντίληψη καθιστά αναγκαία την παραδοχή του Θεού: πραγματικά, αν η ύλη είναι νεκρή, χρειάζεται οπωσδήποτε ή παρέμβαση μιās ανώτερης, εξωτερικής αρχής, είτε διαρκώς, για να την κινήσει, και αυτή ή εξωτερική αρχή είναι ο Θεός.

Η αποδοχή της αντίθετης άφετηρίας για το σύμφυτο δυναμισμό της ύλης αποτελεί μιā ριζική πρόοδο, που δέν πρέπει να αποδοθεί ασφαλώς μόνο στον Κάντ. Στις προγενέστερες φιλοσοφίες του Ντεκάρτ, και ακόμη περισσότερο του Σπινόζα και του Λάιμπνιτς, ή ίδια αρχή είχε εκφραστεί ξεκάθαρα, ως αναγκαίο αποτέλεσμα του στοχασμού πάνω στα πολυποικίλα υλικά φαινόμενα. Οι τελευταίοι στοχαστές είχαν διατυπώσει άλλωστε αρκετές από τις ιδέες του *Opus Postumum*, όπως ή άνυπαρξία του κενού χώρου. Στόν Κάντ, ωστόσο, θα βρούμε την πιό κατηγορηματική, ισχυρή έκφραση της δυναμικής αντίληψης, την οποία εφαρμόζει επιπρόσθετα συστηματικά σε όλα τα μερικά επίπεδα της φύσης.

«Όλη ή ύλη», θα πει, «θεωρημένη από κοινού με τις κινητήριες δυνάμεις της, σχηματίζει ένα σύστημα. Τα πολύπτυχα μέρη του τά θεωρώ, από τή μιā μεριά, μερικά τήν ίδια ύλη, ωστόσο, τή θεωρώ από τήν άλλη μεριά, ως ένα απόλυτο (συνεχές), ως κάτι που δέν ανήκει σε ένα ευρύτερο όλο» (*Opus Postumum*, Λονδίνο 1993, σελ. 52).

Ακόμη: «Η βάση όλων των δυνατών αντιλήψεων των κινητήριων δυνάμεων της ύλης στο χώρο και τό χρόνο είναι ή έννοια ενός στοιχειώδους υλικού, κατανεμημένου παντού στον κοσμικό χώρο, που έλκει και άπωθει μόνο τά δικά του μέρη και που είναι συνεχώς έσωτερικά αυτοκινούμενο... Η δυναμική αρχή της κίνησης δέν μπορεί να είναι αποτελεσματική με κανέναν άλλο τρόπο παρά σάν ένα αξίωμα μιās ύλης μέσα στο χώρο και τό χρόνο, που κινεί και κινείται χωρίς αρχή και τέλος» (στο ίδιο, σελ. 72, 75).

Η ένότητα της ύλης και της δύναμης γίνεται έτσι αποδεκτή ως ή αναγκαία και επαρκής βάση για τήν άκατάπαυστη αναπαραγωγή της κίνησης. Ο Κάντ, παλεύοντας με τις ιδεαλιστικές ιδέες του, επαναλαμβάνει διαρκώς αυτή τή θέση, διευκρινίζοντας και εμπλουτίζοντάς τη με νέα στοιχεία. Τελικά, προσεγγίζει έτσι τή σύγχρονη, θεμελιώδη για φυσικές επιστήμες του 20ού αιώνα, αντίληψη, ότι κάθε υλικό διαθέτει μιā ένδογενή στοιχειακή κίνηση, συνδεμένη με τήν ατομική δομή του. Φτάνει δέ να άμφισβητεί τήν κυρίαρχη τότε ιδέα για τήν κίνηση ως ιδιότητα μόνο κάποιων ειδικών, έπινοημένων ουσιών, όπως τό καλορικό (ο ύποτιθέμενος φορέας των θερμικών επιδράσεων) και ο αιθέρας:

«Αν υποθέσει κανείς μιā άφετηριακά ελαστική ύλη, θα πρέπει να είναι έτσι χωρίς τό καλορικό...

«Η, διαφορετικά, τό τελευταίο θά πρέπει νά είναι ένα από τά όνόματα γιά ένα υλικό πού διαπερνά καθολικά όλα τά σώματα· ένα υλικό πού σέ μία περίπτωση θά αποκαλούνταν καλορικό, αλλά όταν αναπαρίσταται σύμφωνα μέ μίαν άλλη ποιότητα φωτεινό υλικό - και στίς δύο περιπτώσεις αϊθέρας... Υπάρχει άραγε ένα ειδικό καλορικό ή ή θερμότητα είναι άπλά ή έσωτερική δόνηση όλης τής ύλης στόν κοσμικό χώρο;» (σελ. 33, 20).

3. Χώρος, χρόνος και κοσμική εξέλιξη

«Αν ο Κάντ είχε περιοριστεί στην αναγνώριση του σύμφυτου δυναμισμού τής ύλης, δέν θά μπορούσε νά άξιώνει μία ξεχωριστή πρωτοτυπία. Ασφαλώς ή έννοια των δυνάμεων τής φύσης είναι κεντρική στη σύγχρονη κοσμολογία, αλλά τότε θά είχε επαναλάβει άπλά μέ καλύτερο τρόπο τά προαισθήματα των διαλεκτικών πρόδρόμων του. Η καθοριστική συμβολή του, ώστόσο, είναι ότι προχωρά πολύ παραπέρα, στην ανάπτυξη μιας ευρύτερης προβληματικής γιά τή φυσική εξέλιξη. Προεκτείνοντας τίς αντίστοιχες ιδέες του Σπινόζα και του Λάιμπνιτς και διορθώνοντας τίς πρώτες αντίθετες άπόψεις άκόμη και των διαλεκτικών γάλλων έγκυκλοπαιδιστών όπως ο Ντιντερό, ο Κάντ προτάσσει μία αντίληψη τής φύσης ως ευρισκόμενης συνεχώς «επί τό έργον». Και εδώ άκριβώς προκαταλαμβάνει θεμελιώδεις ιδέες τής σχετικότητας και τής κοσμολογίας τής μεγάλης έκρηξης.

Ένα σημαντικό προκαταρκτικό δήμα του Κάντ σέ αυτή τή συνάρτηση είναι ή άνασκευή των ιδεαλιστικών του αντίληψεων γιά τό χώρο και τό χρόνο. Σέ πολλά σημεία αναφέρεται σέ αυτούς όχι ως *a priori* κατηγορίες του νοῦ (άποψη πού επανέρχεται πάντως σέ άλλα σημεία του έργου), αλλά ως μορφές ύπαρξης τής ύλης. «Ο χώρος και ο χρόνος δέν είναι προσδοκίες τής αντίληψης, ως έννοιες τής κατανόησης, αλλά μορφές των αντικειμένων πού εμφανίζονται... Ο χώρος, ο χρόνος και ο όλόπλευρος καθορισμός (ύπαρξη) των αντικειμένων στό χώρο και τό χρόνο - ή άρχή τής δυνατότητας τής έμπειρίας» (σελ. 164).

Ξεκινώντας από εδώ, ο Κάντ προσεγγίζει τήν κεντρική ιδέα τής σχετικότητας γιά τήν ένότητα του χώρου και του χρόνου, τήν έννοια του χωροχρονικού συνεχούς. «Η μαθηματική ένότητα του χώρου και του χρόνου... πού πρέπει νά θεωρούνται όχι μερικά (*sparsim*) αλλά σαν ένωμένοι σέ ένα όλο (*coniunctim*)», θά πεί, «θεμελιώνει τήν έννοια ενός στοιχειώδους συστήματος των κινητήριων δυνάμεων τής ύλης» (σελ. 53). Πρόκειται γιά μία θεμελιώδη διατύπωση, πού προκαταλαμβάνει γιά 100 χρόνια τόν πυρήνα τής θεωρίας του Άϊνστάϊν.

Επιστρέφοντας στά ζητήματα τής κοσμολογίας, εξέταξει πλέον όχι μόνο τό ήλιακό σύστημα αλλά τό σύμπαν ως όλο. Έδώ υποστηρίζει και έπεξεργάζεται

στοιχειωδώς τό μοντέλο του παλμικού σύμπαντος πού άποτελεί μία από τίς θεμελιώδεις έκδοχές τής μεγάλης έκρηξης. Έτσι θεωρεί ότι ή εξέλιξη του σύμπαντος καθορίζεται από δύο βασικές δυνάμεις τής ύλης, μία έλκτική και μία άπωθητική, περνώντας από φάσεις διαστολής και συστολής, ανάλογα μέ τήν προσωρινή κυριαρχία τής καθεμιάς τους. Διατυπώνει μάλιστα ρητά τήν κεντρική στη μεγάλη έκρηξη ύπόθεση τής συγκέντρωσης όλης τής ύλης σέ ένα σημείο.

«Όλη ή ύλη, ώστόσο, είναι άρχικά συνδεμένη σέ ένα όλο τής παγκόσμιας έλξης μέσω τής καθολικής βαρύτητας... Μία τέτοια συμπίεση πρέπει... νά είναι ταλαντευόμενη, επειδή τό πρώτο αποτέλεσμα αυτής τής έλξης στην άρχή όλων των πραγμάτων πρέπει νά είναι ή συμπίεση όλων των μερών της προς κάποιο κεντρικό σημείο, μέ επακόλουθη επέκταση, και ή όποια, έξαιτίας τής ελαστικότητας, πρέπει συνεχώς νά έχει τεθεί σέ συνεχή και διαρκή ταλάντωση. Τό δευτερεύον υλικό πού κατανέμεται στόν αϊθέρα είναι έτσι άναγκαίο νά ένωθεί σέ σώματα σέ όρισμένα σημεία γιά νά σχηματίσει τά κοσμικά σώματα» (σελ. 12). Ο Κάντ άναγνωρίζει τελικά ένα παλμικό μοντέλο τής ύλης, άνάλογο μέ αυτό τής θεωρίας χορδών:

«Όλη ή ύλη πρέπει νά έχει άπωθητικές δυνάμεις, άφου διαφορετικά δέν θά γέμιζε τό χώρο· αλλά ή έλκτική δύναμη πρέπει επίσης νά τής άποδοθεί, άφου διαφορετικά θά διασκορπιζόταν στην άπειρία του χώρου - και στίς δύο περιπτώσεις ο χώρος θά ήταν κενός. Συνακόλουθα, μπορεί κανείς νά σκεφτεί τέτοιες έναλλασσόμενες ώθήσεις και άπωθήσεις σαν νά υπάρχουν από τήν άρχή του κόσμου, σαν μία τρεμώδη (ταλαντευόμενη, δονητική) κίνηση τής ύλης πού γεμίζει όλο τό σύμπαν, περιλαμβάνει έντός της όλα τά σώματα, και είναι ταυτόχρονα έλαστική και έλκτική προς τόν έαυτό της. Αυτοί οι παλμοί άποτελούν μία ζωντανή δύναμη και ποτέ δέν επιτρέπουν νά εμφανιστεί ή νεκρή δύναμη» (σελ. 25).

Έξαιρετικά ένδιαφέρον είναι έξάλλου ότι σέ πολλά σημεία προκαταλαμβάνει τή θεμελιώδη γιά τή σύγχρονη φυσική έννοια τής ένοποίησης των φυσικών δυνάμεων, τής άναγωγής δηλαδή των φαινομενικά πολλών και ασύνδετων μορφών σέ λίγες θεμελιώδεις. Πρόκειται γιά μία ιδέα πού είχε διατυπώσει ήδη στά *Μεταφυσικά Θεμέλια*: «Όλη ή φυσική φιλοσοφία συνίσταται στην άναγωγή δεδομένων δυνάμεων φαινομενικά διαφορετικών σέ ένα μικρότερο αριθμό δυνάμεων... έπαρκών γιά τήν εξήγηση των δράσεων των προηγούμενων. Αλλά αυτή ή άναγωγή συνεχίζεται μόνο ως τίς θεμελιώδεις δυνάμεις, πέρα από τίς όποιες ή λογική μας δέν μπορεί νά προχωρήσει» (*Philosophy of Material Nature*, σελ. 93).

Ἐπεκτείνοντας αὐτή τήν προβληματική, διακρίνει στό *Opus Postumum* τελικά δυό δυνάμεις, μιά ἐλκτική καί μιά ἀπωθητική, πού ὅμως σέ ἕνα βαθύτερο ἐπίπεδο δέν ἀποτελοῦν παρά ὄψεις μᾶς καί τῆς αὐτῆς δύναμης: «Ὅλες οἱ πρωταρχικές κινητήριες δυνάμεις τῆς ὕλης εἶναι δυναμικές, οἱ μηχανικές εἶναι παράγωγες... Συνδεμένες μαζί στό παγκόσμιο σύστημα... εἶναι ταυτόχρονα ἔλξη καί ἀπώθηση» (σελ. 55).

Χωρίς νά περιορίζεται στή διατύπωση τῆς ἐξελικτικῆς ἀντίληψης γιά τή φύση ὡς ὄλο, ὁ Κάντ τήν ἐξειδικεύει ἐπίσης σέ ἐπιμέρους ἐπίπεδα ὅπως ἡ διόσφαιρα. Ἐδῶ πλησιάζει τίς ἐπαναστατικές ιδέες τῆς ἐξέλιξης πού θά διατύπωνε πολλές δεκαετίες μετά ὁ Δαρβίνος. Ἀκόμη κι ἂν παρόμοιες ιδέες μορεῖ νά βρεθοῦν σέ κείμενα τοῦ Ντιντερό καί ἄλλων Διαφωτιστῶν, ἐνῶ ἡ ἔννοια τοῦ ζώου ὡς φυσικῆς μηχανῆς ἀνάγεται στόν Σπινόζα καί τόν Λάιμπνιτς, ὁ Κάντ τοῦς δίνει κι ἐδῶ μιά πολύ πιό πλατιά, ὀλοκληρωμένη ἔκφραση. Εἶναι δέ ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον ὅτι, σέ ἀντίθεση μέ τό *Natura non facit saltus* τοῦ Δαρβίνου, πού ἀποτελεῖ γενικά καί τή δική του θεμελιώδη προκατάληψη, ἀποδέχεται ἐδῶ τήν ἔννοια τῶν βιολογικῶν ἐπαναστάσεων, μέσω τῶν ὁποίων ἐπέρχεται ἀπότομα ἡ ἀνανέωση τῶν εἰδῶν:

«Τά ὀργανικά σώματα», δηλώνει, «εἶναι ἔτοι φυσικές μηχανές», ἐνῶ «καμιά μορφή δέν ἐξαφανίζεται χωρίς νά ἔχει δώσει γένεση σέ ἄλλες καλύτερες... Μέ τήν ἴδια ἀρχή, ἡ ἀνάδυση τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς ὕλης καί ἡ ὀργάνωσή του σέ ἕνα σύστημα γιά τίς ἀνάγκες τῶν διαφορετικῶν εἰδῶν γίνεται δυνατή, ἐκτεινόμενη ἀπό τό φυτικό βασίλειο στό ζωικό βασίλειο... Ἄν ἡ ὑδρόγειος (ὄντας ἀρχικά διαλυμένη στό χάος, ἀλλά τώρα ὀργανωμένη καί ἀναγεννούμενη) ἐπρόκειτο νά ἐπιφέρει, μέ ἐπαναστάσεις τῆς γῆς, διαφορετικά ὀργανωμένα πλάσματα, τά ὁποία μέ τή σειρά τους ἔδωσαν γένεση σέ ἄλλα μετά τήν καταστροφή τους, ἡ ὀργανική φύση θά μπορούσε νά συλληφθεῖ μέ ὄρους μᾶς διαδοχῆς ἀπό διαφορετικές παγκόσμιες ἐποχές ... Τό πόσες τέτοιες ἐπαναστάσεις (περιλαμβάνοντας, ἀσφαλῶς, πολλά ἀρχαία ὀργανικά ὄντα, πού δέν ζοῦν πιά στήν ἐπιφάνεια τῆς γῆς) προηγήθηκαν τῆς ὑπαρξης τοῦ ἀνθρώπου... εἶναι κρυμμένο ἀπό τό ἔρευνητικό βλέμμα μας» (σελ. 65-7).

4. Ὁ Κάντ, ἡ διαλεκτική καί ἡ θεολογία

Ἡ προσεκτική ἀνάγνωση τοῦ *Opus Postumum* δείχνει ὅτι ὁ Κάντ ὄχι μόνο ὑπερέβηκε ἐκεῖ σέ μεγάλο βαθμό τοῦς ἰδεαλιστικούς περιορισμούς τῆς σκέψης του, προβαίνοντας σέ ὕλιστικές διατυπώσεις γιά τή φύση, τό χῶρο καί τό χρόνο, ἀλλά καί ἀξιοποίησε τό διαλεκτικό ὑπόβαθρό της ὥστε νά προκαταλάβει θεμελιώδεις ἔννοιες τῆς ἐπανάστασης στίς φυσικές ἐπιστήμες, πού

θά γίνονταν κτῆμα τῆς ἀνθρωπότητας ἕναν ὀλόκληρο αἰῶνα μετά. Τό πρῶτο περιστατικό ἐξηγεῖ γιάτί τό συγκεκριμένο ἔργο ἀντιμετωπίστηκε ἀπό τοῦς σχολαστικούς ἐρμηνευτές τοῦ Κάντ μέ καχυποψία καί χρειάστηκε νά περάσουν πολλές δεκαετίες ὥσπου νά δημοσιευθεῖ τελικά τό 1884. Τό δεύτερο τεκμηριώνει τήν πραγματική ἀξίωση τοῦ Κάντ στήν αἰωνιότητα. Ἐπιβεβαιώνει δέ ἀκόμη ὅτι ἡ σύγχρονη ἐξέλιξη τῶν ιδεῶν γιά τή φύση, μέ ὅλη τή συναρπαστική πρωτοτυπία της, δέν εἶναι ἀυθαίρετη ἢ παράδοξη, ἀλλά μᾶλλον ἡ κατεύθυνση στήν ὁποία συνέκλιναν ὅλα τά μεγάλα φιλοσοφικά πνεύματα τῆς ἀνθρωπότητας.

Ὅπως δὴποτε, ἡ προσέγγιση τοῦ Κάντ στό *Opus Postumum* εἶναι στήν οὐσία ἀθειστική. Ἀκόμη καί ἂν δέν συνάγει ὁ ἴδιος ἄμεσα αὐτό τό συμπέρασμα, προκύπτει ἀβίαστα ἀπό τή διαρκῶς ἐπαναλαμβανόμενη παραδοχή του ὅτι ἡ ὕλη καί ἡ κίνηση συναρπάζουν ἕνα αὐτοδύναμο ὄλο, ἀπό τό ὁποῖο δέν ὑπάρχει κάτι εὐρύτερο. Ἡ θεολογία ἀντίθετα στηριζόταν πάντα στήν ὑπόθεση ἐνός εὐρύτερου, τοῦ Θεοῦ, παράγωγο τοῦ ὁποίου θεωρεῖται ἡ φύση.

Μέ αὐτή τήν ἔννοια ὁ Κάντ προκαταλαμβάνει τόν κύκλο πού ἀπό τό διαλεκτικό ἰδεαλισμό ὀδηγεῖ στόν ὕλισμό, ἕναν κύκλο πού ἀναπαρήγαγε ἀργότερα ὁ Φίχτε καί οἱ κλασικοί τοῦ μαρξισμοῦ ἀνίχνευσαν στήν πληρέστερή του μορφή στόν Χέγκελ. Ἡ ὕλιστική στροφή του δέν εἶναι ἔτσι τυχαία, ἀλλά ἔκφραση καί ἐπαγόμενο τῶν πιό προωθητικῶν διαλεκτικῶν στοιχείων τῆς σκέψης του, ἰδιαίτερα τῆς ἀναγνώρισης τῆς θεμελιώδους ἀντιφατικότητας τῆς ὑπαρξης, ξεκάθαρα ἐκφρασμένης περισσότερο στή *Λογική* του.

Ἀπό κεί καί πέρα, τά προβλήματα τῆς θέσης του συνδέονται μέ τήν ἀδυναμία ὀλοκλήρωσης τῆς διαλεκτικῆς προβληματικῆς: ἀπό τή μιά, ἡ ἐπιμονή σέ μιά θεμελιώδη, ἀδιατάρακτη συνέχεια τοῦ πραγματικοῦ, ἀπό τήν ἄλλη, ἡ ἐξίσου μονόπλευρη ἀντιπαράθεση τῶν ἐπιπέδων. Στή θεώρησή του τῆς φύσης αὐτό ἐκφράζεται μέ τήν ἀκαμπτη ἐπιμονή ὅτι ἡ ἀτομική ὑπόθεση ἀντιφάσκει πρός τήν ὑπόθεση τῆς συνέχειας, τόν ἀποκλεισμό τῆς ἄλματικῆς μετάβασης καί τήν ἀνακάλυψη δῆθεν ἄλυτων ἀντινομῶν γιά τήν ἐξήγηση τῶν ὁποίων μόνο ἡ ἐξέλιξη δέν ἐπαρκεῖ, ὅπως τό πέρασμα ἀπό τήν ἀνόργανη στήν ὀργανική ὕλη.

Πρόκειται γιά θέσεις πού ἐπανέρχονται συχνά στό *Opus Postumum*. Θά μπορούσε εὐλόγα νά ποῦμε, λοιπόν, ὅτι ὁ Κάντ προδιέγραψε φιλοσοφικά τήν ἐπανάσταση τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητας καί τῶν κοσμολογικῶν μοντέλων πού βασίζονται σέ αὐτή. Ἀπέτυχε ὅμως στό φιλοσοφικό ἐπίπεδο, ὅπως ἔμελλε νά ἀποτύχει ἀργότερα καί ὁ ἴδιος ὁ Αἰνστάιν στό ἐπιστημονικό, στό πέρασμα ἀπό τό μοντέλο τῆς σχετικότητας, ὅπου ἡγεμονεύει ἡ συνέχεια, στήν κβαντική θεώρηση, ὅπου ἡ προτεραιότητα ἀποδίδεται στό ἀσυνεχές.

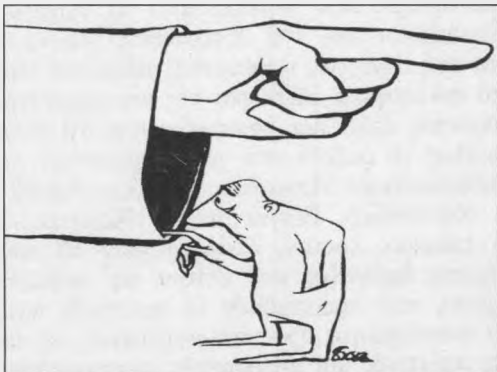
Ἐκεῖ ὅπου ἐκδηλώνεται αὐτή ἡ ἀποτυχία, ὁ Κάντ σπεύδει νά ἀποκαταστήσει τήν ὑπόθεση τοῦ Θεοῦ, ὡς μόνη ἐξήγηση στό ὑποθετικό ἀνεξήγητο, πού δέν εἶναι

πραγματικό μά όφείλεται τελικά στη δική του στρεβλή τοποθέτηση των ζητημάτων. Έδω άκριδώς, όμως, ή επιχειρηματολογία του αποδεικνύεται τελείως αδύναμη να θεμελιώσει την αναγκαιότητα της θεολογικής υπόθεσης. Έτσι, στο τελευταίο μέρος του έργου, που αφιερώνεται σε μία ανάλυση της έννοιας του Θεού, υποχρεώνεται να παραδεχτεί ότι «ό Θεός δέν είναι ό δημιουργός του κόσμου» (σελ. 212) και ότι «ή έννοια του Θεού είναι καθαρά άρνητική» (σελ. 215), περιορίζοντας τη σημασία της σε μία έγγυση των ήθικων καθηκόντων όπως ή περιφήμη «κατηγορική προσταγή» του.

Ειρημιστής και δημοκράτης, αλλά συμβιβαστικός από τη φύση του, ό Κάντ διαισθανόταν τις καταστροφικές δυνάμεις που είχε θέσει σε κίνηση ό καπιταλισμός και την άπειλή που αντιπροσώπευαν για τις τύχες της ανθρωπότητας. Νόμιζε, ωστόσο, ότι μπορούσε να απομακρύνει τους ιστορικούς κινδύνους απλά συσκοτίζοντας και εξορκίζοντας τους με ήθικες προτροπές. Αυτό τό νόημα είχε ή διαβεβαίωσή του ότι «ό Θεός αποκαλύπτεται... στην κατηγορική προσταγή» (σελ. 252).

Σέ πείσμα της ήθικης θεώρησης του Κάντ, τά ιστορικά άδιέξοδα δέν αντιμετωπίζονται με προσταγές και εύχολόγια. Μόνο ή ιστορική πράξη μπορεί να βγάλει από αυτά, όπως έδειξαν ήδη, όσο μπορούσε να δείχτεί στο έδαφος της προοδευτικής άστικής φιλοσοφίας, ό Φίχτε και ό Χέγκελ.

Σέ αυτή την κατεύθυνση, με την τολμηρή σύλληψη του της αυτάρκειας και αυτό-εξέλιξης της φύσης, ό Κάντ προετοίμασε τους όρους, πηγαίνοντας στη φυσική φιλοσοφία του πολύ μπροστά από την εποχή του. Δικαιολογημένα, λοιπόν, ό Στ. Χόκινγκ, ό θεμελιωτής της σύγχρονης κοσμολογίας, αναφερόμενος στα φιλοσοφικά προβλήματά της, κάνει λόγο για τη «μεγάλη παράδοση της φιλοσοφίας, από τόν Άριστοτέλη ως τόν Κάντ» (*Τό Χρονικό του Χρόνου*, έκδ. Κάτοπτρο, σελ. 254), αντιπαραθέτοντάς τη σε εκπροσώπους σύγχρονων ρευμάτων όπως ό Βιντγκενστάιν. Σέ αυτή την τιμητική αναγνώριση εκφράζεται άσυνείδητα ή ιστορική συνέχεια της διαλεκτικής και φυσικο-επιστημονικής σκέψης. ■

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Η έξη της ανάγνωσης

Η πρόσφατη πρωτοβουλία του ΕΚΕΒΙ για τη δημιουργία «λεσχών ανάγνωσης» μοιάζει να είναι καλοδεχούμενη και αποτελεσματική. Σέ όλη την Ελλάδα, συγγραφείς και αναγνώστες σπεύδουν να πλαισιώσουν τό νέο έγχείρημα, εγκαταλείποντας τό μοναχικό «θέατρο της πολυθρόνας» για να συναντηθούν με κείμενα και με αναγνώσεις, σε άλλα περιβάλλοντα: σε βιβλιοθήκες, σε βιβλιοπωλεία, σε σαλόνια, σε στέκια και σε καφενεία. «Μέ τις Λέσχες Ανάγνωσης», διαβάζουμε στην ιστοσελίδα του ΕΚΕΒΙ, «τό Έθνικό Κέντρο Βιβλίου (ΕΚΕΒΙ) προωθεί μία από τις σημαντικότερες καμπάνιες για τη διάδοση της ανάγνωσης, ίσως τη μεγαλύτερη που έχει ποτέ διοργανωθεί στην Ελλάδα. Στόχος μας είναι ή ενθάρρυνση της ανάγνωσης. Τό ΕΚΕΒΙ πιστεύει ότι με την καμπάνια αυτή θά συμβάλει στο να φέρει τό βιβλίο πιο κοντά στον πολίτη και ότι θά δημιουργήσει ένα νέο φυτώριο αναγνωστών. Τό ΕΚΕΒΙ φιλοδοξεί επίσης να δημιουργήσει γύρω από τό βιβλίο και την ανάγνωση του έναν χώρο συνάντησης, μία ανθρώπινη στιγμή μέσα στην πολυτάραχη καθημερινότητά μας». Η σύλληψη της ιδέας μένει να δοκιμαστεί στην πράξη, αλλά μπορούμε, ωστόσο, να θέσουμε ένα πρώτο έρώτημα. Αν συμφωνήσουμε ότι ή ανάγνωση δέν εξαντλείται σε μία θεραπευτική άγωγή αναβάθμισης της κοινωνικότητας (κάτι τέτοιο νομίζω υπονοεί ή μελοδραματική φράση «μία ανθρώπινη στιγμή μέσα στην πολυτάραχη καθημερινότητά μας»), τότε θά πρέπει ίσως να αναρωτηθούμε για τόν σκοπό, τόν στόχο και την έννοια της «διάδοσης της ανάγνωσης». Αντί άλλων σχολίων, άρκομαι να παραθέσω ένα παλαιότερο κείμενο: «Άς τό όμολογήσωμεν με παρησια. Άνάγκη να εξαφθί και να γενικευθί παρ' ήμιν ή όρεξις προς ανάγνωσιν», έγραφε τό 1885, ό έμπνευστής του Συλλόγου προς Διάδοσιν Όφελίμων Βιβλίων, Δημήτριος Βικέλας. «Άπαιτείται να λάβωμεν πάντες την έξιν του ν' αναγιγνώσκωμεν παρεκτός των έφημερίδων, βιβλία χρήσιμα και καλά. Διά να λάβωμεν όμως την σωτήριον ταύτην έξιν, προαπαιτείται ή ύπαρξις ύλης προς ανάγνωσιν άφθόνου, κινούσης και ικανοποιούσης την περιέργειαν. [...] Η άπόκτησις του άγαθού τούτου θά είναι ή κορωνίς της επεκτεινόμενης και βελτιούμενης δημοσίας ήμών εκπαιδεύσεως».

Γιάννης Παπαθεοδώρου

ΤΑ ΚΑΝΑΛΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΦΥΡΕΣ ΤΟΥ ΑΛΤΟΥΣΕΡΙΣΜΟΥ

του Γιώργου Φουρτούνη

Ενα από τα πιο συγκινητικά στοιχεία της Βενετίας είναι το πείσμα και η άποκοιία της: ὄλος αὐτός ὁ ἀπίστευτος πλοῦτος, ἴσως ἡ πῶ σημαντική πόλη γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς Ευρώπης, θεμελιώνεται στὸ κατ' ἐξοχὴν στοιχεῖο τῆς ἀστάθειας καὶ τῆς διάβρωσης, στὴ θάλασσα, πού τὴ διαπερνᾷ καὶ τὴ διαποτίζει. Κάτω ἀπὸ τὴ «γαληνοτάτη» ἐπιφάνειά της, σοθεῖ ἀνεπαίσθητα ἡ πῶ ἀγρια βία. Εἰρωνεία ἢ ὄχι, ἡ ἴδια αὐτὴ θάλασσα, πού πάνω της ἡ πόλη κυριάρχησε ἐπὶ αἰῶνες καὶ στήριξε τὴν ἰσχύ της, τὴν κατατρῶει σιωπηλά ἀλλὰ καὶ ἀδυσώπητα. Ἡ «θαλασσοκράτειρα» ἐγγράφει ἔτσι ἀνέκαθεν, ὡς καταστατικό ὄρο τῆς ὑπαρξῆς της, τὴν ἀντίστασή της στὴν ἴδια τὴ συνθήκη τῆς ζωῆς καὶ τῆς δυνάμεις της. Τί καλύτερο παράδειγμα, λοιπόν, γιὰ μιά ἀπὸ τίς ἐμμονές τῆς ἀλτουσεριανῆς σκέψης, τὸ σπινοζικό *conatus* κάθε ἱστορικής ὑπαρξῆς, πάντοτε ἐνικῆς καὶ μοναδικῆς, γεννημένης ἀπὸ μιά ἀπρόβλεπτη καὶ ἀνεπανάληπτη συνάντηση –καὶ «θεμελιωμένης σέ μιά ἄβυσσο».

Εἶναι καὶ αὐτός ἓνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς συμβολισμοὺς πού μπορεῖ νὰ διαβλέπει κανεὶς στὴν ἰδέα νὰ διεξαχθεῖ στὴ Βενετία, γιὰ δευτέρη συνεχόμενη φορά, στίς 9, 10 καὶ 11 Νοεμβρίου, ἓνα διεθνές συνέδριο γιὰ τὸν Λουὶ Ἀλτουσέρ, γιὰ τὴ σκέψη του, τὴν κληρονομιά του καὶ τὴν ἐπικαιρότητά του –αὐτοῦ πού κάποτε τὸν εἶχαν πεῖ «dead as a dog». Ὁργανωμένο ἀπὸ τὸ Τμῆμα Ἱστορικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ca' Foscari, καὶ μὲ τίτλο «Rileggere *Il Capitale*: La lezione di Louis Althusser» (Ξαναδιαβάζοντας *Τὸ Κεφάλαιο*: τὸ μάθημα τοῦ Λουὶ Ἀλτουσέρ), τὸ συνέδριο ἀντλήσε τοὺς λόγους ὑπαρξῆς του, πρῶτον, ἀπὸ τὴν κυκλοφορία στὰ ἰταλικά τῆς ὀλοκληρωμένης ἐκδοσης τοῦ *Νὰ διαβάσουμε τὸ Κεφάλαιο*, μὲ τίς συμβολές ὄλων ὅσοι εἶχαν ἐμπλακεῖ σέ ἐκεῖνο τὸ καθοριστικό συλλογικό ἐγχείρημα (ὡς σημειωθεῖ ὅτι τὰ ἰταλικά εἶναι ἡ τρίτη μόλις γλώσσα στὴν ὁποία ἐπιχειρεῖται καὶ ὀλοκληρώνεται μιά τέτοια ἐκδοτικὴ περιπέτεια, μετὰ τὰ γαλλι-

κά καὶ τὰ ἑλληνικά) καί, δεύτερον, ἀπὸ τὴν αἴσθησι ὅτι, κοντὰ δεκαπέντε χρόνια κιάλας ἀπὸ τότε πού ἀρχισαν νὰ δημοσιεύονται τὰ κατάλοιπα τοῦ συγγραφέα, ἔχει συμπληρωθεῖ ἓνας πρῶτος κύκλος ἀνάγνωσις τῶν κειμένων καὶ ἔχουμε μιά πρῶτη εἰκόνα τῆς ὑστερῆς ἀλτουσεριανῆς περιόδου, ἔτσι ὡστε κάποιες ἀποτιμήσεις νὰ εἶναι πλέον λιγότερο παρακινδυνευμένες.

Καὶ πράγματι, τὸ συνέδριο κινήθηκε ἀνάμεσα σέ αὐτὰ τὰ δύο κέντρα βάρους: ἀπὸ τὴ μιά πλευρά, τὸν ἐν πολλοῖς γνωστό Ἀλτουσέρ τῆς πρῶτης καὶ μέσης περιόδου καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸν μέχρι πρότινος μυστικό Ἀλτουσέρ τῆς σκοτεινῆς δεκαετίας τοῦ '80, τὸν Ἀλτουσέρ τῆς βαθιᾶς κρίσις ἢ ἀκόμα καὶ τὸν «Ἀλτουσέρ μετὰ τὸν Ἀλτουσέρ», σύμφωνα μὲ τὸν Φρανσουά Ματερόν, ἐκδότῃ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ πολιτικῶν καταλοίπων τοῦ συγγραφέα. Ἕνας βασικός ἄξονας προσανατολισμοῦ τῶν ἐργασιῶν του ὑπῆρξε, εἰδικότερα, ἡ διερεύνησις τῆς αἰνιγματικῆς, ἰδιαίτερα σαγηνευτικῆς ἀλλὰ ἰδιαζόντως τεταμένης καὶ ἀμφίροπης, προβληματικῆς τοῦ ὑστεροῦ Ἀλτουσέρ γιὰ τὸν «ὑλισμὸ τοῦ ἀστάθμητου» ἢ τὸν «ὑλισμὸ τῆς συνάντησις», γιὰ τὸ ρεῦμα τοῦ αὐθεντικοῦ «ὑλισμοῦ τῆς ἐνδεχομενικότητας», πού πηγάζει ἀπὸ τίς ἀρχαῖες πηγές τοῦ Δημόκριτου καὶ τοῦ Ἐπίκουρου, γιὰ νὰ κυλήσει ὑπόγεια στὴ συνέχεια, ἀρδεύοντας ἀλλὰ καὶ διαδρώνοντας τὸ φιλοσοφικό ὑπέδαφος τῆς νεωτερικότητας, γονιμοποιώντας ἀλλὰ καὶ κατατρύχοντας τὴ σκέψη της, «λγίζοντας τὸ ραβδί» στὰ χέρια ὀρισμένων σημαδιακῶν ραβδοσκόπων: Μακιαβέλι, Σπινόζα, Ρουσό, Μάρξ, Νίτσε, Χάιντεγκερ, Βίτγκενστάιν, Ντεριντά... Σέ ἓνα πρῶτο ἐπίπεδο, λοιπόν, ἀναδείχθηκαν τὰ πολλαπλά προβλήματα ἐρμηνείας πού θέτουν ἀφ' ἐαυτῶν τοῦτα τὰ κείμενα, πού προσπαθοῦν νὰ σκεφθοῦν «μαρξιστικά» τὰ ἀνυπέρβλητα ὄρια τοῦ μαρξισμοῦ, σέ συνθήκες ἀκρῆς πολιτικῆς καὶ προσωπικῆς καταστροφῆς, γραμμένα σέ ἓνα πολὺ προσωπικό, ραψωδιακό καὶ γοητευτικά λογοτεχνικό ὕφος, χωρὶς κανέναν σεβασμὸ στίς ἀ-

καθημαϊκές συμβάσεις και στην πειθαρχημένη χρήση των κειμενικών αναφορών –ένώ, παράλληλα, η διάχυτη σέ αυτά αίσθηση μιας αντιπαράθεσης (άλλα και συμβίωσης) με την τρέλα προσλαμβάνεται ως απειλή προς τη συνεκτικότητα μιας «ορθολογικής» ανάγνωσης, ύπονομεύοντας ακόμα περισσότερο κάθε απόπειρα έρμηνείας.

Τά πράγματα βέβαια έγιναν πολύ πιο περίπλοκα, αλλά και γόνιμα, με την αναπόφευκτη συσχέτιση αυτής της ύστερης περιόδου του Άλτουσέρ με τά περισσότερο οικεία και μελετημένα κείμενα των δεκαετιών του '60 και του '70, που πολλαπλασίασε τά ερωτήματα, αλλά μαζί και τά έρμηνευτικά εργαλεία και τις ευκαιρίες νέων αναγνώσεων. Αναμφισβήτητο σημείο σύγκλισης όσων θρέθηκαν και συζήτησαν στη Βενετία εκείνες τις μέρες ήταν ότι η ύστερη παραγωγή του Άλτουσέρ ήρθε να συμπληρώσει και να φωτίσει με νέες απρόβλεπτες φωτισκιάσεις την ήδη γνωστή και συγκλονιστική εικόνα μιας άυθεντικής περιπέτειας σκέψης, που προσπάθησε να έπιληφθει ταυτόχρονα δύο επάλληλων κρίσεων: της κρίσης του ιστορικού κομμουνισμού και μαρξισμού, από την μία πλευρά, και της προσωπικής ψυχικής κρίσης, από την άλλη. Ήδη από τον «Πρόλογο» του βιβλίου *Γιά τόν Μάρξ*, ο Άλτουσέρ, προσπαθώντας να ξερκίσει τή βασική συνθήκη ύπαρξης των μαρξιστών φιλοσόφων της γενιάς του («ήμασταν φιλόσοφοι χωρίς έργο»), προδιέγραφε τή πορεία αυτής της περιπέτειας και περιέγραφε κάθε μελλοντική απότμήσή της. Τό παράδοξο της «περίπτωσης Άλτουσέρ», σύμπτωμα του όποιου υπήρξε τό συμβάν της Βενετίας, είναι ακριβώς αυτό: ένας από τούς σημαντικότερους μαρξιστές φιλοσόφους του είκοστού αιώνα, και σίγουρα ο σπουδαιότερος του δεύτερου μισού του (πού τόσο αντίστέκεται στη σκέψη), ένα από τά πλέον άπαράκαμπτα όρόσημα κάθε μελλοντικής απόπειρας να αποκατασταθεί ο μαρξισμός ως κοινωνική δύναμη στη σκέψη και τή δράση, υπήρξε πράγματι ένας φιλόσοφος «χωρίς έργο».

Μόνο πού πρέπει να προσδιορίσουμε και να αξιολογήσουμε τούτη τήν έλλειψη. Είμαι γνωστό ότι τό συγγραφικό corpus του Άλτουσέρ, ακόμα και αυτό πού δημοσιεύτηκε με δική του ευθύνη, άπαρτίζεται από κείμενα όχι μόνο περιορισμένα σέ έκταση και καταστατικά έγγεγραμμένα στην έκάστοτε συγκυρία («παρεμβάσεις» θά τά χαρακτηρίσει ο ίδιος), αλλά επίσης άνισα και έτερόκλητα ως προς τή θεωρητική τους βαρύτητα και στοχοθεσία, πού δέν μοιάζουν να μπορούν να συντεθούν σέ ένα συνεκτικό, συστηματικά ανασυγκροτήσιμο «έργο». Κυρίως, όμως, ό,τι θά μπορούσε να θεωρηθεί ως «τό έργο» του Άλτουσέρ είναι στην ουσία ένα δυναμικό πεδίο εντάσεων, όπου διασταυρώνονται, συγκλίνουν ή αποκλίνουν, αλλά πάνω άπ' όλα αντιτίθενται και συγκρούονται, τάσεις και κατευθύνσεις σκέψης. Και αυτό όχι μόνο στη λεγόμενη διαχρο-

νική διάσταση: δέν έχουμε εδώ να κάνουμε μόνο με τό ζήτημα των περιόδων της αλτουσεριανής παραγωγής, πού σηματοδοτούν συχνά ριζικές τομές της προβληματικής του, με έντονη τήν τόσο γνωστή αυτοκριτική έγρηγορησής μιας σκέψης πού ήξερε να είναι πολύ πιο καιρία, ουσιαστική και άμείλικτη εναντίον του ίδιου του έαυτού της από τις περισσότερες προσπάθειες πού θέλησαν κάποια στιγμή να τήν κατεδαφίσουν και να τήν άπορρίψουν (θά ήταν ιδιαίτερα κατατοπιστική μία έμπεριστατωμένη ιστορία μισού αιώνα άπορριπτικών κριτικών του Άλτουσέρ, πολλές από τις όποιες θά έπρεπε να αναζητηθούν στην πλέον σκονισμένη άφάνεια). Όπως μάς έχει έπισημάνει ο Έτιέν Μπαλιμπάρ, αυτή η προς έαυτόν ένταση της σκέψης του Άλτουσέρ αναπτύσσεται επίσης και στη συγχρονική διάσταση κάθε περιόδου, ακόμα και κάθε κειμένου, ενεχόμενη στην ίδια τή δομή των βασικών, άκρως ιδιότυπων, *έγγενώς αυτοκριτικών, αλτουσερικών έννοιών*.

Αλλά πάλι, τίποτε δέν θά ήταν πιο ξένο (μια οιονεί «έπιτελεστική αντίφαση») προς τήν αδιάλλακτα αντίτελεολογική σταθερά της σκέψης του Άλτουσέρ από τήν ιδέα ενός «έργου», σύστοιχου προς ένα άτυπο ύποκείμενο και τούς σκοπούς του. Και από τήν άλλη πλευρά, ακριβώς δυνάμει αυτής της άνυπαρξίας ενός «έργου του Άλτουσέρ», ή αλτουσεριανή σκέψη έμπιπτει σέ μια από τις πλέον γόνιμες κατηγορίες πού η ίδια παρήγαγε: είναι μια «διαδικασία χωρίς ύποκείμενο και τέλος», και με τις δύο έννοιες της τελευταίας λέξης. Με άλλα λόγια, εάν τελικά κάτι έδειξε η τριήμερη συζήτηση της Βενετίας είναι ότι ο τελικός απολογισμός αυτής της πολυσχιδούς προβληματικής, μονίμως σέ άμάχη με τόν έαυτό της, αυτής της πολλαπλά άμφίρορης έντασης, δέν συμποσούται σέ ένα τελικό «μηδενικό άθροισμα». Σέ αντίθεση προς ένα κλειστό και τελειωμένο σύστημα, προς τήν *ολότητα* ενός έργου πού θά παρέπεμπε στον δημιουργό του, ο Άλτουσέρ έξακολουθεί να αντιπροσωπεύει για μάς ένα άνοιχτό, άτελές και άτελείωτο *όλο*, με τά άδιέξοδα και τις δυνατότητές του, τό όποιο έξακολουθεί να επιδέχεται, «στό κάτω της γραφής», ως έπίλογο πού ξεκινά τή συζήτηση, τήν κατακλείδα του κεφαλαιώδους κειμένου του, «Γιά τήν ύλιστική διαλεκτική», γραμμένου τό μακρινό 1963: «όλα αυτά θά μπορούσαν, η θά έπρεπε, να άποτελέσουν ευκαιρία για καινούριες έρευνες». Τό συνέδριο της Βενετίας υπήρξε ακριβώς μια έμπρακτη ανταπόκριση σέ αυτή τήν έπίκληση, επιβεβαιώνοντας έτσι τή διαρκή δυναμική μιας σύνθετης περιπέτειας σκέψης πού ακόμα συνεχίζεται.

Στό πλαίσιο αυτό, μια πρώτη εύρεία προβληματοθεσία άφορούσε τή βασική έπιστημολογική συνιστώσα αυτού πού υπήρξε ο αλτουσερισμός στη δεκαετία του '60, με κεντρική θέση τήν έπιστημολογική τομή από τήν όποια αναδύθηκε ο μαρξισμός ως έπιστήμη του κοινωνικού και της ιστορίας, δηλαδή τή ριζική κριτική αυτών πού μια έξελικτικιστική θεώρηση θά εκλάμβανε ως τις τρεις «πηγές» του: τήν πολιτική οικονο-

μία, την έγγελιανή φιλοσοφική παράδοση και τον πρώιμο σοσιαλισμό. Πώς μπορούμε να επανεκτιμήσουμε αυτήν την επιστημολογία από την προοπτική του υλισμού του αστάθμητου; Ο ύστερος Άλτουσέρ, κυρίως στο κείμενό του *Ο Μάρξ στά όριά του*, δίνει μία πρώτη υπόδειξη, έρμηνεύοντας την επιστημολογική τομή του μαρξισμού ως μία πολύπλευρη συνάντηση, μία συνάντηση συναντήσεων, όπου δεσπόζει ή συνάντηση του Μάρξ και του Έγγκελς (πού είχαν ήδη συναντηθεί, ό καθένας με ό,τι θα άποκαλούσε άναδρομικά άργότερα «πρότερη φιλοσοφική συνείδησή» του, αλλά και μεταξύ τους...) με τό εργατικό και τό πρώιμο κομμουνιστικό κίνημα. Η πρώτη συνεδρία αφιερώθηκε πράγματι στη διατύπωση και διερεύνηση του συναφούς πλέγματος έρωτημάτων: πώς μπορούμε, υπό αυτό τό νέο πρίσμα, να σκεφθούμε την κριτική του ιστορικού μαρξισμού προς την πολιτική οικονομία του καιρού του (Michele Cangiani), αλλά και την επικαιροποίησή της από σύγχρονες έρευνες και άντιπαραθέσεις προς τά κυρίαρχα σήμερα οικονομολογικά ρεύματα (Γιάννης Μηλιός, Salvatore Iodice); Πώς μπορούμε να έπιληφθούμε την επιστημολογική άξίωση μιας όρθολογικής ιστορίας ως έπιστήμης (Alessandro Ceccarelli); Ποιά είναι ή σχέση της άλτουσεριανής επιστημολογίας, θεωρημένης πλέον υπό τή λογική της αστάθμητης συνάντησης, άφ' ενός με την παράδοση της γαλλικής «ιστορικής επιστημολογίας» και, άφ' έτέρου, με τίς τρέχουσες εξελίξεις στην κυρίαρχη άγγλο-άμερικανική «θεωρία έπιστήμης» (Andrea Cavazzini, Γιώργος Φουρτούνης);

Μιά δεύτερη κατηγορία έρωτημάτων, περισσότερο γενικών, άφορούσε την εικόνα πού μπορούμε να άποκομίσουμε προσωρινά από την ευρύτερη έποπτεία του έγχειρήματος του Άλτουσέρ, πού παίρνει πλέον ύπ' όψιν της και την τελευταία περιόδό του. Σέ αυτά έπικεντρώθηκε ή δεύτερη συνεδρία, όπου βρήκαν τή θέση τους, μεταξύ άλλων, τοποθετήσεις πού είχαν ως άντικείμενο την πληρέστερη περιοδολόγηση της σκέψης του Άλτουσέρ και μία πιό συνολική άποτίμηση του έγχειρήματός του (Gregory Elliot), την έκτίμηση της δυνατής έπίπτωσης της προβληματικής του ύστερου Άλτουσέρ στά τρέχοντα πολιτικά διακυβεύματα (Fernanda Navarro), τή συσχέτιση μιας άντίληψης για την ιστορία βασισμένη στον αστάθμητο υλισμό με τον «δομομό» του πρώτου Άλτουσέρ (Claudio Nicrosini, Luca Pinzolo) κ.ά.

Η τρίτη συνεδρία κινήθηκε σέ μία σειρά έρωτημάτων σχετικά με τό έάν και κατά πόσο τά τελευταία γραπτά του Άλτουσέρ τροποποιούν την άντίληψή μας για τίς σχέσεις της άλτουσεριανής σκέψης με τους δύο πόλους πού την καθόρισαν, τή φιλοσοφία και την πολιτική, καθώς και με τό δυναμικό πεδίο πού αυτοί όρίζουν και πού άπετέλεσε άνέκαθεν τόν όρίζοντά της. Έδώ άναπτύχθηκαν διακριτές συσχετίσεις του Άλτουσέρ με όρισμένα από τά πλέον έπίμονα σημεία άναφοράς του: με τόν Σπινόζα (Vittorio Morfino), τόν Μακιαβέλι (Filippo Del Lucchese), τόν Λένιν (Fabio Fro-

sini), τόν Μοντεσκιέ (Eric Mechoulan) και τόν Γκράμισι (Peter Thomas). Άναλόγως, ή τελευταία συνεδρία διερεύνησε τή νέα εικόνα των πραγματικών ή έν δυνάμει έπιρροών και συγκλίσεων της άλτουσεριανής φιλοσοφίας με άπαράκαμπτα σημεία άναφοράς της σύγχρονης σκέψης, όπως ό Ντεριντά (Aldo Pardi) και ό Ντελέζ (Warren Montag), ή με άνοιχτά άκόμα ζητήματα, όπως τά έρωτήματα της τέχνης (Aurelio Sainz), του ύποκειμένου (Yochi Ichida) ή της ψυχάνalysis (Bertrand Ogilvie).

Τέλος, την τελευταία ήμέρα, τό στρογγυλό τραπέζι (με τους Έτιέν Μπαλιμπάρ, Τόνι Νέγκρι, Άλεξ Καλλίνικος, Υβ Ντυρού, Άγκούστο Ίλλουμινάτι και τή βασική διοργανώτρια του συνεδρίου, τή Μαρία Τουρτσέτο), πού είχε ως θέμα τόν ίδιο τόν τίτλο του συνεδρίου, κατέστησε για άλλη μία φορά έμφανές ότι ή άξεπέραστη δυσκολία ενός συναινετικού και άρμονικού «κλεισίματος» όσον άφορά τό «μάθημα του Άλτουσέρ» είναι τό άκριβές σύστοιχο της άπερίστατης γοιμότητάς του.

Έπί πλέον, στό περιθώριο του συνεδρίου, διακινήθηκαν και συζητήθηκαν (στίς βενετσιάνικες τρατορίες, χαμένες στά στενά δρομάκια της πόλης) άρκετές άκόμα συμβολές στη συζήτηση, όπως ένα σημαντικό άνέκδοτο κείμενο για τή σχέση Άλτουσέρ και Ντεριντά, με τόν ένδιαφέροντα υπότιτλο, «άπό την κριτική του άνθρωπισμού στό έρώτημα της έσχατολογίας στον μαρξισμό» (Έτιέν Μπαλιμπάρ), ή συνόψιση μιας έκτεταμένης εργασίας για τή σκέψη του Μπαλιμπάρ, πού άναδεικνύει την άυτονομία και άύθυπαρξία πολλών εκδοχών και όψεων αυτού πού όνομάστηκε άλτουσερισμός (Μιχάλης Μπαρταΐδης), καθώς και τό κλού της όλης εκδήλωσης: ένα θρυλούμενο και θρυλικό δακτυλογραφημένο κείμενο του Άλτουσέρ, με τόν πολύσημο και (άυτο)ειρωνικό τίτλο «Θέσεις του Ίούνη», άπό τό προσωπικό άρχείο του Μπαλιμπάρ, πού μοιράστηκε σέ φωτοτυπίες με πρωτοβουλία του ίδιου.

Μά πάνω άπ' όλα, τό πιό ένθαρρυντικό στοιχείο των τριών αυτών ήμερών ήταν ή συνάθροιση ενός άναπάντεχα άξιόλογου δυναμικού, κυριολεκτικά άπό κάθε γωνιά του πλανήτη, τριών τουλάχιστον γενεών έρευνητών (άνάμεσά τους, και κάποιων πολύ νέων), μέχρι τώρα μεμονωμένων και διάσπαρτων άτομικότητων, πού έφτασαν μέχρι εδώ ακολουθώντας ή κάθε μία τή δική της, άνεξάρτητη ιστορία, πού ήρθαν ώστόσο για να συναντηθούν, ένδεχομένως ως συμπτώματα ή και προσωρινά στοιχεία μιας νέας θεωρητικής πραγματικότητας, πού κυφορείται στό σκοτάδι, ριζικά άσταθούς μέσα στην «τρομακτική άγωνία της να κάνει την εμφάνισή της στον κόσμο». Μιά αστάθμητη συνάντηση ήταν αυτό πού συνέβη στη Βενετία: ως τέτοια, μπορεί να άποδειχθεί θνησιγενής, μία άκόμα «σύντομη συνάντηση», μπορεί όμως και να διαρκέσει σέ κάθε περίπτωση, ήδη «άγωνίζεται να διατηρηθεί στό είναι της». ■

ΟΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΕΝΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΟΥ ΤΟ ABECEDAR

Σύμφωνα με τή Συνθήκη των Σεβρών (1920), οι μειονότητες που οι πόλεμοι της δεκαετίας 1910-20 βρέθηκαν στά άποκτηθέντα από τήν Ελλάδα έδαφη πρέπει νά προστατεύονται. Η ρήτρα αυτή επικυρώθηκε και από τή συνθήκη τής Λωζάνης (1923). Σέ εκτέλεση τής ρήτρας αυτής, ή αρμόδια διεθνής επιτροπή τής «Κοινωνίας τών Έθνών» προώθησε τό λεγόμενο «Πρωτόκολλο Πολίτη-Καλφός» μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας. Ένα από τά αντικείμενα του Πρωτοκόλλου ήταν ή εκπαίδευση τών μειονοτικών.

Η μειονότητα τής Μακεδονίας υπήρξε τότε (είναι λιγότερο σήμερα) αντικείμενο του σερβικού και του βουλγαρικού εθνικισμού, καθένας από τούς όποιους έπεδίωκε νά τήν οικειοποιηθεί. Σέ αντιπαράθεση, ό ελληνικός εθνικισμός έπεδίωκε νά αποδείξει ότι ή μειονότητα δέν ήταν ούτε σερβική ούτε βουλγαρική: ότι ήταν ή αυθύπαρκτη «μακεδονική μειονότητα». Πιστός στον εθνικισμό του, ό ελληνικός Τύπος έγραφε στις αρχές Μαΐου 1925: «Η ίδια ή ελληνική κυβέρνηση θα ήταν διατεθειμένη νά ιδρύσει Σλαβομακεδονικά σχολεία, εφόσον ουδείς ξένος δύναται νά επιδιώξει τήν προστασίαν τών Σλαβομακεδόνων, οΐτινες αποτελούν ιδίαν κατηγορίαν, μή έχοντες βουλγαρικήν ή άλλην εθνικότητα». Για νά ενισχύσει αυτό τόν ισχυρισμό του, ό ελληνικός εθνικισμός προέκρινε για τό αλφαβητάρι που εξέδωσε για τά μειονοτικά σχολεία που θα ίδρυε, τό λατινικό αλφάβητο, αντί του Κυριλλικού που χρησιμοποιεί τόσο ή Βουλγαρία, όσο και ή Σερβία.

Η Βουλγαρία, όσο και ή (διάδοχος πλέον τής Σερβίας) Γιουγκοσλαβία, διαμαρτυρήθηκαν, αλλά ή ελληνική κυβέρνηση πολέμησε τήν άποψη της περι Σλαβομακεδονικής μειονότητας στην Κοινωνία τών

Έθνών, ή οποία τήν άποδέχτηκε. Στο λατινικό αλφάβητο άντέδρασε και ή ίδια ή μειονότητα, καθώς στη συνείδησή της ταυτιζόταν με τόν παπισμό: λατινικό αλφάβητο χρησιμοποιούν τά σλάβικα τής Κροατίας και τής Πολωνίας, χωρών του καθολικισμού. Όμως, στη συγκεκριμένη συγκυρία, ή ελληνική κυβέρνηση έκρινε ότι τό μείζον θέμα ήταν τό εθνικό. Τό θρησκευτικό έρχόταν σέ δεύτερη μοίρα.

Τό αλφαβητάρι (Abecedar) ήταν έτοιμο στα τέλη Σεπτεμβρίου. Έμενε νά ιδρυθούν τά μειονοτικά σχολεία που θα τό χρησιμοποιούσαν. Άς σημειώσουμε έδώ ότι, σύμφωνα με τήν επίσημη ελληνική στατιστική τών αρχών του 20ού αιώνα, στη μετέπειτα ελληνική Μακεδονία, υπήρχαν επί Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, μόνο στο βιλαέτι τής Θεσσαλονίκης, 9 σερβικά ονομαζόμενα σχολεία, με 365 μαθητές.

Όμως, εν όψει τής ίδρυσης τών μειονοτικών σχολείων, ήρθε ή ώρα του ξεσηκωμού τών Έλλήνων υπερπατριωτών. Έπιστρατεύτηκε ό «άπό βορρά κίνδυνος» και ή «ανάσχεση του ξεελληνισμού τής περιοχής». Μπροστά σ' αυτές τις αντιδράσεις, ή κυβέρνηση άποφάσισε, τόν Ιανουάριο του 1926, νά εισαχθεί τό Abecedar πιλοτικά μόνο στην πόλη Σόροβιτς (σήμερα έχει μετονομαστεί, όπως και τά περισσότερα σλαβικά τοπωνύμια, σέ Άμύνταιο).

Άκολούθησε, όπως εύκολα μπορεί νά φανταστεί κανείς, κάψιμο τών βιβλίων και επιθέσεις έναντίον τών δασκάλων. Στις 29 Ιανουαρίου έγινε συλλαλητήριο «άγανακτισμένων» ελληνοφώνων. Άξίζει νά παραθέσω τμήμα του ψηφίσματος του συλλαλητηρίου: «Σήμερον συνήλθομεν όλοι άνδρες και γυναίκες διά νά διαμαρτυρηθώμεν κατά τής Κυβερνητικής άποφάσεως νά εισάγη εις τά σχολεία μας αλφαβητάρια γραμμένα με γλώσσαν μή Έλληνικήν τά όποια μās εινε έντελως άχρηστα αν μή και επιζήμια και νά διαδηλώσωμεν εις όλον τόν πεπολιτισμένον κόσμον, ότι είμεθα Έλληνες και μόνον Έλληνες και ότι επ' ουδενί λόγω είμπορούμεν νά επιτρέψωμεν τήν διδασκαλίαν τών τέκνων μας εις άλλην γλώσσαν πλην τής εθνικής μας ελληνικής».

Τότε εμφανίστηκε και ή πρώτη στα χρονικά παρα-

* Σημ. Τά στοιχεία είναι από τό βιβλίο του Τάσου Κωστόπουλου Άπαγορευμένη γλώσσα, εκδόσεις Μαύρη Λίστα, 2000. Τό άπόφθεγμα Μπαμπινιώτη από τό βιβλίο Η γλώσσα τής Μακεδονίας, εκδόσεις Όλκός, 1992.

** (Όμιλία στην παρουσίαση του μακεδονικού άναγνωστικού Abecedar στην ΕΣΗΕΑ, 7/11/2006).

κρατική εθνικιστική οργάνωση με τόν τίτλο: «Ἑλληνική Μακεδονική Πυγμή». Γέμισε τή Φλώρινα με ἀφίσεις πού ἀπαγόρευαν –μέ ἀπειλή «τιμωρίας»– τή δημόσια ὀμιλία τῆς «βουλγαρικής» καί διέτασαν τούς πολίτες «νά ὀμιλῶσι μόνον τήν ἑλληνικήν».

Ἦταν φανερό ὅτι οἱ ὑπερπατριῶτες εἶχαν καταφέρει νά ἀλλάξουν τό κλίμα. Ἡ ἐπίσημη γραμμή τῆς «σλαβομακεδονικής» γλώσσας καί τῆς ἀυθύπαρκτης μειονότητας ὑπό τήν κυβερνητική προστασία πῆγε περίπατο. Ἄντί νά ζητήσει τή δίωξη τῶν ὑπευθύνων, ἡ ἐφημερίδα «Καθημερινή» (3/2/26) ἔγραφε τό ἐξῆς ἀνατριχιαστικό: «οἱ λαοί δύνανται νά ἀτακτοῦν, ὅταν φρονοῦν ὅτι ἀτακτοῦν ὑπέρ τοῦ ἔθνους των». Αὐτός ἦταν ὁ τάφος τοῦ Abecedar. Δέν ἔφτασε ποτέ στά χέρια τῶν παιδιῶν γιά τά ὁποῖα προοριζόταν. Ἡ γλώσσα ὅμως ἐπρόκειτο νά ὑποστῆ καί ἄλλες διώξεις μέχρι νά φτάσει στό σημερινό σημείο του νά θεωρεῖται ἀνύπαρκτη.

Ἡ δικτατορία τῆς 4ης Αὐγούστου ἀποτέλεσε τομή. Τότε ἄρχισαν οἱ μαζικοί ἐξελληνισμοί τοπωνυμίων καί ὀνομάτων πολιτῶν καί ἡ, κρατική πλέον, ἀπαγόρευση χρήσης τῆς μακεδόνικης γλώσσας. «Γέροντες καί γραιὶ ὑβρίζονται καθ' ὁδόν καί σύρονται εἰς τό ἀστνομικόν τμήμα διότι ἀγνοοῦν τήν ἑλληνικήν» τολμᾶει νά ἀναφέρει ὑπηρεσιακό ἔγγραφο πρὸς τόν ἴδιο τόν Μεταξά. Ὅλα αὐτά ὀδήγησαν τήν πλειοψηφία τῆς μειονότητας νά συνταχθεῖ στόν Ἐμφύλιο μέ τό ΚΚΕ, τό ὁποῖο τούς ὑποσχόταν αὐτονομία. Τό ἀκολούθησαν στήν ἐξορία ἄς πολιτικοὶ πρόσφυγες.

Στά μετεμφυλιοπολεμικά χρόνια, τή δεκαετία τοῦ '50, ἐφαρμόστηκε τό μέτρο τῆς μαζικῆς «ὀρκωμοσίας». Σέ τελετή μέ ἀγιασμό καί παρουσία τῶν ἀρχῶν, οἱ σλαβόφωνοι κάτοικοι ἔδιναν τόν ὄρκο: «Ὁρκιζόμεθα ἐνώπιον Θεοῦ καί ἀνθρώπων, ὡς γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, αὐτοβούλως, ὅτι εἰς τό μέλλον, ἐν παντί τόπῳ καί χρόνῳ, θά παύσωμεν νά ὀμιλῶμεν τό σλαβικόν γλωσσικόν ἰδίωμα».

Στά χρόνια τῆς ἀπριλιανῆς χούντας ἡ ἐθνοκάθαρση τῶν τοπωνυμίων μπῆκε στήν τελική φάση. Ἰδιαίτερα στήν περιοχή τῆς Φλώρινας, ὁ Μητροπολίτης Αὐγουστίνος Καντιώτης γκρέμισε ὅλες σχεδόν τίς παλιές ἐκκλησίες ἐνῶ σέ πολλές ἄλλες κατέστρεψε ἀγιογραφίες ἀνυπολόγιστης ἀξίας, μόνο καί μόνο ἐπειδή εἶχαν σλαβικές ὀνομασίες ἢ σλαβική γραφή. Ὅπως εἶναι γνωστό, τό γκρέμισμα ἐκκλησίας θεωρεῖται μεγάλο ἀμάρτημα. Στή λεωφόρο Κηφισίας π.χ., μιά ἐκκλησία πού ἐμπόδιζε τήν κυκλοφορία «μετακόμισε» ὀλισθαίνοντας μέ χρήση μιᾶς ἀκριβῆς τεχνολογίας, μόνο γιά νά μὴν γκρεμιστεῖ καί ξαναχτιστεῖ. Τό 1973 –δέν εἶχε πέσει ἀκόμα ἡ χούντα– ὁ τότε δημοσιογράφος καί ἀργότερα ὑπουργός Γιώργος Λιάνης ἔθεσε στόν ἅγιο Φλωρίνης τό ἐρώτημα γιατί γκρεμίζει τίς παλιές ἐκκλησίες καί χτίζει νέες κακόγουστες. Ἐκεῖνος ἀπάντησε: «Τί; Ἐπρεπε ν' ἀφήσω ἐκκλησίες χτισμένες ἀπό βουλγαρικά χέρια».

Φθάνουμε στή σημερινή ἐποχή ὅπου διακεκριμένοι ἐπιστήμονες θυσιάζουν τό κύρος τους γιά νά ὑποστη-

ρίξουν θέσεις πού δέν ἀντέχουν στήν κοινή λογική. Ὁ γλωσσολόγος, τ. πρύτανης πανεπιστημίου Γιώργος Μπαμπινιώτης ἀποφαινεται: «μακεδόνικη γλώσσα χαρακτηρισρίζεται παραπλανητικά ἢ Νεοσλαβική, ἢ νεοκοπη ἐκσερβισμένη Βουλγαρική πού κατασκευάστηκε στά γλωσσικά ἐργαστήρια τῶν Σκοπίων μέ ἐθνικιστική σκοπιμότητα». Πῶς εἶναι δυνατόν μιά γλώσσα πού κατασκευάστηκε σέ ἐργαστήρια νά ἔχει τόση χρονική, ὅσο καί γεωγραφική –ἀπό Καναδά μέχρι Αὐστραλία– ἐμβέλεια;

Τόν κ. Μπαμπινιώτη καί ὅλους τούς ὑπόλοιπους ἐθναμύντορες διαψεύδει ἡ ἑλληνική κυβέρνηση μέ τό abecedar (ἀμπετσένταρ), πού ἡ ἴδια κυκλοφόρησε τό 1925 καί σήμερα πωλεῖται ἀνατυπωμένο. Δέν εἶναι βέβαια ἡ μοναδική διάψευση. Ἄν π.χ. κοιτάξει κανείς παλιούς χάρτες θά διαπιστώσει ὅτι τά περισσότερα ἀπό τά σημερινά τοπωνύμια ἦταν σλαβικά.

Ὅμως, τό abecedar εἶναι ἡ πιό ἐπίσημη κυβερνητική ὁμολογία ὅτι κάποια παιδιά, κάποιος πληθυσμός, δέν εἶχε καί δέν ἔχει τήν ἑλληνική γλώσσα ὡς μητρική του, ἀλλά μιά γλώσσα σλαβικῆς προέλευσης.

Γιατί λοιπόν αὐτή ἡ ξεροκέφαλη ἐπιμονή ἀπό τίς σημερινές κυβερνήσεις καί τό σύνολο τῶν κομμάτων; Ἀποτελεῖ «ἐθνική πολιτική» αὐτό; Γελιοῦνται ὅσοι τό νομίζουν, ἂν πράγματι τό νομίζουν, καί δέν χαϊδεύουν τήν ἐθνικιστική μας τρέλα, κινούμενοι ἀπό ψηφθηρικά ἢ ἄλλα συμφέροντα. Στήν πραγματικότητα, αὐτή ἡ φοβική ἀντίδραση ταυτίζει τή γλώσσα καί τή μειονότητα πού τή μιλά μέ τούς ἀλυτρωτισμούς τῶν βόρειων γειτόνων μας. Καί νομίζουν ὅτι, ξεορκίζοντας τή γλώσσα καί τή μειονότητα, τίς ἐξαφανίζουν ἀπό προσώπου γῆς καί κυρίως ἀπό τούς ἐταίρους μας Εὐρωπαίους.

Οἱ κουτόφραγκοι ὅμως δέν εἶναι τόσο χαζοί. Πολ- λές συστάσεις, ἐνοχλήσεις καί καταγγελίες δέχεται ἡ χώρα μας: ἀπό τήν «Εὐρωπαϊκή Ἐπιτροπή κατά τοῦ Ρατσισμού καί τῆς Μισαλλοδοξίας (ECRI), τό «Εὐρωπαϊκό Γραφεῖο τῶν Λιγότερο Διαδεδομένων Γλωσσῶν» (E.B.L.U.L.), τό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης, τό Εὐρωπαϊκό Δικαστήριο Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων, τή Διεθνή Ἀμνηστία, ἡ ὁποία, μπροστά στήν ξεροκέφαλη ἐπιμονή τῶν ἑλληνικῶν δικαστηρίων νά μὴν ἐφαρμόζουν ἀπόφαση τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου, θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀπαγόρευση λειτουργίας μειονοτικῶν σωματείων παραβιάζει τό διεθνές δίκαιο. Εἶναι καί οἱ ΗΠΑ. Εἶναι καί οἱ Βάσκοι, τῶν ὁποίων ἡ γλώσσα εἶχε ἐπίσης κηρυχθεῖ «ἀνύπαρκτη» ἀπό τόν δικτάτορα Φράνκο. Εἶναι καί ἡ «Ὁμοσπονδιακή Ἐνωση Εὐρωπαϊκῶν Ἐθνοτήτων» (F.U.E.N).

Ἔτσι, λοιπόν, οἱ ἐθναμύντορες, γιά μιά φορά ἀκόμη, βλάπτουν αὐτό πού ὑποτίθεται ὅτι ὑπερασπίζονται. Βλάπτουν σέ τρία ἐπίπεδα:

1. Βλάπτουν σοβαρά τό ἔθνος. Πρὶν 15 χρόνια, τήν ἐποχή τῆς μεγάλης μακεδονοφαγίας, κρατοῦσαν ἀδιάλλακτη στάση: «Ὅχι στό ὄνομα Μακεδονία καί στά παράγωγά του στόν τίτλο τοῦ κράτους τῶν Σκοπίων». Αὐτό πού καταφέραν εἶναι νά τούς ἀναγνωρί-

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

'Ο πλοῦτος τῶν Ἑλλήνων

Ἡ καταγραφή τῶν περιουσιακῶν ἀποθεμάτων τῶν ἑλλήνων πολιτῶν ἀπέδωσε στοιχεῖα πού ἐντυπωσιάζουν, τόσο στόν τομέα τοῦ συνολικοῦ ὄγκου ὅσο καί στούς ρυθμούς συσσώρευσης. Τό 2005 ἡ σέ ἀκίνητα περιουσία τῶν συμπατριωτῶν μας ἀνερχόταν σέ 713 δισεκατομμύρια εὐρώ (σύμφωνα μέ ὑπολογισμούς τῆς Τράπεζας Ἑλλάδος), ἀντιστοιχοῦσε δέ σέ 65.000 εὐρώ κατά κεφαλή. Σέ σχέση μέ τό 2002, ὁπότε ἡ ἀποτίμηση τῶν ἰδίων περιουσιακῶν στοιχείων ἔδινε 48.000 περίπου εὐρώ κατά κεφαλή, ἡ ἀνοδος ἄγγιξε τό 35%, ἀυξήθηκε δηλαδή κατά τό ἕνα τρίτο μέσα σέ τέσσερα χρόνια! Συμπολογιζομένων τῶν καταθέσεων καί τῶν ἄλλων μορφῶν ἐπένδυσης (χρηματιστήριο, ὁμόλογα κ.λπ.) ὁ ἰδιωτικός πλοῦτος ἀνέβηκε ἀπό τά 600 στή 830 δισεκατομμύρια εὐρώ τό ἴδιο διάστημα πραγματοποιώντας ἕνα ἐντυπωσιακό ἄλμα περίπου 40%!

Στό ἴδιο διάστημα τά περιουσιακά στοιχεῖα τῶν «μῆ ἰδιωτῶν» πραγματοποίησαν μία ἐντυπωσιακή ἀνοδο ἀπό 245 (2002) σέ 410 (2005) δισεκατομμύρια εὐρώ – ἀνοδος 67% περίπου. Ἡ ἀνοδος αὐτή ἀφοροῦσε κυρίως ὁμόλογα, μετοχές καί καταθέσεις καθώς ἡ ἀκίνητη περιουσία σέ αὐτόν τόν τομέα περιορίστηκε τό ἴδιο διάστημα ἀπό 130 σέ 80 δισεκατομμύρια εὐρώ, παρά τήν ὀλοκλήρωση μεγάλων «ὀλυμπιακῶν» ἢ ἄλλων ἐργῶν ὑποδομῆς.

Ἡ εἰκόνα παραξενεῦει καί προκαλεῖ εὐλογα ἐρωτήματα σέ μία χώρα πού ἀκολουθεῖ αὐστηρή πολιτική εἰσοδηματικῆς λιτότητας καθώς «ἐπισήμως» διατρέχει μία ἀτελείωτη κρίση. Ἡ ἐτήσια συσσώρευση 100 δισεκατομμυρίων εὐρώ, ἀπό τά ὅποια τά ἐξήντα ἀφοροῦν ἰδιωτικές περιουσίες, μᾶλλον σχετίζεται μέ εἰσοδήματα τά ὅποια, θεωρητικά, μᾶλλον δέν πρέπει νά βρίσκονται σέ κρίση.

Οἱ συντάξεις τῶν τετρακοσίων εὐρώ καί οἱ μισθοί τῶν ἑπτακοσίων εὐρώ ὅπως ὅποτε δέν βρίσκονται στίς βάσεις ἐτούτου τοῦ θαύματος. Ἄλλα σημαντικά συμβαίνουν, τά ὅποια ὁ συμβατικός πολιτικός λόγος –δεξιᾶς ἀλλά φεῦ! καί ἀριστερᾶς– ἀποδίδει μέ τόν ὄρο «ἐκσυγχρονισμός». Δέν εἶναι ὄρος συνώνυμο τῆς καταλήστευσης ἀλλά σίγουρα, ἔτσι ὅπως πάμε, σύντομα θά γίνει.

Γιώργος Μαργαρίτης

συν μία σειρά χωρῶν, ἀνάμεσά τους οἱ γίγαντες ΗΠΑ, Ρωσία, Κίνα, μέ τό συνταγματικό τους ὄνομα, δηλαδή ὡς «Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας». Καί τώρα οἱ ἐθναμύντορες παρακαλοῦν γιά αὐτό πού ἔφτυναν πρῖν: τή σύνθετη ὀνομασία πού νά περιλαμβάνει καί τό ὄνομα «Μακεδονία». Ὁ πρωθυπουργός μας ἔστειλε πέρυσι σχετική ἐπιστολή στόν πρόεδρο Μπούς. «Ἡ πρόταση γιά σύνθετη ὀνομασία ἀποτελεῖ μοναδικό παράθυρο εὐκαιρίας» ἔγραφε. Ἄλλά ἦταν πλέον ἀργά.

2. Βλάπτουν σοβαρά τούς Ἑλλήνες τῆς διασποράς. Σκεφτεῖτε νά μήν ἀναγνώριζε ἡ Ἀλβανία τήν ἑλληνική μειονότητά της. Σκεφτεῖτε νά ἀντιδρούσαν οἱ Ἴταλοί γιά τούς ἑλληνόφωνους τῆς κάτω Ἰταλίας ὅπως ἐμεῖς γιά τούς σλαβόφωνους τῆς χώρας μας.

Στίς ἀρχές τοῦ 2002, οἱ Ἴταλοί ὀργάνωσαν Συνέδριο γιά τίς μειονοτικές τους γλώσσες. Πῆγε ἀντιπροσωπεῖα τοῦ δήμου Ἀθηναίων μέ ἐπικεφαλῆς τή δημοτική σύμβουλο Ἐφη Λεντάκη, ἡ ὁποία στήριξε τίς προσπάθειες διατήρησης καί διάσωσης τῆς τοπικῆς διαλέκτου μέ τούς ἑλληνικούς ἰδιωματισμούς.

«Χαρακτηρίζουν τήν ἐξελικτική πορεία τῶν γλωσσῶν στήν Κ. Ἰταλία καί προβάλλουν διαχρονικά τήν ἱστορική ἐκκίνηση τῆς ἑλληνικότητας», τούς εἶπε καί τούς παραμύθιασε. Ὅταν κάποιος «ἀνθέλληνας» προσπάθησαν νά ὀργανώσουν τό ἴδιο Συνέδριο στήν Ἀθήνα, οἱ «ἄγριες δυνάμεις τῆς χώρας» παρενέβησαν καί τό ματαίωσαν. Μᾶς λένε δηλαδή οἱ ἐθναμύντορες ὅτι εἶναι χρήσιμο καί ἐθνοφελές νά τούς διαδρῶνουμε ἐμεῖς, ἀλλά ὄχι καί νά ἐπιτρέψουμε νά μᾶς διαδρῶνουν αὐτοί. Αὐτή ἡ κουτοπονηριά ὅμως δέν μπορεῖ νά πάει μακριά.

3. Βλάπτουν σοβαρά τόν πολιτισμό. Τά σλάβικα, τά ἀρβανίτικα, τά βλάχικα, τά ἐβραϊκά, τά τουρκικά, τά τσάμικα, ἦσαν ἕνας γλωσσικός πλοῦτος πού ἔσερνε μαζί του ἀντίστοιχους πολιτισμούς. Οἱ γλώσσες αὐτές διώχτηκαν ἀπηνῶς, μέ διάφορους τρόπους. Ὅπου δέν πέτυχε ἡ ἀφομοίωση, ἐπιστρατεύτηκε ἡ βία. Καί φτάσαμε νά καμαρώνουμε γιά τήν «ὁμοιογένειά μας», τήν ὁποία ἕνας Ὁλλανδός δημοσιογράφος σχολίασε πικρά: «τί βαρετή κοινωνία».

Εἶναι, λοιπόν, προφανές ὅτι ἐθνική πολιτική ἀποτελεῖ ἡ ἀναγνώριση τῆς μακεδονικῆς γλώσσας καί τῆς μακεδονικῆς μειονότητας καί ὄχι οἱ κραυγές μισαλλοδοξίας. Ὅσο νωρίτερα τό καταλάβουν οἱ ἡγέτες μας, τόσο θά ἀποφύγουμε νά ξαναποῦμε «στερνή μου γνώση».

Πρόσφατα, στίς 17 τοῦ περασμένου Ὀκτώβρη, ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαῖος ἀπεφάνθη ὅτι: «κάθε πόλεμος στό ὄνομα τῆς θρησκείας εἶναι πόλεμος ἐναντίον τῆς θρησκείας». Θά μπορούσε ἄνετα νά τό ἐπεκτείνει στό «κάθε πόλεμος στό ὄνομα τοῦ ἔθνους εἶναι πόλεμος ἐναντίον τοῦ ἔθνους». Ἄς εἶναι λοιπόν αὐτό τό πρόσφατα ἀνατυπωμένο ἀλφαριθμητάρι σύμβολο τῆς συμφιλίωσης μέ τούς μειονοτικούς συμπατριώτες μας καί τῆς σωφροσύνης στήν πολιτική καί στό μυαλό μας.

Διονύσης Γουσιέτης

ΤΕΥΚΡΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Πυθαγόρεια έγκλήματα

Έκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2006, σελ. 271

Τόν Αύγουστο του 1900 έγινε στο Παρίσι, εκτός από τους Ολυμπιακούς αγώνες και την Παγκόσμια Έκθεση Έμπορίου, τό Δεύτερο Διεθνές Συνέδριο Μαθηματικών. Σέ μιά φημισμένη πιά όμιλία του στό συνέδριο αυτό, ό κορυφαίος μαθηματικός Ντέιβιντ Χίλμπερτ (David Hilbert) παρουσίασε είκοσι τρία άλυστα προβλήματα, τά όποία κατά τή γνώμη του θά άποτελοΰσαν, και τελικά άποτέλεσαν, τό έπίκεντρο τής μαθηματικής δραστηριότητας κατά τόν 20ό αιώνα. Από τά είκοσι τρία προβλήματα του Χίλμπερτ, τό δεύτερο άφοροΰσε τή λογική θεμελίωση των μαθηματικών και ζητοΰσε νά άποδειχθεί ότι ή δομή του συνόλου των φυσικών αριθμών είναι πλήρης και χωρίς αντιφάσεις. Δηλαδή, ότι όλες οι υποθέσεις πού διατυπώνονται στην αριθμητική μπορεί νά άποδειχτούν ή άληθείς ή ψευδείς και ότι στην αριθμητική δέν προκύπτουν συμπεράσματα αντιφατικά μεταξύ τους. Σ' αυτό τό αίτημα του Χίλμπερτ άπάντησε τό 1931 ό Κούρτ Γκέντελ (Kurt Goedel) μέ τό θεώρημα τής μή πληρότητας, σύμφωνα μέ τό όποιο είναι άδύνατο νά άποδειχθεί ταυτόχρονα ή πληρότητα και ή μή αντιφατικότητα του συνόλου των φυσικών αριθμών, άφοΰ σε μιά μαθηματική θεωρία θά υπάρχουν πάντα προτάσεις για τίς όποιες δέν θά μπορεί νά άποδειχθεί ούτε ότι είναι άληθείς ούτε ότι είναι ψευδείς. Άκόμα παραπέρα, μέ ένα δεύτερο θεώρημα ό Γκέντελ έδειξε ότι μιά επαρκώς συνεπής μαθηματική θεωρία δέν μπορεί νά άποδείξει τήν έπάρκειά της. Άρα μέσα σε μιά μαθηματική θεωρία, σε ένα λογικό σύστημα δηλαδή, θά υπάρχουν πάντα όρισμένες προτάσεις οι όποιες δέν μπορούν νά άποδειχθούν ως άληθείς ή ψευδείς μέ τους κανόνες και τά αξιώματα τής συγκεκριμένης θεωρίας. Κατά συνέπεια κάθε μαθηματική θεωρία ικανή νά έπιτρέψει βασική αριθμητική είναι έξ όρισμοΰ άτελής. Μέ τά θεωρήματα αυτά ό Γκέντελ άνέτρεψε όλόκληρη τήν επικρατούσα αντίληψη για τά μαθηματικά

και προκάλεσε συγκλονιστικές άναταράξεις στους μαθηματικούς, ανατρέποντας τήν από αιώνων βεβαιότητα τους ότι «στα μαθηματικά δέν υπάρχει ignotum», φράση μέ τήν όποία έκλεισε τήν παρουσίαση των προβλημάτων του ό Χίλμπερτ.

Σέ αυτό τόν καμβά ό Τεύκρος Μιχαηλίδης ύφαινει μιά μυθιστορία ή όποία εξελίσσεται σε τρία επίπεδα στα όποία εικονογραφούνται μέ φαντασία και χιούμορ, σε μιά διαπλοκή έξαιρετης σύνθεσης, τρεις πραγματικότητες των αρχών του 20ού αιώνα, όψεις των όποιων υπογραμμίζονται πολλές φορές μέ πικρόχολα, αλλά πάντα διειδυτικά σχόλια.

Σέ ένα πρώτο επίπεδο περιγράφεται ή πραγματικότητα των μαθηματικών σε ένα μεταίχμιο τής εξέλιξης τους μέ τίς αντιπαράθεσεις διεθνών άστέρων, όπως ό Χίλμπερτ, ό Πουανκαρέ και ό Πεάνο, μέ ένα λόγο ό όποιος άπλοποιεί χρησιμοποιώντας εύστοχα παραδείγματα και μεταφορές και καθιστά κατανοητά σύνθετα μαθηματικά ζητήματα, όπως εκείνο των μή εύκλειδιων γεωμετριών, χωρίς όμως, και αυτό είναι σημαντικό στοιχείο του μυθιστορήματος, νά τά παραποιεί. Σέ ένα δεύτερο επίπεδο άρμονικά συνυφασμένο μέ τό πρώτο, αναδεικνύεται ή πραγματικότητα και κυρίως τό κλίμα πού επικρατοΰσε στο Παρίσι εκείνη τήν εποχή, ή λεγόμενη και μπέλ έπόκ, πού επέτρεπε στους εικαστικούς καλλιτέχνες, όπως ό μετέπειτα διάσημος Πάμπλο Πικάσο, νά αναπτύσσουν έναν διάλογο μέ τά μαθηματικά και τους μαθηματικούς, ό όποιος εντέλει άποτυπωνόταν και στην τέχνη και στα μαθηματικά. Σέ ένα τρίτο, τέλος, επίπεδο τό μυθιστόρημα εξελίσσεται και περιγράφει τήν πραγματικότητα τής Ελλάδας και του κόσμου των άστών της, ή όποία συμμετέχει στην εύρωπαϊκή ζωή όντας παράλληλα πολιτικά διχασμένη υπό τήν επίδραση γεγονότων, όπως τά Ευαγγελικά, τό κίνημα στο Γουδή, ή Μικρασιατική Καταστροφή, τό ιδιώνυμο του Βενιζέλου.

Μέ τον συνδυασμό στοιχείων αυτών των τριών επιπέδων, τό μυθιστόρημα του Τεύκρου Μιχαηλίδη διατρέχει τήν ιστορικά πλούσια και για τήν Εὐρώπη και για τήν Ἑλλάδα διαδρομή από τό 1900 (όποτε διεξήχθη στό Παρίσι τό Διεθνές Συνέδριο Μαθηματικών) ἕως και τό 1931, (όποτε δημοσιεύεται ἡ εργασία στήν ὁποία ὁ Γκέντελ διατυπώνει και ἀποδεικνύει τό θεώρημα τῆς μή πληρότητας), ἀναμειγνύοντας σέ ἕνα ἀπολαυστικό παιχνίδι ἐπινοημένα και πραγματικά γεγονότα, μέ ἀληθινά και φανταστικά πρόσωπα, μέ ἥρωες δύο μαθηματικούς, τόν Μιχαήλ Ἰγερινό και τόν Στέφανο Κανταρτζή, κοινωνικά διαφορετικούς, ὁ πρῶτος πλούσιος ἐπιχειρηματίας, ὁ δεύτερος φτωχός δάσκαλος, ἀλλά μέ κοινό πάθος γιά τά μαθηματικά. Διά τῶν δύο αυτών ἡρώων και μέσα από τίς συζητήσεις τους γιά τά μαθηματικά ἐκτίθεται και διαπερνᾷ τή μυθιστορία, ἄλλοτε ρητά και ἄλλοτε συγκαλυμμένα, ἡ σχέση τῶν μαθηματικῶν ἀνθρώπων, ἐρευνητῶν και δασκάλων, ἀπέναντι στά μαθηματικά, ἡ ὁποία από τόν καιρό του Πυθαγόρα συγκροτήθηκε διχοτομικά και κατά καιρούς ἀπόκτησε ἕως και θρησκευτικού τύπου χαρακτηριστικά και σέ μία δεύτερη ἀνάγκωση ἡ σχέση τῶν ἀνθρώπων μέ τήν παγιωμένη κοινωνική πραγματικότητα. Ἡ μία εἶναι σχέση μυστικιστική μέ τά μαθηματικά και συντηρητική μέ τή ζωή, ἡ ὁποία ὑποχρεώνει τήν προστασία τους ἀπό κάθε ριζοσπαστικό νεωτερισμό και αὐτή ἦταν ἡ σχέση τῶν Πυθαγορείων και μέ τά μαθηματικά και μέ τή ζωή, κοινωνική και πολιτική. Τό μυθιστόρημα ἀρχίζει και τελειώνει μέ ἀναφορά στή δολοφονία του Ἰππασου ἀπό τήν κοινότητα τῶν Πυθαγορείων ἐπειδή ἀποκάλυψε τήν ὕπαρξη ἀρρητων ἀριθμῶν, ἡ ὁποία ὑπονόμευε και τά μαθηματικά και τή φιλοσοφία τῶν Πυθαγορείων, πού βασιζόταν στήν ἀρμονία τῶν ἀριθμῶν. Ἡ ἄλλη ὄψη τῆς σχέσης αὐτῆς εἶναι ἡ πεποίθηση ὅτι ἡ μαθηματική γνώση, δηλαδή οἱ ὀρισμοί, τά ἀξιώματα και τά θεωρήματα τῶν μαθηματικῶν, ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἀνθρώπινη δραστηριότητα και τό περιεχόμενό της εἶναι, ἐπομένως, ἀπόλυτο, ἀντικειμενικό, ἀνεξάρτητο ἀπό κάθε χρονικό και κοινωνικό δεδομένο. Ἡ μαθηματική γνώση, μ' ἄλλα λόγια, εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ ἀληθής.

Ἡ ἄλλη σχέση μέ τά μαθηματικά βασίζεται στήν παραδοχή ὅτι ἀποτελοῦν ἕνα ἀνοιχτό και διαρκῶς μεταβαλλόμενο σύστημα, ὅπου καμία παραδοχή δέν ἀποτελεῖ θέσφατο και δέν νομιμοποιεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ και καμία μαθηματική ἀλήθεια ἢ ἀνατροπή τῆς ἀληθείας εἶναι τόσο ἐπικίνδυνη ὥστε νά τήν ἀποσιωπήσει. Ἡ μαθηματική γνώση εἶναι παράγωγο μιᾶς κοινωνικῆς και ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς ἡ ὁποία ὑπόκειται στά ιστορικά καθορισμένα κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια του σταδίου ἀνάπτυξῆς της. Δέν ἀποτελεῖ, κατά συνέπεια, μιᾶ ἀδιάψευστη, ἀντικειμενική και ἀπόλυτη γνώση, αὐτόνομη και κατηγορηκῶς διακριμένη ἀπό τίς ἄλλες μορφές τῆς ἀνθρώπινης γνώσης, καθορισμένη μόνο ἀπό τή λογική της ἢ ἀπό

μιᾶ ὑπερβατική πραγματικότητα. Ὡς ἐκ τούτου, ὑπόκειται σέ διαψεύσεις και ἀναθεωρήσεις και δέν ἀποτελεῖ ἕνα τελεσίδικα περατωμένο σῶμα γνώσης, ἐκφρασμένο ὀριστικά ἀπό ἕνα κλειστό σύστημα προτάσεων και ἀπό μιᾶ σειρά διαδικασιῶν τεκμηρίωσης τῆς ἀλήθειας τῶν προτάσεων αυτών. Τή διχοτομία αὐτή τῆς σχέσης μέ τά μαθηματικά και τῆς στάσης ἀπέναντι στά μαθηματικά ἐκθέτει και ἐπερωτᾷ ὁ Τεύκρος Μιχαηλίδης παρουσιάζοντας τά ἐπιχειρήματα και τῆς μιᾶς και τῆς ἄλλης πλευρᾶς, μέ ἀφορμή τή δολοφονία του ἑνός ἐκ τῶν δύο μαθηματικῶν του μυθιστορηματος, του φτωχοῦ δάσκαλου Στέφανου Κανταρτζή, δολοφονία ἡ ὁποία ἐν τέλει τίθεται οὐσιαστικά στό περιθώριο τῆς ἀφήγησης. «Τά Μαθηματικά, ἐφιαλτική ἀνάμνηση τῶν μαθητικῶν χρόνων γιά τούς περισσότερους –ἀκόμα και γιά πολλούς ἀπό αὐτούς πού στή μετέπειτα καριέρα τους διατήρησαν στενή ἐπαφή μαζί τους– δέν προσφέρονται ὡς θέμα γιά τή μυθοπλασία. Οἱ ἐννοίες τους, λιτές, ἐξαιρετικά ἀφηρημένες και κυρίως μή ἐπιδεχόμενες πολλαπλές ἐρμηνείες, δεύτερες ἀναγνώσεις, κρυμμένα νοήματα –τό ψωμοτύρι δηλαδή του λογοτέχνη– ὑποταγμένες στή σκληρή διχοτομία «ἀληθές-ψευδές» δέν συγκέντρωναν ποτέ τήν προτίμηση τῶν ὑψηλῶν του «ἡδυσμένου λόγου». Ὅταν λέμε «ποτέ» ἐννοοῦμε φυσικά μέχρι τήν τελευταία πενταετία» σχολίαζε παλιότερα ὁ Τεύκρος Μιχαηλίδης στήν ἐφημερίδα *TA NEA* (9 Ἰουλίου 2003). Ἐκτοτε κυκλοφόρησαν τουλάχιστον ἑκατό τίτλοι βιβλίων μαθηματικῆς λογοτεχνίας, λογοτεχνίας δηλαδή στήν ὁποία τό κύριο θέμα ἀναφέρεται στά μαθηματικά. Τά *Πυθαγόρεια ἐγκλήματα*, μιᾶ ἀστυνομική περιπέτεια μέ μαθηματικό περιεχόμενο ἢ ἕνα μαθηματικό μυθιστόρημα μέ ἀστυνομική πλοκή, ἀφηγοῦνται ἕνα φανταστικό ἐγκλημα μέ φόντο ἕνα ἀληθινό, σημαντικό μαθηματικό και φιλοσοφικό πρόβλημα, τό ὁποῖο, ὅμως, παράλληλα τοποθετεῖται και περιγράφει τό κοινωνικό πλαίσιο και τό πνευματικό περιβάλλον μέσα στό ὁποῖο τοποθετοῦνται και προκύπτουν και τό πρόβλημα και τό ἐγκλημα, ἀμφότερα συνυφασμένα μέ τίς προσωπικές ἐπιλογές και περιπέτειες τῶν ἡρώων. Καί εἶναι αὐτή ἡ πλοκή πού καθιστᾷ τό μυθιστόρημα πρωτότυπο και τήν ἀνάγνωσή του συναρπαστική. Ὁ συγγραφέας Τεύκρος Μιχαηλίδης εἶναι διδάκτωρ τῶν μαθηματικῶν του Πανεπιστημίου Πιέρ και Μαρί Κιουρί του Παρισιῦ και διδάσκει μαθηματικά στή Μέση Ἑκπαίδευση (Κολλέγιο Ἀθηνῶν). Ἐχει γράψει βιβλία και ἄρθρα γιά τά μαθηματικά, τή διδασκαλία και τήν ιστορία τους και ἔχει μεταφράσει πολλά βιβλία, ἱστορίας και μυθιστορίας μαθηματικῶν. Γράφει δηλαδή τά *Πυθαγόρεια ἐγκλήματα* ὄντας ὁ ἴδιος ἀπολύτως μέσα στή γνώση και τήν προβληματικῆ τῶν μαθηματικῶν ὡς μαθηματικός.

Δημήτρης Χασάπης

NICOLAS GRIMALDI

Τό βιβλίον τοῦ Ἰούδα

Μετάφραση: Ντίνα Σιδέρη, Μαρία
Μαλαφέκα, Μάκης Μαλαφέκας
Ἐκδόσεις Κέδρος, Ἀθήνα 2006

Ἐν σκοπεύω μέ τό παρόν σημείωμα νά υπεισέλθω στίς ἐπιστημονικές ἀρμοδιότητες τοῦ φίλου καί συνεργάτη τοῦ *Πολίτη* Δημήτρη Κυρτάτα. Οἱ θεολογικο-ἱστορικές μου γνώσεις γιά τήν ὑστερή ἀρχαιότητα, τήν ἐμφάνιση καί τήν ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ, δέν μοῦ τό ἐπιτρέπουν. Καί ὡσάκις διαβάζω, καί διαβάζω συχνά, γιά τήν ἱστορία τοῦ χριστιανισμοῦ καί τήν προοδευτική φθορά τοῦ ἀρχαίου (εἰδωλολατρικοῦ) κόσμου, τό κάνω ἀπό μία προσωπική ἀναρώτηση γι' αὐτό τό μέγα θέμα, κάτι νά μάθω κι ἐγώ πέρα ἀπ' τά τετριμμένα.

Ἀρχικά, διαβάζοντας τό μικρό βιβλίον (μόλις 136 σελίδες) τοῦ Γκριμαλντί περί τοῦ ὁποῖου ὁ λόγος, εἶχα τήν ἐντύπωση ὅτι ὁ γάλλος φιλόσοφος ἀσχολεῖται μέ τό πολύκροτο *Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰούδα* πού τελευταῖα ἔκανε θραύση.¹ Τό βιβλίον ὅμως τοῦ Γκριμαλντί, ὅπως διαπίστωσα, δέν ἀσχολεῖται καθόλου μέ τό θέμα αὐτό. Τό *Βιβλίον τοῦ Ἰούδα*, δέν ἀσχολεῖται μέ κάποιο χαμένο ἢ ἀπόκρυφο «*Εὐαγγέλιον*» τοῦ μαθητῆ τοῦ Ἰησοῦ, Ἰούδα τοῦ Ἰσκαριώτη, ἀλλά μέ κάτι πού θά μπορούσαμε νά ὀνομάσουμε «ἡ περίπτωση τοῦ Ἰούδα καί γιατί παρέδωσε («*πρόδωσε*»)* τόν Ἰησοῦ στούς Φαρισαίους γιά νά δικασθεῖ».

Ὁ Γκριμαλντί, συνοψίζοντας ἀντιλήψεις πού κατά καιρούς εἶχαν διατυπωθεῖ ἀπό σημαντικούς μελετητές (Ζάν Γκιτόν, Ἐρνέστ Ρενάν, Χέγκελ) ἐπαναλαμβάνει τήν ἀποψη ὅτι ὁ Ναζωραῖος μέ τή διδασκαλία του «δέν ἀπειλοῦσε μόνο ἓνα μέρος τοῦ πεπρωμένου τοῦ Ἰσραήλ» (Χέγκελ) ἀλλά ἀναιροῦσε συνολικά τόν Νόμο. Στήν πραγματικότητα δέν ἦταν μόνον τό

«ἔθνος» τῶν Ἑβραίων πού ἐτίθετο σέ κίνδυνο ἀλλά καί ἡ ἱερῆ κάστα τῶν Φαρισαίων, οἱ θεματοφύλακες τοῦ ἴδιου τοῦ Νόμου. Ἔτσι ἡ ἀναίρεση τοῦ Νόμου θά στεροῦσε ἀπό τοὺς Ἑβραίους τό μόνο στοιχεῖο ἐνότητας καθόσον, καθὼς γράφει ὁ Γκριμαλντί, «ὁ ἑβραϊκός λαός δέν διέθετε ἄλλο στοιχεῖο ἐνότητας ἀπό τήν ταυτότητά του οὔτε ἄλλη ταυτότητα ἀπό τήν ὑπακοή στό Νόμο» (σελ. 10).

Τί λένε τά *Εὐαγγέλια*

Ὁ Ἰησοῦς εἶχει προείπει: «οὐαὶ δέ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται».² Καί ὁ εὐαγγελιστής Λουκᾶς ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἰησοῦς λίγες μέρες πρὶν συλληφθεῖ, στὸν δρόμο πού ὄδηγοῦσε πρὸς τήν Ἱερουσαλήμ, προειδοποιοῦσε τοὺς δώδεκα μαθητές του ὅτι «τελειωθήσεται πάντα τά γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου, παραδοθήσεται γάρ τοῖς ἔθνεσι καί ἐμπαυχθήσεται».

* Τά *Εὐαγγέλια* δέν χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρο «προδοσία» ἀλλά μιλοῦν γιά παράδοση τοῦ Ἰησοῦ ἵνα δικασθεῖ: «παραδοῦς», λένε.

1. Ἦδη γιά τό *Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰούδα* ὁ Δημήτρης Κυρτάτας ἔχει γράψει στό περιοδικό (τεῦχ. 144, Μάιος 2006) ἓνα πολὺ ἐνδιαφέρον κείμενο.

2. Κατὰ *Ματθαῖον Εὐαγγέλιον*, κοτ' 24.

3. Κατὰ *Λουκᾶν*, ιη' 31-33.

ται καί ύβρισθήσεται καί έμπτυσθήσεται καί μαστιγώσαντες άποκτενοῦσι αὐτόν καί τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ ἀναστήσεται».³

“Όσο έλεινὴ κι ἂν ἦταν ἡ πράξη τοῦ Ἰούδα ἦταν ὥστόσο ἀναπόφευκτη διότι έπρεπε νά πληρωθοῦν οἱ γραφές πού τήν εἶχαν προείπει: «έδει πληρωθῆναι τήν γραφήν ταύτην ἣν προείπε τό Πνεῦμα τό Ἅγιον διά στόματος Δαυίδ περί Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τόν Ἰησοῦν».⁴ Καί βεβαίως ὁ Ἰησοῦς ἐγνώριζε τό μέλλον του ἀλλά δέν θέλησε νά τό ἀποφύγει παρά τῇ γνωστῇ παράκληση: «Πάτερ μου, εἰ δυνατόν, παρελθέτω ἀπό ἐμοῦ τό ποτήριον τοῦτο, πλὴν οὐχ ὡς ἐγώ θέλω, ἀλλά ὡς ἐσύ» (ἄς περάσει ἀπό ἐμέ τό ποτήρι τοῦ πάθους. Ὅχι ὅμως νά γίνει ὅπως θέλω ἐγώ ἀλλά ὅπως θέλεις ἐσύ).

Πῶς συμβαίνει ὅμως ὁ Ἰούδας πού, ὅπως καί οἱ ἄλλοι μαθητές, ἔχει προειδοποιηθεῖ γιά τήν ἐπικείμενη προδοσία τοῦ Κυρίου, νά εἶναι αὐτός πού ἐμελλε νά προδώσει τόν Ἰησοῦ; Ὁ Ἰούδας πού εἶχε κηρυχθεῖ ἀπόστολος, στόν ὁποῖο ὁ Ἰησοῦς εἶχε ἀπονείμει τό προνόμιο νά διδάσκει καί νά κάνει θαύματα, ὁ ὁποῖος, ἐπιπλέον, κρατοῦσε τό ταμεῖο τῆς ομάδας; Ἐδῶ ὁ Γκριμαλντί διατυπώνει μιά ὑπόθεση πού δέν στηρίζεται στίς πηγές, πάντως εἶναι μιά εὐλογη ὑπόθεση μέ τήν ὁποία θά στηρίξει ὅλες τίς ἐπόμενες κρίσεις του:

«Ὁ Ἰούδας», λέγει ὁ Γκριμαλντί, «πίστευε ὅτι ὑπηρετοῦσε ἕναν πολύ καλύτερα πιστοποιημένο καί πιό ἀρχαῖο δάσκαλο ἀπ' αὐτόν πού ἀποχωριζόταν. Ἄν ἐγινε ἄπιστος στόν κύριό του ἐγινε ἀπό πίστη σέ ἐκεῖνον πού εἶχε ἐπιλέξει τόν Μωυσή γιά νά ἀποκαλύψει τόν Νόμο του» (σελ. 27).

Ὁ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης (κατά μιά ἐτυμολογία «Ἰσκαριώτης» σημαίνει sicarius, δηλαδή ζηλωτής, ἀπό τό εἶδος τοῦ μικροῦ ξίφους sica πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ sicarii) ὅπως συμπεραίνει στή φιλοσοφικο-ἱστορική του πραγματεία ὁ Γκριμαλντί, μετά ἀπό ἕνα σημεῖο ἀρχίζει νά ἔχει σοβαρές ἀμφιβολίες. Ἀμφιβολίες πού δέν μπορεῖ νά λύσει μόνος του γι' αὐτό ὁ Ἰησοῦς θά έπρεπε νά ἐμφανισθεῖ ἐνώπιον ἐκείνων πού κατεῖχαν τήν παράδοση καί ἦταν οἱ ἐπίσημοι διερμηνεῖς τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου. Ὁ Ἰούδας ἔβλεπε ὅτι ὀρισμένα σημεῖα τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ ἔρχονταν σέ ἀντίθεση μέ τόν Νόμο. Ὅποτε ἡ ἡ διδασκαλία του εἶναι ἕνας νέος Νόμος καί ἄρα ὁ παλαιός τοῦ Μωυσή παρακάπτεται καί ἀναιρεῖται ἢ, ἀντίθετα, ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ δέν εἶναι διδασκαλία τοῦ Μεσοῖα, γι' αὐτό έπρεπε νά φύγει ἀπό τή μέση.

Νά προσθέσουμε ὅτι ἄλλοι ἐρμηνευτές «τῆς περιπτώσης Ἰούδα» θεωροῦν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἔρχεται σέ ἀντίθεση μ' αὐτό πού προσδοκοῦσε ὁ χαρισματικός

του μαθητής. Ὁ Ἰούδας δηλαδή ἄρχισε νά πιστεύει ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ δέν κατέτεινε στό νά ξεσηκώσει τούς καθυποταγμένους στή Ρώμη Ἑβραίους ἀλλά ἀντίθετα ἀδιαφοροῦσε γιά μιά τέτοια προοπτική καθ' ὅσον προόριζε τή διδασκαλία του ὄχι μόνον γιά τούς Ἑβραίους ἀλλά καί γιά τούς ἐθνικούς καί ἐπομένως αὐτός ὁ θεός ἦταν ἄλλος θεός, διαφορετικός ἀπό τόν θεό καί τόν Νόμο του στόν ὁποῖο πίστευαν ἀκράδαντα οἱ Ἑβραῖοι (σελ. 92). Μήπως, λοιπόν, ὁ Ἰησοῦς δέν ἦταν Σωτήρας ἀλλά ὁ Διάβολος; Ποῖός ἦταν ὅμως ὁ πλέον ἀρμόδιος γιά νά τάμει τό ζήτημα; Προφανῶς τό ἀνώτατο Συμβούλιο τῆς Συναγωγῆς τῆς Ἱερουσαλήμ. Βλέποντας ὅμως ὅτι οἱ ἱερεῖς παραδίδοντας τόν Ἰησοῦ, ἕναν Ἑβραῖο, στούς ἐθνικούς, πού τόν δικάζουν καί τόν καταδικάζουν σέ σταύρωση, παραβιάζουν εὐθέως τόν Νόμο. Γι' αὐτό μεταμελεῖται καί «ἀπέστρεψε τά τριάκοντα ἀργύρια τοῖς ἀρχιερεῦσι καί τοῖς πρεσβυτέροις λέγων, ἡμαρτον παραδοῦς αἷμα ἀθώου».⁵

Μέχρι τώρα, κατά τόν Γκριμαλντί, τήν πράξη τοῦ Ἰούδα ἐξηγεῖ ἡ ἄνευ ὄρων πίστη του στόν ὑπέρτατο Νόμο τοῦ Μωυσή παρά τῇ γοητεία πού ἄσκει πάνω του ὁ Ἰησοῦς. Ἡ μιά πίστη ἀφοροῦσε τή σωτηρία τοῦ Ἰσραήλ, ἡ ἄλλη τῇ σωτηρία ὀλοκληρῆς τῆς ἀνθρωπότητας (σελ. 103). Τό προϋπάρχον δόγμα ὑπερτερεῖ γιά τόν Ἰούδα, ὑπερτερεῖ ἡ ὑπακοή στόν Νόμο καί ἡ στάση πού ἀπορρέει ἀπό τό δόγμα αὐτό.

Ἐδῶ ὥστόσο ἡ συλλογιστική καί ἡ ἀποδεικτική τοῦ Γκριμαλντί ὑπερβαίνει τή θεματολογία τοῦ διλήμματος τοῦ Ἰούδα: αὐτά πού ἀκολούθησαν, λέγει, ὀφείλονται στό ὅτι ὁ Ἰούδας εἶναι φανατικός. Ὑπερβαίνει τή θεματική τῆς «περίπτωσης τοῦ Ἰούδα» καί ὑποβάλλει μιά οἰκουμενική καί ὄντολογική ἀντίληψη πού βλέπει νά διατρέχει τήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας, μέ δραματικό καί ἀποτρόπαιο τρόπο νά ὑπαγορεύει τά ρήματά της σέ κάθε περίπτωση πίστεως σέ σκοπό πολιτικό, θρησκευτικό ἢ ὄ,τι ἄλλο. Καί γιά νά ὀλοκληρωθεῖ τό κατά Γκριμαλντί ἀξιωμα ὅπως τό διαβάξει στόν φανατικό Ἰούδα:

«ἡ ὕμνηση ἀπαίτηση τοῦ καλοῦ ἐπιτάσσει τήν ἀπαραίτητη ἐπιβολή τῆς τρομοκρατίας» [διότι] σύμφωνα μέ τή στρατευμένη ἠθική μόνο τό ἀποτέλεσμα μετράει» (σελ. 107).

Καί ἀκόμη πιό κατηγορηματικά:

4. Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, α' 16. Κατά Ματθαῖον, κατ' 39.

5. Κατά Ματθαῖον, κζ' 3.

«Τό πρόβλημα ἔγκειται στήν ἐξέταση αὐτοῦ τοῦ παγκόσμιου καί πανάρχαιου ἄλλοθι πού προσφέρει τό Κυρίαρχο καλό σέ ὅλα τά ἐγκλήματα».

Καί γιά νά μήν ὑπάρχει καμία παρεξήγηση ὡς πρὸς τά σύγχρονα καί τά καθ' ἡμᾶς:

«Πόσους ἀθώους δέν ἐμελλε νά ὀδηγήσει ἡ ἱστορία μπροστά στό Ἐπαναστατικό Δικαστήριο, στήν Ἐπιτροπή Λαϊκῆς Σωτηρίας [ἔδῳ ἐννοεῖ τή Γαλλική Ἐπανάσταση]. Δέν ὑπάρχει δικαιοσύνη καί ἀθωότητα πού νά μποροῦν νά σταθοῦν μπροστά στήν καθαρότητα τοῦ δόγματος ἢ στή γραμμή τοῦ κόμματος. Ὁ φίλος παραδίδει τότε τόν φίλο, ὁ γιός καταδίδει τόν πατέρα καί ὁ ἀδελφός δέν ἔχει πλέον ἀδελφό, ἀπό τήν στιγμή πού τόν υποψιάζεται ὡς ταξικό ἐχθρό, ὡς ἀποστάτη, αἰρετικό ἢ διαφωνοῦντα. Δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει καλός Γουέλφος γιά ἓνα καλό Γιβελίνο⁶ (σελ. 105) [...] Ὅπως καί νά τόν ἀποκαλέσουμε σεκταρισμό, φανατισμό ἢ πίστη στήν ὑπόθεση ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιά ἀπό τίς χειρότερες ἀλλά καί τίς πιό συνεχεῖς καί τίς πιό ἀκαταμάχητες τάσεις τῆς συνείδησης. Τά ἀποτελέσματά της συνοδεύουν τήν ἱστορία, ὅταν δέν ἀποτελοῦν τήν ἴδια τήν οὐσία τῆς κλαγγῆς της (σελ. 105) [...] Μέ μιά λογική παρόμοια μέ ἐκείνη τῶν τρελῶν, ὁ στρατευμένος ἐπιφανισμός τοποθετεῖ τήν πλέον ἀμείλικτη λογική στήν ὑπηρεσία ἐνός σχεδίου πού καμιά λογική δέν ἐπικυρώνει [...] Τό βασίλειο τοῦ θεοῦ, τό σύμπλοιο τῶν ἐκλεκτῶν, ἡ γενική βούληση, ἡ ἀταξική κοινωνία, ἡ προλεταριακή Ἐπανάσταση, ὑπῆρξαν μόνο μῦθοι γιά χάρη τῶν ὁποίων ἓνα κομμάτι τῆς ἀνθρωπότητας θυσίασε τό ἄλλο» (σελ. 117).

Παρέθεσα αὐτούσια ὀρισμένα ἀποσπάσματα ἀπό τήν πραγματεία τοῦ Γκριμαλντί διότι, ἐνῶ κυρίως πραγματεύεται τό ἱστορικό πρόβλημα τοῦ «προδότη» Ἰούδα τοῦ Ἰσκαριώτη –πράγμα ὄχι χωρίς σημασία, ἀφοῦ τόσο πολύ βάθυνε στήν ἱστορία τοῦ χριστιανισμοῦ, μέχρι πού οἱ καθολικοὶ τήν μνημονεύουν ὡς εὐεργεσία τῆς σωτηρίας πού προκύπτει ἐπειδή προὔπηξε ἡ ἁμαρτία (felix culpa)–, ὁ συγγραφέας ἐπιδιώκει νά στοιχειοθετήσῃ μίαν ὄντολογία τῆς «μεγάλης πλάνης», μίαν ἐνύπαρκτη στή συνείδηση καί τήν ἱστορία οὐσία. Τό πολυθρύλητο ἀλλά καί ἀποτρόπαιο παράδειγμα τοῦ Ἰούδα, ἂν τόν εἶδοῦμε ὄχι ὡς τόν οὐτιδανό πού προδίδει γιά τό εὐτελές ἀντίτιμο τῶν τριακοντα ἀργυρίων ἀλλά ἂν τόν ἐκλάβουμε ὡς ἰδαιλικό πιστό, ἀμετάπιστο τοῦ ἐδραίου Νόμου, γιά τή σωτηρία τοῦ ὁποίου ἐπιβάλλεται κάθε μέσον, τό πολυθρύλητο, λοιπόν, αὐτό παράδειγμα στήν μή ἐκκοσμικευμένη-ἐκλαϊκευμένη του μορφῆ τῆς φιλαρ-

γυρίας, στήν πραγματικότητα στοιχειοθετεῖ τό δόγμα τοῦ σκοποῦ πού ἀγιάζει τά μέσα. Ὡς ἐδῶ τίποτε τό καινούργιο· παλιά αὐτή ἡ ἰησοῦϊτικὴ συνταγή, συνταγή τοῦ κάθε κυνισμοῦ. Ὁ Γκριμαλντί ὅμως πάει τό πράγμα πιό πέρα, πιό «βαθειά». Δέν ἀρκεῖ ἡ ἀναίρεση τῶν ἄνομων μέσων· ἂν ἀναιρεθοῦν τά ἀνήθικα μέσα παραμένει τό πρόβλημα τοῦ ἴδιου τοῦ σκοποῦ τόν ὁποῖο «καμιά λογική δέν ἐπικυρώνει». ⁷ Ἐδῶ βάλλεται ὁ ἴδιος ὁ σκοπός, ἱερός ἢ ἀνίερος, ἢ πίστη σέ σκοπὸ πού εὐαγγελίζεται ἢ δραματίζεται, καί πολὺ περισσότερο ὅταν ἐπεξεργάζεται καί ὑπηρετεῖ σκοπὸ κοσμικό, σκοπὸ ἀλλαγῆς τοῦ κόσμου τούτου. Αὐτός ὁ ἐγκόσμιος σκοπός, ὁ πολιτικός σκοπός, δέν μπορεῖ παρά νά γεννᾷ φανατισμό, τύφλωση, διότι εἶναι θυσία τοῦ παρόντος σέ ἓνα ρόδινο μέλλον πού κανεὶς δέν γνωρίζει καί κανεὶς δέν μπορεῖ νά προεξοφλήσῃ. Καί ἐπομένως κάθε στράτευση σέ σκοπούς ἀλλαγῆς τῆς κοινωνίας, λένε ὅσοι ὑπερμάχονται τοῦ κόσμου τούτου, δέν μπορεῖ παρά νά ἐπιστρατεύει καί νά ἀπεργάζεται δόλια μέσα καί νά δημιουργεῖ συνείδηση φανατικοῦ.

Ὁμολογῶ ὅτι ἡ ἀντικομμουνιστικὴ-ἀντιδιαφωτιστικὴ ρητορική ἔχει προοδεύσει, παραμένοντας πάντα ἀφελῆς στὸν πυρήνα τους: μὴ δυνάμενη νά ἀποδείξῃ ἔλλογα ὅτι ἡ πίστη καί ἡ στράτευση σέ σκοπὸ ἐγκόσμιο ἐγκαλεῖ ὑποχρεωτικῶς ἀνήθικα μέσα, ὅτι ἀνάμεσα στὸν ἀναπόδεικτο σκοπὸ καί στὰ ἀνήθικα μέσα ὑπάρχει ὑποχρεωτικῶς αἰτιακὴ σχέση, δέν ἀπομένει παρά μόνο ἡ πίστη ὅτι τά πράγματα εἶναι ἔτσι διότι δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἔτσι. Ὁ δογματισμός. Ἰδέτε καί τό παράδειγμα τοῦ Ἰούδα τοῦ Ἰσκαριώτη, πού ὁ γάλλος φιλόσοφος δέν ἔχει κανένα πρόβλημα νά τόν στεφανώσῃ μέ στέφανο ἰδαιλικό, αὐτὸν πού ταυτόχρονα τό παράδειγμά του προσφέρει τὴ «μεγάλη πλάνη».

Ἀπὸ κεῖ καί πέρα μέ τό συρραπτικό μποροῦν νά συρραφτοῦν τά πάντα: ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1789, ἡ τρομοκρατία τοῦ Ροβεσπιέρου, ἡ Ὀκτωβριανὴ Ἐπανάσταση, ὁ Σταλινισμός, ὁ ναζισμός, ὁ κομμουνισμός, ὁ σοσιαλισμός, κάθε τί πού μοιάζει νά στοχεύει ἓνα ἄλλο μέλλον, ἂν τοῦτο εἶναι ἔργο ἀνθρώπων. Ὅποιος μιᾶ γιὰ μέλλον ὑποπίπτει στό ἀμάρτημα τῆς ἀντιποίησης ἀρχῆς: τό μέλλον, ὅπως καί ἡ λύτρωση, εἶναι ὑπερβατικά πράγματα, δέν ὑπάγονται στήν ἀρμοδιότητα τῶν ἀνθρώπων.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

6. Γουέλφοι καί Γιβελίνοι, κόμματα στή Φλωρεντία τοῦ 15ου αἰώνα.

7. Ἐπαρκῆς καί ὀξεῖα ἀναίρεση τῆς ἀρχῆς ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τά μέσα, μέ τό σκεπτικό ὅτι ὅταν τά μέσα εἶναι ἀνήθικα ἀποβαίνει ἀνήθικος καί ὁ σκοπὸς διατυπώνεται ἀπὸ τὸν Λ. Τρότσκι στό: *Ἡ ἠθικὴ σας εἶναι ἡ δική σας ἠθικὴ*.

ALEXIS DE TOCQUEVILLE

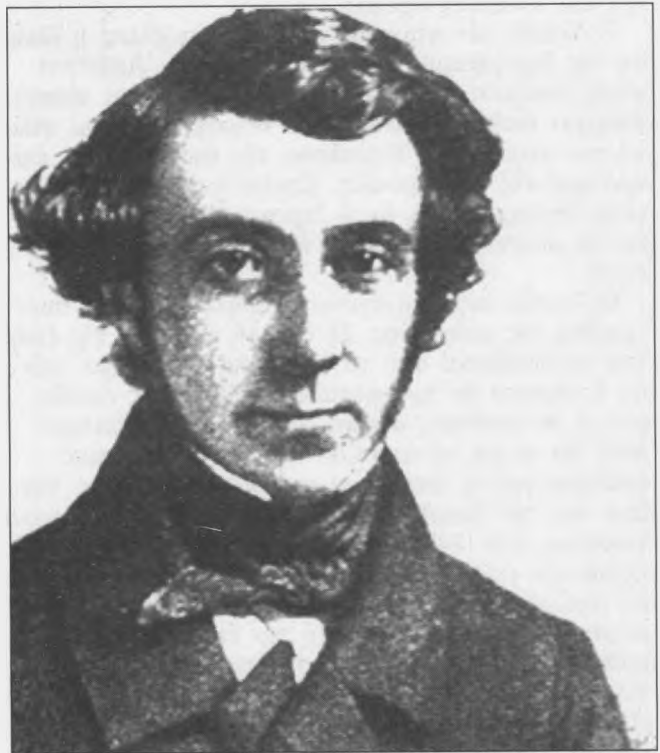
Τό Παλαιό Καθεστώς καί ἡ Ἐπανάσταση

Πρόλογος Π.Μ. Κιτρομηλίδης, μτφρ. Α. Παππᾶς,
ἐκδόσεις Πόλις, Ἀθήνα 2006, σελ. 480

Κυκλοφόρησε πρόσφατα στά ἑλληνικά, σέ καλο-
δουλεμένη μετάφραση τοῦ Ἀνδρέα Παππᾶ
καί μέ ἓνα διαφωτιστικό πρόλογο τοῦ Πασχά-
λη Κιτρομηλίδη, τό βιβλίο πού ἔγραψε ὁ Ἀλέξις ντέ
Τοκβίλ γιά τή γαλλική Ἐπανάσταση.

Τό *Παλαιό Καθεστώς καί ἡ Ἐπανάσταση* προστί-
θεται, λοιπόν, στή *Δημοκρατία στήν Ἀμερική*,¹ καί
στό *Μνημόνιο γιά τή φτώχεια*² πού ἔχουν ἤδη κυ-
κλοφορήσει στή χώρα μας. Ἄν ἐξαιρέσει κανεῖς τήν
ἀλληλογραφία του καθῶς καί τίς ταξιδιωτικές του
ἐντυπώσεις, ἀπομένουν μόνον οἱ *Ἀναμνήσεις*
(*Souvenirs*), βιβλίο πού ἔγραψε γιά νά ἀναλύσει τά
ἐπαναστατικά γεγονότα τοῦ 1848, γιά νά ἔχουμε στή
γλώσσα μας τό σύνολο τῶν μεγάλων ἔργων του.

Ὁ Τοκβίλ ὑπῆρξε μιά ἰδιότυπη περίπτωση στοχα-
στή. Παρότι ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς δέν θά δι-
στάσει νά ἀσπασθεῖ τίς ιδέες τοῦ φιλελευθερισμοῦ,
γυρνώντας τήν πλάτη στήν τάξη του, τήν ὁποία θεω-
ροῦσε, ὄχι χωρίς νοσταλγία γιά τίς «ἐνδοξες» στιγμές
της, μιά τάξη ἱστορικά καταδικασμένη. Ἄλλά καί
ἀπό τούς φιλελεύθερους τῆς χώρας του διαφορο-
ποιεῖται, ἀφοῦ δέν στρέφει τό βλέμμα του πρὸς τήν
Ἀγγλία, στήν ἱστορία τῆς ὁποίας οἱ ἄλλοι φιλελεύθε-
ροι ἀναζητοῦσαν διδάγματα γιά τήν πορεία τῆς ὑπό-
θεσῆς τους, ἀλλά πρὸς τήν Ἀμερική. Ἄν οἱ ἄλλοι
φιλελεύθεροι τῆς ἐποχῆς του θεωροῦσαν τήν Ἀμερική
σάν τό ἀποπαίδι τῆς Εὐρώπης, ὁ Τοκβίλ ἐβλεπε σέ
αὐτήν τό μέλλον της.

Στή διάρκεια τοῦ ἐννεάμηνου ταξιδιοῦ του στήν
Ἀμερική (1831-1832) θά ἔχει τήν εὐκαιρία νά διαπι-
στώσει ὅτι ἡ δημοκρατία, ἔτσι ὅπως τήν εἶδε νά
πραγματώνεται στή χώρα αὐτή, σέ μιά χώρα, δηλα-
δή, ὅπου, σέ ἀντίθεση μέ τήν Ἀγγλία καί τή Γαλλία,
ἀπουσίαζαν τά ἀριστοκρατικά κατάλοιπα, ἀποτελεῖ
τόν ἀποκλειστικό ὀρίζοντα τῶν κοινωνιῶν μας. Γιά
τόν Τοκβίλ ἡ δημοκρατία εἶναι μιά μορφή πολιτευ-
ματος πού πέρα ἀπό τήν ἰσχύ τῆς ἀρχῆς τῆς πλειο-

1. Εἰσ. Γ. Μανιάτης. Μτφρ. Μ. Λυκούδης. Ἀθήνα:
Στοχαστής [1996-97], 727 σ.

2. Εἰσ. Σ. Κωνσταντακόπουλος. Μτφρ. Ε. Παπαδάκη.
Ἀθήνα: Πόλις, 2005, 121 σ.

ψηφίας αναφέρεται επίπλεον στην *ισότητα τῶν συνθηκῶν*. Μὲ αὐτοὺς τοὺς τελευταίους ὅρους δὲν ἐννοεῖ οὔτε τὴν πνευματικὴ ἰσότητα, οὔτε, βέβαια, τὴν οἰκονομικὴ ἰσότητα ἀλλὰ τὴν ἰσότητα ἀπέναντι στὸν νόμο, τὴ δυνατότητα κοινωνικῆς κινητικότητος πού ἦταν ἀνύπαρκτη στὶς ἀριστοκρατικὲς κοινωνίες, καὶ κυρίως τὴν αἴσθηση ἰσότητος πού κυριαρχεῖ στὶς νεωτερικὲς κοινωνίες. Αὐτὴ ἡ αἴσθηση ἰσότητος μπορεῖ νὰ μὴν ἀνταποκρίνεται στὶς πραγματικότητες τῶν κοινωνιῶν μας, ἐφόσον κάποιος εἶναι πλοῦσιος ἀπὸ ἄλλους, κάποιος –πολλὲς φορές οἱ ἴδιοι– διαθέτουν τὴν πολιτικὴ ἐξουσία ἢ ἀσκοῦν μεγαλύτερη κοινωνικὴ ἐπιρροή, δὲν παύει, ὅμως, παρὰ ταῦτα, νὰ παραγάγει ἀποτελέσματα. Μὲ ἄλλα λόγια τὸ περιεχόμενον τῆς δημοκρατίας, ὡς αἴσθηση ἰσότητος, μπορεῖ νὰ εἶναι ψευδές, τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ἀποτελεῖ γενικευμένη συνείδηση τῶν νεωτερικῶν κοινωνιῶν, διαθέτει κατὰ συνέπεια συγκεκριμένη πραγματικὴ ὑπόσταση, τὴν ὁδηγεῖ στὸ νὰ μεταβάλλει ριζικὰ τὶς κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς σχέσεις.

Ὁ Τοκβίλ δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἀμφιβολίες: ἡ ἐλευσὴ τῆς δημοκρατίας εἶναι ἀναπόδραστη. Ἀπέναντι στοὺς ὀπαδοὺς τοῦ παλαιοῦ καθεστώτος, καὶ τέτοιοι ὑπῆρχαν ἀκόμη καὶ στὸ στενὸ οἰκογενειακὸ καὶ φιλικὸ του περιβάλλον, ἀντιτάσσει τὴν ἀκαταμάχητη ἐπικράτηση τῆς δημοκρατίας. Ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι σίγουρος εἶναι ἂν ἡ δημοκρατία θὰ πραγματοποιεῖ σὲ συνθήκες ἐλευθερίας ἢ σὲ συνθήκες δεσποτισμοῦ.

Ὁ Τοκβίλ συγκαταλέγεται ἀναμφίβολα στοὺς συγγραφεῖς τῆς μίας ιδέας. Σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του κατατρέχεται ἀπὸ τὸ διαζευκτικὸ ἐρώτημα τοῦ ἂν ἡ ἰσότητα θὰ πραγματοποιεῖ σὲ συνθήκες ἐλευθερίας ἢ σὲ συνθήκες δεσποτισμοῦ. Καὶ τὸ ἐρώτημα αὐτὸ θὰ ἀψυεῖ νὰ ἀποτελεῖ ἕνα ἀπλό θεωρητικὸ ἐρώτημα γιὰ νὰ ἀποκτήσει μιά βασανιστικὴ γιὰ τὴν ἴδια του τὴν ὑπαρξὴ διάσταση μετὰ τὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα τοῦ 1848 στὴ Γαλλία καὶ τὴ γενικευμένη κρίση τῶν ἐτῶν 1848-1851, ἡ ὁποία θὰ ἔχει ὡς τελικὴ ἀπόληξη τὸ πραξικόπημα τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη. Ὁ Τοκβίλ μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπανάσταση πού ξεσπᾷ τὸ 1848 καὶ πού δὲν τὴ θεωροῦσε μιά καινούργια ἐπανάσταση ἀλλὰ συνέχεια τῆς μεγάλης γαλλικῆς Ἐπανάστασης πού ἀπλῶς ξανάρχιζε, ἀναρωτιέται πότε θὰ κλείσει ἐπιτέλους αὐτός ὁ ἐπαναστατικὸς κύκλος, ὄντας πεισμένος ὅτι ἂν μιά ἐπανάσταση μπορεῖ νὰ θεμελιώσει τὴν ἐλευθερία σὲ μιά χώρα, ἡ συνεχὴς ἐπανάληψή της καθιστᾷ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἐλευθερίας προβληματικὴ. Ἡ ἐπανάσταση πού ἐκτυλίσσεται μπροστὰ στὰ μάτια του σὲ διαφορετικὰ ἐπεισόδια ἀλλὰ καὶ τὸ πραξικόπημα τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη πού θὰ τὸν ὁδηγήσει, ἔστω καὶ πρόσκαιρα, στὴ φυλακὴ καθιστᾷ ἐπιτακτικὴ γι' αὐτόν τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα γιατί στὴ γενέθλια χώρα του, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Ἀμερικὴ, ἡ δημοκρατία νοοῦμενη ὡς ἰσότητα τῶν συνθηκῶν δὲν μπορεῖ νὰ συμφιλιω-

θεῖ μὲ τὶς πολιτικὲς ἐλευθερίες.

Ἐχοντας κατὰ νοῦ τὸ ἐρώτημα αὐτὸ θὰ συγγράψει τὸ *Παλαιὸ Καθεστῶς καὶ τὴν Ἐπανάσταση*. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἱστορία τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης πού περιέχεται στὸ βιβλίο αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ προϊόν τῆς πρόθεσης τοῦ συγγραφέα νὰ ἀφηγηθεῖ ἀπλῶς τί πράγματι συνέβη, ἀλλὰ ἀπόπειρα νὰ ἀπαντηθοῦν ἐρωτήματα πού ἔθετε ἡ πολιτικὴ συγκυρία, ἔτσι ὅπως τὴ βίωσε ὁ Τοκβίλ.

Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψη δὲν εἶναι ἀσφαλῶς τυχαῖο τὸ ὅτι ἂν ἡ *Δημοκρατία στὴν Ἀμερικὴ* ἐστίαζε κυρίως τὸ ἐνδιαφέρον της στὰ ἦθη τῶν πολλῶν, τὸ *Παλαιὸ Καθεστῶς καὶ ἡ Ἐπανάσταση* ἐπικεντρώνεται στὴν πολιτικὴ τῶν λίγων, κυρίως τοῦ βασιλιᾶ καὶ τῶν εὐγενῶν. Βέβαια μιά τέτοια στροφή θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθεῖ στὸ διαφορετικὸ ὑπὸ μελέτη ἀντικείμενο: εἶναι διαφορετικὸ νὰ ἐρευνᾷς μιά δημοκρατικὴ κοινωνία καὶ διαφορετικὸ μιά φεουδαρχικὴ. Κατὰ τὴ γνώμη μας ὅμως αὐτὴ ἡ μετατόπιση τοῦ ἐνδιαφέροντός του προκαλεῖται καὶ ἀπὸ ἕναν ἄλλο λόγο. Ἡ ἐργατικὴ ἐξέγερση τοῦ 1848 ξυπνᾷ τὰ σχεδὸν ἐν ὑπνώσει μέχρι τότε ταξικά του ἀνακλαστικά καὶ τὸν ὁδηγεῖ ἀφενὸς σὲ μιά προσπάθεια νὰ υπερασπιστεῖ τὰ συμφέροντα τῶν ἀνώτερων τάξεων στὶς ὁποῖες ἀναμφίβολα συγκαταλεγόταν καὶ ὁ ἴδιος καὶ ἀφετέρου νὰ ἀναζητήσει τὶς ἱστορικὲς εὐθύνες αὐτῶν τῶν τάξεων γιὰ τὶς ἀλλεπάλληλες ἀποτυχημένες ἀποπειρὲς νὰ «μπολιασθεῖ» ἡ γαλλικὴ κοινωνία μὲ πολιτικὲς ἐλευθερίες.

Γιὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1789 ὁ Τοκβίλ ὑποδεικνύει ὡς ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀναμφίβολους ἐνόχους τὴν ἴδια τὴν τάξη ἀπὸ τὴν ὁποία προερχόταν, τὴν ἀριστοκρατία. Ἀγκιστρωμένη στὰ προνόμιά της αὐτὴ ἡ τελευταία ἀρνεῖται ὅποιαδήποτε συνεννόηση μὲ τὴν ἀστικὴ τάξη ἢ ὁποία πλουτίζει, μορφώνεται καὶ κατορθώνει σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις νὰ τὴν ξεπεράσει. Τὸ ἱστορικὸ παράδοξο τὸ ὁποῖο ὑπογραμμίζει ὁ Τοκβίλ εἶναι ὅτι στὴ Γαλλία, ὅσο περισσότερο οἱ δύο αὐτὲς τάξεις μοιάζουν κοινωνικά καὶ σὲ ἕνα βαθμὸ πολιτισμικά, τόσο περισσότερο ἀπομακρύνονται πολιτικά ἢ μιά ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Τὰ ὅσα ὁ Τοκβίλ θέλει νὰ πεῖ γιὰ τὶς σχέσεις τῶν δυὸ αὐτῶν τάξεων στὴ Γαλλία τοῦ 18ου αἰῶνα τὰ φωτίζει ἀκόμη καλύτερα ἡ σύγκριση πού ἐπιχειρεῖ μὲ τὴν Ἀγγλία. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ γαλλικὴ, ἡ ἀγγλικὴ ἀριστοκρατία διοικοῦσε τὴ χώρα σὲ συνεργασία μὲ τὴν ἀστικὴ τάξη, μέλη τῆς ὁποίας ἀποδεχόταν χωρὶς δυσκολία στοὺς κόλπους της. Ἦταν μιά ἐλίτ ἀνοικτὴ σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ γαλλικὴ ἀριστοκρατία πού ἦταν μιά ἐλίτ κλειστὴ. Στὴν Ἀγγλία, ὅμως, εἶχαν διατηρηθεῖ ὅλες ἐκεῖνες οἱ ἐλευθερίες πού χαρακτηρίζαν τὸν μεσαῖωνα καὶ ἡ ἀριστοκρατία συμμετεῖχε στὴ διαχείριση τῶν δημοσίων υποθέσεων. Οἱ ἄγγλοι εὐγενεῖς, καὶ αὐτὸ συνιστοῦσε τὴ μεγάλη διαφορὰ μὲ τοὺς γάλλους ὁμόλογούς τους, δὲν διατηροῦσαν μόνον τὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐξουσίας ἀλλὰ εἶχαν

στά χέρια τους πραγματική εξουσία: ἦσαν, κατά συνέπεια, υποχρεωμένοι νά βροῦν τρόπους συμβιβασμοῦ μέ τίς ἄλλες τάξεις καί ιδιαίτερα μέ τήν ἀνερχόμενη ἀστική τάξη γιά νά διατηρηθοῦν στήν εξουσία.

Ὡς μείζονα αἰτία γιά τήν παραπάνω διαφορά ἀνάμεσα στίς δύο χῶρες ὁ Τοκβίλ ὑποδεικνύει τή στάση τῶν ἀντίστοιχων μοναρχιῶν. Ἡ γαλλική μοναρχία, ιδιαίτερα μετά τόν 16ο αἰώνα, εἶχε ἀποστερήσει τήν ἀριστοκρατία ἀπό τή δυνατότητα συμμετοχῆς τῆς στήν εξουσία κάτι τό ὅποιο δέν συνέβη στήν Ἀγγλία. Οἱ γάλλοι εὐγενεῖς συνεχίζουν νά διατηροῦν τά προνόμιά τους, μόνον πού τά προνόμια αὐτά δέν ἀποτελοῦν πλέον προϊόν τῆς πολιτικῆς εξουσίας πού κατέχουν ἀλλά ἐκχώρηση ἀπό τήν πλευρά τοῦ βασιλιᾶ. Ὅτι παράγει ἡ γαλλική κοινωνία μετά τόν 16ο αἰώνα, ὑλικό ἢ αὔλο, ξεφεύγει ὀλοένα καί πιο πολύ ἀπό τόν ἔλεγχο τῆς ἀριστοκρατίας στό βαθμό πού αὐτή ἡ τελευταία χάνει τήν πολιτική ἐξουσία καί μαζί μέ αὐτήν ὁποιαδήποτε κοινωνική ἐπιρροή. Ἀντίθετα, μεγαλύτερο ρόλο στήν παραγωγή τῶν ἀγαθῶν αὐτῶν καλεῖται νά παίξει ἡ ἀστική τάξη καί ιδιαίτερα τά ἀνώτερα στρώματά της. Στήν τελευταία φάση τοῦ παλαιοῦ καθεστώτος ἡ γαλλική ἀριστοκρατία ἀποσπᾶ τό καλύτερο μερίδιο τοῦ πλοῦτου χωρίς νά ἔχει τήν παραμικρή εὐθύνη γιά τήν παραγωγή του, ἀπολαμβάνει χωρίς νά προσφέρει τό ὅτιδήποτε. Ὁ Τοκβίλ τήν παρουσιάζει ὡς τό κατεξοχήν παράδειγμα τοῦ παρασιτισμοῦ.

Ἡ γαλλική κοινωνία πρὶν ξεσπάσει ἡ Ἐπανάσταση συντίθεται, λοιπόν, ἀπό τάξεις πού παρότι τείνουν νά μοιάζουν κοινωνικά στόν βαθμό πού ἡ ἀριστοκρατία κατέρχεται καί ἡ ἀστική τάξη ἀνέρχεται, δέν ἔχουν καμιά ἐπαφή μεταξύ τους. Εἶναι δύο κόσμοι κλειστοί, ἀπομονωμένοι καί τελικά ἐχθρικοί ὁ ἕνας πρὸς τόν ἄλλο. Ὑπεύθυνος γι' αὐτή τήν κατάσταση δέν εἶναι τόσο ὁ «ἐγωισμός» τῶν δύο τάξεων καί ιδιαίτερα τῆς ἀριστοκρατίας, παρότι ὁ Τοκβίλ δείχνει ἀρκετές φορές πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση, ἀλλά ἡ γαλλική μοναρχία. Αὐτή εἶναι πού σφετεριζόμενη ὀλόκληρη τήν πολιτική ἐξουσία, ἀποστερώντας τήν ἀπό τούς εὐγενεῖς, μὴν ἐκχωρώντας σχεδόν τίποτα στούς ἀστούς καί καταλύοντας ὁποιαδήποτε πολιτική ἐλευθερία δέν ἀφήνει νά ὑπάρξει στοιχειωδῶς ἕνα πολιτικό πεδίο πάνω στό ὅποιο ἡ συνεννόηση τῶν δύο τάξεων θά ἦταν δυνατή.

Ἡ ἀνάλυση τῶν αἰτιῶν τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης πού κάνει ὁ Τοκβίλ εἶναι πολιτική. Παρότι σέ προηγούμενα γραπτά του ἡ ἀντίληψή του γιά τίς ἐπαναστάσεις ἦταν περισσότερο κοινωνική παρά πολιτική, ὅταν σκύβει πάνω στή γαλλική Ἐπανάσταση μᾶς προσφέρει μιά πολιτική ἐξήγηση. Ἡ ἀπουσία πολιτικῆς ἐλευθερίας, γιά τήν ὁποία ὁ γαλλικός θρόνος εἶναι σχεδόν ἀποκλειστικά ὑπεύθυνος, εἶναι αὐτή πού δέν ἐπέτρεψε στίς τάξεις καί ιδιαίτερα στίς δύο ἀνώτερες νά βροῦν ἕνα πεδίο συνεννόησης, ὅπως συνέβη στήν Ἀγγλία, μέ τελικό ἀποτέλεσμα νά συ-

γκρουστοῦν μεταξύ τους.

Ἡ γαλλική μοναρχία, εἴτε γιά νά ἀποσπάσει χρήματα, εἴτε γιά νά διαιρέσει τίς τάξεις καί κατά συνέπεια νά ἀσκει τήν εξουσία της μέ τά μικρότερα δυνατά ἐμπόδια, προέβη σέ μιά σειρά ἐνέργειες. Πῆρε ἀπό τά χέρια τῶν εὐγενῶν τίς εὐθύνες τῆς διακυβέρνησης σέ τοπικό ἐπίπεδο, κατέλυσε τούς κοινοτικούς θεσμούς, κατέστρεψε κάθε εἶδους δημόσια ζωή στίς πόλεις τοῦ μεσαιῶνα, ἐκεῖ ὅπου σύμφωνα μέ τόν Τοκβίλ ἀσκοῦνταν κατά κύριο λόγο οἱ πολιτικές ἐλευθερίες, ὑποκατέστησε τίς ἐπαρχιακές συνελεύσεις κ.ἄ. Ἡ μοναρχία μέ ἀργές καί μεθοδικές κινήσεις τό μόνο πού ἄφησε ἀπό τίς παλιές πρακτικές ἀσκησης τῆς πολιτικῆς εξουσίας τῶν εὐγενῶν ἦταν τό ἐξωτερικό περιβλημα, ἀδειάζοντάς το σιγά-σιγά ἀπό ὁποιοδήποτε οὐσιαστικό περιεχόμενο. Τόν παλιό πολιτικό ρόλο τῶν εὐγενῶν ἀπό τότε κι ἔπειτα τόν ἀσκοῦν οἱ κρατικοὶ ὑπάλληλοι. Μέ αὐτό τόν τρόπο ὁ συγκεντρωτισμός πού δημιουργεῖ ἡ μοναρχία μέσα ἀπό διοικητικούς δρόμους ἰσοπεδώνει ὁτιδήποτε βρίσκεται ἀπό κάτω της. Γιά τόν Τοκβίλ ἡ ἰσότητα πού οἱ περισσότεροι πιστεύουν ὅτι εἶναι ἔργο τῆς Ἐπανάστασης, ἔχει ἤδη ἐπιτευχθεῖ στήν ὕστερη φάση τοῦ παλαιοῦ καθεστώτος.

Ἡ τελευταία παρατήρηση τοῦ Τοκβίλ ὑπαγορεύει ρητά τήν ἰδέα ὅτι ἡ γαλλική Ἐπανάσταση δέν πραγματοποιεῖ αὐτό πού ἰσχυρίζεται ὅτι πραγματοποιεῖ. Ἡ ἰσότητα δέν ἀποτελεῖ ἐπίτευγμά της, ἀλλά ἔργο τῆς ἀπολυταρχικῆς εξουσίας. Τό συγκεντρωτικό κράτος πού κυριαρχεῖ πάνω σέ μιά κοινωνία ἰσότητας δέν παράγεται ἀπό τή θεμελιώδη ρῆξη τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ πρωταγωνιστές της καί οἱ θιασῶτες της, ἀλλά εἶναι μιά ἀπλή συνέχεια μιᾶς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ἐξέλιξης πού εἶχε ἤδη ἀρχίσει στό Παλαιό Καθεστῶς.

Τό βιβλίο αὐτό ἀξίζει νά διαβαστεῖ ὄχι μόνον γιά τήν πολιτική ἐρμηνεία τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης πού προτείνει ἀλλά κυρίως γιά τήν ἐξαιρετικά καινότομα ἰδέα πού ὑποβάλλει ὁ Τοκβίλ: ὅτι, δηλαδή, ἡ πραγματικότητα τῆς Ἐπανάστασης δέν βρίσκεται στά λόγια καί στή συνείδηση τῶν πρωταγωνιστῶν της ἀλλά σέ μιά ἱστορία πού ἐρχόταν ἀπό παλιά. Ἀποτελεῖ πρόκληση γιά τήν κριτική σκέψη ἡ ἰδέα τῆς Ἐπανάστασης ὡς μιά ἀπλή συνέχεια καί ὄχι ὡς ρῆξη, πρόκληση πού γίνεται ἀκόμη μεγαλύτερη ἀπό τό γεγονός ὅτι αὐτό τό ἐρμηνευτικό μοντέλο τοῦ Τοκβίλ υἱοθετήθηκε καί ἄλλες φορές στή διάρκεια τοῦ 20οῦ αἰῶνα γιά νά ἐρμηνευθοῦν ἄλλα μεγάλης ἐμβέλειας πολιτικά φαινόμενα.

Σταῦρος Κωνσταντακόπουλος

Ἡ φυγή ὡς ἐλευθερία

ΜΑΡΙΑ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

Ὁ βράχος στό σύννεφο

Διηγήματα (2 τετραλογίες και 1 τριλογία),
ἐκδόσεις Ἐστία, Ἀθήνα 2006, σελ. 243

Τά διηγήματα τοῦ πρόσφατου βιβλίου τῆς Μαρίας Στεφανοπούλου, *Ὁ βράχος στό σύννεφο*, γράφονται μεταξύ τῶν ἐτῶν 1999 μέ 2003. Δύο ἀπ' αὐτά ἔχουν δημοσιευτεῖ στό περιοδικό *Νέα Ἐστία*. Τό παρόν βιβλίο ἀποτελεῖται ἀπό δύο τετραλογίες μέ τούς τίτλους «Ἰσμαήλ» καί «Ἰβάν» ἀντίστοιχα καί ἀπό μία τριλογία πού φέρει τόν τίτλο «Ὁ λόφος τῶν Μουσῶν». Ἐνα ἀπό τά πραγματολογικά στοιχεῖα τοῦ παρόντος τόμου εἶναι ὅτι τό 1999 ἐγινε ὁ πόλεμος στή Γιουγκοσλαβία, κάτι πού δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε διαβάζοντάς το.

Μοῦ μοιάζει δύσκολο νά γράψεις γι' αὐτό τό βιβλίο πού καταπιάνεται μέ ὅλα τά ὑπαρξιακά ζητήματα τοῦ ἀνθρώπινου βίου μέσα ἀπό τίς συνεχεῖς σκέψεις τῶν ἥρώων του. Ἡρώες πού, ὅταν δέν δουλεύουν, σκέφτονται, περπατοῦν πολύ καί σκέφτονται. «Μόνο ὅταν περπατᾶς βρίσκεις τό δρόμο σου». Διαδρομές, διαφυγές.

Τό ἐνδιαφέρον τῆς κάθε βιβλιοπαρουσίασης ἐγκρίνεται, πιστεύω, στό πού θά ἐπικεντρωθεῖ ὁ ἀναγνώστης. Ὑπάρχουν πολλά ζητήματα πού ξεδιπλώνονται ἀπό τίς σελίδες αὐτές—ὅλα σημαντικά—ὅλα ἄξια κάποιος νά ἐστιᾷσει. Ὁ χῶρος εἶναι περιορισμένος ὅμως κι ἔτσι θά ἐπικεντρωθῶ σέ ὀρισμένα μόνον θέματα τά ὁποῖα κυριαρχοῦν.

Ὁ Ἰσμαήλ καί ὁ Ἰβάν

Οἱ δύο κεντρικοί ἥρωες τῶν διηγημάτων αὐτῶν: ὁ Ἰσμαήλ καί ὁ Ἰβάν. Ὁ Ἰσμαήλ, Ἕλληνας πού ζεῖ στή Γαλλία καί ὁ Ἰβάν, πολωνός μετανάστης, πού ζεῖ στήν Ἑλλάδα. Ἄλλοῦ εἶναι ἡ πατρίδα τους κι ἄλλοῦ ζοῦν, ἐργάζονται, ἐρωτεύονται, σκέφτονται. Δύο φιγοῦρες, δύο πρόσωπα τόσο διαφορετικά ἀλλά καί ἴδια μαζί, σάν δύο ὄψεις τοῦ ἴδιου νομίσματος.

Πλάνητες, ζοῦν σέ ἄλλη χώρα ἀπ' αὐτή πού γεννήθηκαν, κάνουν προσπάθεια νά ὑπάρξουν καί σκέφτονται. Σκέφτονται συνεχῶς, εἴτε ἀκίνητοι, καθισμένοι σ' ἓνα παγκάκι δημόσιου κήπου εἴτε περπατώντας σέ δρόμους τούς ὁποίους πλαισιώνουν—ὄχι τυχαῖα—

ἄλλοτε δεντροστοιχίες, ἄλλοτε μνημεῖα ἱστορικά. Σκέφτονται, στοχάζονται εἶναι ἡ καταλληλότερη λέξη. Στοχάζονται γιά τόν ἑαυτό τους, τή ζωή τους στήν ξένη πόλη, στοχάζονται γιά τά μεγάλα ἀνθρώπινα ζητήματα: θάνατος, ζωή, ἀπώλεια, ἐλευθερία, δουλειά, φιλία, πόλεμος. Συνομιλοῦν μέ τόν ἑαυτό τους, προσπαθώντας νά βροῦν τρόπο νά λύσουν τίς ἀνημπορίες τους καί νά αὐτο-ιαθοῦν, συζητοῦν μέ ἄλλους σάν νά θέλουν, μέσω τῆς ἐπαφῆς, νά λυτρωθοῦν.

Ἡρώες πού ἀντιστέκονται, πού μάχονται, πού ἀγωνίζονται νά ἔχουν μιᾶ ἀξιοπρεπή καί ἰσορροπημένη ζωή, ἦρωες, ὅμως, τόσο, μά τόσο μοναχικοί... Ὅπως κάθε ἀνθρώπος πού ζεῖ μόνος καί ἰδιαίτερα ὄσοι ζοῦν σέ ξένη χώρα. Ἡ μοναξιά τοῦ ξένου, τοῦ μετανάστη, τοῦ ἀνθρώπου πού φεύγει, φεύγει πρὸς ἀναζήτηση νέων ἐμπειριῶν, καλύτερης ζωῆς, ἀξιοπρεπέστερης διαβίωσης. Πού φεύγει καί ξαναγουρίζει, ἀενάως θά ἴλεγε.

«Ἡ ἀπόδραση δέν εἶναι ἄρνηση τῆς δράσης, μήτε ἀναχωρητισμός σέ ἀσφαλέστερα, ἀκίνδυνα ἐδάφη. Εἶναι ἡ παρέκκλιση ἀπό τό ἤδη χαμένο. Εἶναι ἡ ἴδια ἡ δράση: ἡ φυγή τοῦ δραπέτη ὅταν γλιστράει ἀνάμεσα ἀπ' τά σίδερα τοῦ κελλιού του.

Νά φύγω! Νά φύγω! σκέφτεται ὁ Ἰσμαήλ, καί νιώθει τήν ἀκίνησία τοῦ σώματός του, καρφωμένου στό παγκάκι, παρ' ὅλη τήν ἀναπαυτική στάση του, νά βαραίνει τό μυαλό του σάν νά σηκώνει ἐκεῖνη τή στιγμή στούς ὤμους του ὅλο τό βάρος τοῦ κόσμου [...]. Νά φύγω! Νά φύγω!, σκέφτεται ὁ Ἰσμαήλ, ἀκίνητος κι ἐκστατικός, καθισμένος ἀναπαυτικά στό παγκάκι».

Ἀπό τή μιᾶ ὁ Ἰσμαήλ, λοιπόν. Ἰσμαήλ, ὁ Ἕλληνας, πού ζεῖ στό Παρίσι δουλεύοντας σέ βιβλιοπωλεῖο. Ἡ συγγραφέας ἐπιλέγει νά δώσει στόν ἥρωά της ὄνομα ἀραβικό, παρότι εἶναι Ἕλληνας. Ὁ Ἰσμαήλ ἐρχεται κατευθεῖαν ἀπό τήν παράδοση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἰσμαήλ ἦταν ὁ γιός τοῦ Ἀβραάμ καί τῆς δούλης του Ἄγαρ, θεωρεῖται δέ στήν κορανική παράδοση γενάρχης τῶν Ἀράβων. Ἀπό τήν ἄλλη ὁ Ἰβάν ἢ Ἰβανός, ὁ Πολωνός πού δουλεύει ὡς ἐργάτης στήν Ἀθήνα, παραπέμπει στόν «Ἰβανόν», τό ἱστορικό μυθιστόρημα τοῦ Γ. Σκότ (1819). Ὁ Ἰβανός, ὁ ἄξιος καί γενναῖος πολεμιστής πού βοηθᾶ τόν Ριχάρδο τόν Λεοντόκαρδο στούς ἀγῶνες του. Θά ἀναρωτιέται κανεῖς γιατί δίνονται τέτοια ὀνόματα στούς ἥρωες. Πουθενά μέσα στό βιβλίο δέν ἀπαντᾶται τό ἐρώτημα αὐτό.

Οἱ ἥρωες ὅμως μετακινοῦνται, δέν ζοῦν σέ μιᾶ χώρα, εἶναι θά λέγαμε πολίτες τοῦ κόσμου. Ὑπ' αὐτή τήν ἐννοία, δέν ἔχει σημασία νά ἀναδειχθεῖ τό ἐθνικεντρικῆς προέλευσης βαφτιστικό ὄνομα, ἡ—μέσω τοῦ ὀνόματος—διαφοροποίηση. Τά σύνορα, τά ὄρια πού μποροῦν νά μποῦν ἀκόμα καί μέσω ἐνός ὀνόματος δέν ὑπάρχουν, καταρρίπτονται. Τή συγγραφέα δέν τήν ἀπασχολεῖ ἡ καταγωγή, ἡ ἐθνική προέλευση,

ή μητέρα-πατρίδα αλλά επικεντρώνεται στην αγωνία του ανθρώπου – απ' όπου κι αν κατάγεται – να ζήσει, να υπάρξει σε διαφορετικές χώρες και κοινωνίες, χωρίς να χάσει την αξιοπρέπειά του και την ανθρωπινή του προέλευση.

Εμμένοντας στους δύο ήρωες δέν ξεχνῶ τις ήρωίδες – την Κλεψύδρα, τό κορίτσι πού δουλεύει σ' ένα τεῖοποτεῖο τῆς Πλάκας καί παράλληλα παρακολουθεῖ μαθήματα ζωγραφικῆς στή Σχολή Καλῶν Τεχνῶν, τή συνομιλήτρια τοῦ Ἰβάν, οὔτε τή Μαρί πού ἐργάζεται σ' ένα βιβλιοπωλεῖο τοῦ Παρισιοῦ, τή συνομιλήτρια τοῦ Ἰσμαήλ, οὔτε τή Κυρία τῶν Μουσῶν, τήν ιδιοκτήτρια τοῦ σπιτιοῦ πού νοικιάζει ὁ Ἰβάν στήν ὁδό Μουσῶν στοῦ Φιλοπάππου, οὔτε τή Ζανῶ τήν ιδιοκτήτρια τοῦ βιβλιοπωλείου στό ὁποῖο δουλεύει ἡ Μαρί. Οἱ γυναικεῖες φιγοῦρες, ξέχωρες αὐτές, ἰσχυρές ἐπίσης, ὀλοκληρώνουν τήν ὑπαρξη τῶν βασικῶν ἡρώων. Ἄν δέν ὑπῆρχε ἡ Κλεψύδρα (τό παρατσούκλι πού τῆς δίνει ὁ Ἰβάν ἀπό τήν ὁδό Κλεψύδρας στήν Πλάκα, τό ὁποῖο βεβαίως παραπέμπει στόν χρόνο -χαμένο ἢ κερδισμένο, ἄλλο θέμα) ἢ ἡ Κυρία τῶν Μουσῶν, δέν θά μπορούσε ὁ Ἰβάν νά ζήσει στήν ξένη πόλη. Ὁ Ἰβάν καί ὁ κάθε Ἰβάν δέν μποροῦν νά ζήσουν μόνοι τους. Ἔχουν ἀνάγκη τό συντροφέυμα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἐκτός τῶν δέντρων, ἐκτός τοῦ οὐρανοῦ καί τῶν σύννεφων, ἐκτός τῶν βράχων, ἐκτός τῶν τοίχων. Ἐξάλου στή δευτέρα τριλογία δίνεται ὁ λόγος στίς ἡρωίδες· εἶναι ἐκεῖνες πού πρωταγωνιστοῦν γιά νά ὀλοκληρωθεῖ ἡ εἰκόνα.

Τά πρόσωπα, ἐπίσης, πού εἶναι ἀπόντα τροφοδοτοῦν τή σκέψη τῶν ἡρώων. Ἄν ὑπῆρχε ὁ πατέρας τοῦ Ἰσμαήλ δέν θά σκεφτόταν ὁ Σμαήλι γιά τό πένθος, τήν ἀπώλεια, γιά τό θάνατο. Δέν θά τόν ἀπασχολοῦσαν ὡς ζητήματα. Τόν ἀπασχολοῦν γιατί ὁ πατέρας του δέν ὑπάρχει πιά. Ἄν ὁ Ἰβάν εἶχε τόν φίλο του Βλάντεκ μαζί του δέν θά τόν ἀπασχολοῦσε ἡ ἀναγκαιότητα τῆς φιλίας καί προπαντός ἡ ἔλλειψή της.

Θά μπορούσα νά παρομοιάσω τά διηγήματα αὐτά ὡς μιά ἐλεγεία, ἕναν θρηνητικό ὕμνο τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου πού ἔχασε καί περίπου ματαιῶς προσπαθεῖ νά ξαναβρεῖ τό δρόμο γιά τή χαρά, τήν πληρότητα. Χαρά δίνεται, θρυμματισμένη ὁμως, μέσα ἀπό στιγμές: τῆς θέασης, ἄς ποῦμε, ἐνός βράχου πού πάνω ἐκεῖ φυλάσσεται μέ προσοχή ἡ ἱστορία 2.000 ἐτῶν, τῆς Ἀκρόπολης, ἢ τοῦ κοιτάγματος ἐνός τοίχου ἔτσι φωτισμένου ἢ ἔτσι ἐπενδεδυμένου ἀπό τή φαντασία πού μοιάζει νά εἶναι ἰκανός νά λύσει ἢ νά θρυμματίσει τήν ἀπώλεια, τή νοσταλγία, τήν ἀποξένωση, τό ἐρήμωμα.

Μέ στοχαστικό καί, ἄλλες στιγμές, ρεμβῶδες ὕφος παρακολουθοῦμε τή ζωή τῶν δύο ἡρώων πού μελαγχολοῦν ἀλλά δέν παραιτοῦνται. Πού ἔχουν ἀπόλυτη σχέση μέ τίς ὑλικότητες τοῦ καθημερινοῦ βίου ἀλλά ἀφήνουν χρόνο καί χώρο νά φαντάζονται, νά συγκινοῦνται, νά δραπετεύουν – ἔστω καί στιγμιαῖα. Ζοῦν, συμμετέχουν ἐνεργά στά δρώμενα, μιλοῦν γιά τόν πόλεμο στή Γιουγκοσλαβία, γιά τά κύματα τῶν μετα-

ναστών σάν νά ταυτίζονται μαζί τους ζοῦν, στό με-
ταίχιμο ὅμως. Μέ τό ἕνα πόδι νά φύγουν καί μέ τό
ἄλλο νά παραμείνουν. Ψάχνουν τοίχους ν' ἀκουμπή-
σουν καί βράχους νά ἐμπνευστοῦν ἀλλά ἀκροβατοῦν
κοιτοῦν συχνά τόν οὐρανό καί τά σύννεφα.

Ἡ νοσταλγία

Οἱ δύο κεντρικοί χαρακτήρες τοῦ βιβλίου, ὁ Ἰσμαήλ
καί ὁ Ἰβάν, μεταναστεύουν. Ὁ Ἕλληνας πηγαίνει
στή Γαλλία καί ὁ Πολωνός στήν Ἑλλάδα –γιά δια-
φορετικούς ὁ καθένας λόγους. Ὁ Ἰσμαήλ διακατέχε-
ται ἀπό τήν ἔννοια τῆς νοσταλγίας, δέν εἶναι ὅμως
ἡ νοσταλγία αὐτοῦ πού ξεγιτεύθηκε, πού ἀποξενώθη-
κε ἀπό τόν τόπο του· εἶναι ἡ νοσταλγία ἀξιών πού
ὑπῆρχαν στό παρελθόν, εἶναι ἡ νοσταλγία ἐνός πολι-
τισμοῦ μέ ἄλλες ἀρχές, διαφορετικές ἀξίες, ἄλλους
ρυθμούς. Παρ' ὅλα αὐτά εἶναι ἕνας ἄνθρωπος πού
ἔχει φύγει ἀπό τήν πατρίδα του, ὅπως καί ὁ Ἰβάν.

Ἡ ἔννοια τῆς νοσταλγίας, ὅπως κι ἂν ὀρίζεται στά
συγκεκριμένα διηγήματα, ὅπως καί τό ὕφος τοῦ βι-
βλίου ἐν γένει, μοῦ θύμισαν πάντως τό τί ἔλεγε ὁ
Ἄντρέι Ταρκόφσκι περιγράφοντας τήν ταινία του
Νοσταλγία. «Ἦθελα νά δώσω τό πορτρέτο», ἔγραφε
ὁ Ταρκόφσκι, «ἐνός ἀνθρώπου πού ἀποξενώνεται
πλήρως ἀπό τόν κόσμο καί ἀπό τόν ἑαυτό του, κα-
θώς εἶναι ἀνίκανος νά ἰσορροπήσει ἀνάμεσα στήν
πραγματικότητα καί τήν ἁρμονία πού λαχταρᾷ· ἐνός
ἀνθρώπου θυσιάζοντος σέ νοσταλγία, πού τήν προκα-
λεῖ ὄχι μόνο ἡ ἀπόσταση ἀπό τόν τόπο του, ἀλλά
καί ἡ ὀλοκληρωτική ἐπιθυμία του γιά τήν ἀκραιότητα
τῆς ὑπαρξης» (Α. Ταρκόφσκι, *Σμιλεύοντας τό
χρόνο*, σελ. 280).

Ὁ βράχος στό σύννεφο

Ἄκριβώς αὐτό εἶναι πού συνενώνει ἁρμονικά καί
ἀντικατοπτρίζει τό πνεῦμα τῆς συγγραφῆς. Θά μπο-
ρούσαμε νά ποῦμε ὅτι τό σχῆμα, ἂν καί μοιάζει
ἰδεατό ἴσως, εἶναι, μέ ἄλλα λόγια, ἡ σταθερότητα
στή φυγή. Ἡ διάρκεια καί σταθερότητα τοῦ βράχου
καί ταυτόχρονα ἡ μετακίνηση καί ἡ ἐλευθερία πού
μόνον ἕνα σύννεφο ἔχει. Χρειάζονται καί τά δύο γιά
νά ζήσουμε, μοιάζει νά λείει ἡ συγγραφῆς. Εἶναι
ἀπόλυτη ἀνάγκη νά ὑπάρχει ὁ βράχος στό σύννεφο.

Βαθύτερη ἐπιθυμία ἡ σιγουριά τοῦ βράχου ἢ ἡ πε-
ριπλάνηση τοῦ σύννεφου; Ἡ χρυσή τομή εἶναι ἡ
ἁρμονική συνένωση τῶν δύο. Ναι, στήν περιπλάνηση
καί τή φυγή, φυγή νοούμενη ὡς ἐλευθερία καί ὄχι
ὡς παραίτηση. Ἀλλά πρέπει νά βροῦμε κάπου ν'
ἀκουμπήσουμε. «Ἕνας τοῖχος εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἀνά-
γκη. Τέσσερις τοῖχοι σέ καθιστοῦν ἤδη προνομιούχο
[...]. Κάποτε θά μπορέσω ν' ἀκουμπήσω κι ἐγώ ἡσυ-
χα τήν πλάτη μου σ' αὐτό τό κτίριο καί νά πῶ:
εἶμαι στόν τόπο μου ὅπου κι ἂν βρισκομαι».

Μαρίνα Κόντη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΝΕΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

G. E. R. LLOYD

ΑΡΧΑΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Από τον Θαλή

ως τον Αριστοτέλη

Το βιβλίο παρακολουθεῖ τήν πο-
ρεία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἐπι-
στήμης μέσα ἀπό τό ἔργο τῶν
Πυθαγορείων, τῶν προσωκρατι-
κῶν φυσικῶν φιλοσόφων, τῶν
συγγραφέων τῆς Ἱπποκρατικῆς
συλλογῆς, τοῦ Πλάτωνα, τῶν
αστρονόμων τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.
καί τοῦ Αριστοτέλη. Παράλληλα,
ο συγγραφέας ἐξετάζει τή σχέση
μεταξύ ἐπιστήμης καί φιλοσο-
φίας καί μεταξύ ἐπιστήμης καί
ιατρικῆς, περιγράφει τό κοινωνι-
κό καί οικονομικό πλαίσιο τῆς
πρώτης ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἐπι-
στήμης καί ἀναλύει τὰ κίνητρα
τῶν διαφόρων κατηγοριῶν συγ-
γραφέων.

ISBN 960-524-210-9 Τιμή: 17,00 €

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΔΗΣ Γ.

- ΔΙΑΛΕΤΗΣ Δ. (επιμ.)

ΔΙΑΜΑΧΕΣ ΠΑ ΤΗΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ

ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ

Στήν ιστοριογραφία τῶν ἀρχαίων
ἐλληνικῶν Μαθηματικῶν ἔχουν
διαμορφωθεῖ δύο κύριες μεθοδο-
λογικές τάσεις. Στήν παρούσα
συλλογή δημοσιεύονται τὰ κείμε-
να τῶν S. Unguru, B.L. van der
Waerden, H. Freudenthal καί A.
Weil –μέσω τῶν ὁποίων ἐκτιλί-
χθηκε ἡ πρώτη μεγάλη διαμάχη
ἀνάμεσα στα δύο ιστοριογραφικά
ρεύματα, ἡ διαμάχη γιά τή λεγό-
μενη «γεωμετρική ἀλγεβρα τῶν
ἀρχαίων Ἑλλήνων»– καθὼς καί
ἐνα παράρτημα τῶν ἐπιμελητῶν,
στο ὁποῖο ἐξιστορεῖται συνοπτικά
ἡ ἐξέλιξη τῆς γεωμετρικῆς ἀλγε-
βρας ἀπό τήν Ἀρχαιότητα ἕως τὸ
τέλος τοῦ 16ου αἰῶνα.

ISBN 960-524-219-2 Τιμή: 20,00 €

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

M. REDHEAD

ΑΠΟ ΤΗ ΦΥΣΙΚΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ

Το βιβλίο ασχολεῖται με τήν ἐσχάτη φύση τῆς
πραγματικότητας, καθὼς καί με τόν τρόπο με τόν
ὁποῖο αὐτή ἀποκαλύπτεται μέσα ἀπό τίς σύγχρο-
νες θεωρίες τῆς φυσικῆς, ὅπως ἡ θεωρία τῆς
σχετικότητας καί ἡ κβαντική μηχανική.

ISBN 960-524-222-2 Τιμή: 12,00 €

www.cup.gr

«ΜΑ ΚΑΤΙ ΓΑΡΥΦΑΛΛΑ!»

Ὁ ποιητής Νίκος Ἐγγονόπουλος. Ἡμερολόγιο 2007,
ἐπιμέλεια Θανάσης Χατζόπουλος, καλλιτ. ἐπιμέλεια Γεωργία Νόνα,
ἐκδ. Ὑψίλον/βιβλία, Ἀθήνα 2006

Παίει καιρός πού, μέσα στό φιλολογικό καί ιστορικό συνάφι, συνηθίσαμε νά συζητᾶμε γιά τή λογοτεχνία ἐπετειακά, σύμφωνα μέ τά ἦθη καί τίς προδιαγραφές πού ἐπιβάλλει ἡ ἐκάστοτε θεσμική μνήμη τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ. Τό «ἔτος Καβάφη», τό «ἔτος Σεφέρη», τό «ἔτος Ἐμπειρίκου», τό «ἔτος Ροῦδη» κ.λπ. δημιούργησαν ἤδη μιά μικρή ἀλλά ἀνθεκτική παράδοση, πλαισιωμένη ἀπό ἀντίστοιχες ἐκδοτικές πρωτοβουλίες, εἰκαστικές ἐκδηλώσεις καί ἐρευνητικές δραστηριότητες, πού προσανατόλισαν τίς ιστορικές καί λογοτεχνικές σπουδές στήν ἀπότιση «φόρου τιμῆς» σέ ἀναγνωρισμένους λογοτέχνες. Δέ χρειάζεται, νομίζω, νά ἐπιμείνω στίς προβληματικές ὀψεις αὐτῆς τῆς ἀντίληψης πού μετατρέπει τήν κριτική ἐπιστημονική συζήτηση σέ ἓνα προσωποκεντρικό λατρευτικό τελετουργικό μέ χαρακτήρα ἐτεροχρονισμένου μνημοσύνου πρὸς τοὺς «μεγάλους μας συγγραφεῖς». Δέν χρειάζεται ἐπίσης νά ἀναφερθῶ στήν παραμορφωτική εἰκόνα πού καλλιεργεῖ ἡ ἐτήσια ὁμορονοτία γιά τόν ἓναν καί μοναδικό, κάθε φορά, συγγραφέα πού ἔχει «τὴν τιμητική του». Θά μείνω στά θετικά στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ ἐγχειρήματος, δηλαδή στήν καλή καί πλούσια σοδειά πού ἔχει προκύψει, τὰ τελευταῖα χρόνια ἀπὸ τίς ἀντίστοιχες ἐπιστημονικές καί καλλιτεχνικές ἐργασίες, στά «καλά ἐργαλεῖα» πού εἶδαν τό φῶς τῆς δημοσιότητας (μέ σταθμό τήν καθαφική βιβλιογραφία τοῦ Δημήτρη Δασκαλόπουλου), στήν ἐρευνητική ἀρθρογραφία, στά καλά βιβλία πού ξανάδωσαν μιά δεύτερη ζωὴ σέ κείμενα καί συγγραφεῖς μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς. Ἰσχύει κι ἐδῶ, λοιπόν, τό σεφερικό: «Ἀρχίζει κανεῖς ὅπως μπορεῖ...».

Τό ἔτος 2007 εἶναι ἀφιερωμένο στόν Νίκο Ἐγγονόπουλο. Συμπληρώνεται μιά ἑκατονταετία ἀπὸ τή γέννηση τοῦ ὑπερρεαλιστῆ ποιητῆ καί, ἤδη, τό πρῶτο βιλίο πού συνοδεύει τόν ἐορτασμό κυκλοφορήσε ἀπὸ τίς ἐκδόσεις Ὑψίλον. Πρόκειται γιά τήν ἐκδοση ἑνὸς ἐτήσιου ἡμερολογίου, φιλοτεχνημένου μέ πολλή γνώση καί μεράκι ἀπὸ τόν Θανάση Χατζόπουλο καί τή Γεωργία Νόνα, πού ὑπερβαίνει τή χρηστική του ἀξία γιά νά διεκδικήσει ἐπιστημονικά καί καλλιτεχνικά εὐσημα. Ὁ τόμος περιλαμβάνει μιά ἀνθολογία κειμένων, φωτογραφιῶν, σχεδίων καί πι-

νάκων πού φέρνουν ἀνάγλυφα στό προσκήνιο τό ποιητικό σύμπαν, τήν εἰκαστική θεματική ἀλλά καί τήν πρόσληψη τοῦ Ἐγγονόπουλου μέσα στόν 20ό αἰώνα. Ἐγκυροί κριτικοί, καταξιωμένοι ζωγράφοι καί μελετητές τοῦ ἔργου του, μέ παλιότερα ἀλλά καί καινούργια κείμενα, ξαναπιάνουν τό νῆμα τῆς γραφῆς καί τῆς ζωγραφικῆς του, γιά νά ἀναδείξουν τίς ὑπερρεαλιστικές καταβολές, τή σχέση του μέ τόν καιρό καί τήν ἐποχή του, τήν ιστορική του αἴσθηση, τὰ αἰσθητικά καί διανοητικά περιβάλλοντα μέσα στά ὁποῖα διαμορφώθηκε ἡ ποιητική του, τό ἀκαδημαϊκό του ἔργο στή Σχολή Καλῶν Τεχνῶν, τή δύσκολη καθημερινή βιοτὴ ἀλλά καί τό ιδεολογικό του στίγμα ζυγισμένο καί μοιρασμένο ταυτόχρονα ἀνάμεσα σέ ἓναν ἥσιο συντηρητισμό καί σέ μιά σχεδόν ἰδιοσυγκρασιακή ἐξέγερση ἀπέναντι στή μικροαστική νοοτροπία τῆς κοινωνίας καί τῆς ἐποχῆς του.

Πολύπλοκος καί σύνθετος δημιουργός ὁ Ἐγγονόπουλος δέν προσφέρεται εὐκόλα σέ γραμμικές καί ἀπλουστευτικές ἀναγνώσεις. Ἡ σχεδόν φιλοσοφική μελαγχολία πού διατρέχει τήν ποίησή του, μαζί μέ τήν ὑπερρεαλιστική ἀνατροπὴ τῆς παρωδίας καί τήν εἰκονοκλαστική διάθεση τοῦ ζωγραφικοῦ του προγράμματος ἔρχεται στό προσκήνιο μέ τήν προσεγμένη καί προσεκτική ἀνθολόγηση τοῦ ὕλικου, ἀκυρώνοντας κάθε μονοδιάστατη ἐρμηνεία, πού θά ἤθελε νά «στριμώξει» τόν ποιητὴ σέ λογιῆς-λογιῆς «στενά παπούτσι», εἴτε αὐτὰ ἐκκινοῦν ἀπὸ τήν περίφημη «ἐλληνικότητα» τῆς γενιᾶς τοῦ Τριάντα εἴτε ἐκκινοῦν ἀπὸ τήν ἀντιστασιακή μυθολογία τοῦ Μπολιβάρ εἴτε ἐκκινοῦν ἀπὸ τή νεο-ὀρθόδοξη ἐρμηνεία τῆς σχέσης του μέ τόν ἀγιογράφο Κόντογλου εἴτε ἐκκινοῦν ἀπὸ τὴ νεο-παγανιστική ἐρμηνεία τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας στή ζωγραφική του. Ἀρβανίτης καί Κωνσταντινοπολίτης μαζί, Ἑλληνας καί κοσμοπολίτης μαζί, λυρικός καί ἀφηγηματικός μαζί, καθαρευουσιάνος καί λαϊκός μαζί, νεωτερικός ὑπερρεαλιστῆς μέ γνώση τῆς ιστορίας καί τῶν πολιτισμικῶν καταβολῶν τοῦ μορφώματος τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, ὁ Ἐγγονόπουλος παραμένει ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ αἰνιγματικά, «ἐνοχλητικά» καί παραγωγικά ὑβρίδια πού γνώρισε ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία, ὑποχρεώνοντας τοὺς ἀναγνώστες καί τοὺς

κριτικούς σέ μιά διαρκή επιστροφή στό έργο του.

Λένε συχνά πώς ή πρόσληψη ενός ποιητή μās ενδιαφέρει περισσότερο για τό πώς είδαν οί αναγνώστες αλλά και οί έποχές τό έργο του, παρά για τό έργο τό ίδιο. Αν θέλαμε νά σκιαγραφήσουμε τήν πορεία αυτή μέσα από τά κείμενα του τόμου, θά λέγαμε πώς τό κύριο χαρακτηριστικό τής πρόσληψης του Έγγονόπουλου είναι ή σταδιακή μετάβαση από τόν ποιητή του «λογοτεχνικού σκανδάλου» στόν ποιητή του «λογοτεχνικού μέλλοντος». Ο ποιητής πού ξεκίνησε τήν έμπλοκή του στην περιπέτεια τής γραφής γνωρίζοντας τή χλεύη, τήν άδικη κριτική, τή φτηνή σάτιρα (άκόμα και οί επιθεωρήσεις τής μεταξικής έποχής ανέβαζαν νούμερα μέ τούς «τρελούς» ποιητές «Μπιρμπιρίκο» και «Δισεγγονόπουλο») καλλιέργησε στίς αναγνωστικές συνειδήσεις των έπόμενων γενιών ένα γόνιμο έδαφος, πάνω στό όποιο «δέν άνθησαν ματαίως» οί καρποί τής ποιήσής του. Μέ άλλα λόγια, φαίνεται πώς ό Έγγονόπουλος όχι μόνο κέρδισε τό στοίχημα μέ τόν χρόνο, αλλά είναι σχεδόν βέβαιο πώς σύντομα θά αναδειχθεί σέ μιά μείζονα καλλιτεχνική περίπτωση τής νεωτερικής γραμματολογικής και αισθητικής μας συνείδησης. Τό ήμερολόγιο των εκδόσεων «Ύψιλον» είναι μιά καλή άφετηρία για νά σκεφτούμε ξανά τή δημιουργική διαλογικότητα και πολυφωνία του έργου του, εκεί πού ή ποίηση και ή ιστορία διασταυρώνονται σέ μιά εύφυή, στοχαστική και πρωτοποριακή σύνθεση. Μαζί

μέ τίς εύχές για νά είναι καλοτάξιδο έτούτο τό καλαίσθητο ήμερολόγιο, παραθέτω, αντί επιλόγου, ένα μικρό δείγμα ενός ποιητικού λόγου, πού τόν προσπεράσαμε, πολλές φορές διαστικά, άδυνατώντας νά δούμε τά πραγματικά του χαρίσματα, θαμπωμένοι ίσως από τόν ρητορικό οίστρο του Άνδρέα Έμπειρίκου και τή λυρική τόλμη του Όδυσσέα Έλύτη. Καλές γιορτές, λοιπόν, μέ τά «γαρύφαλλα» του Νίκου Έγγονόπουλου:

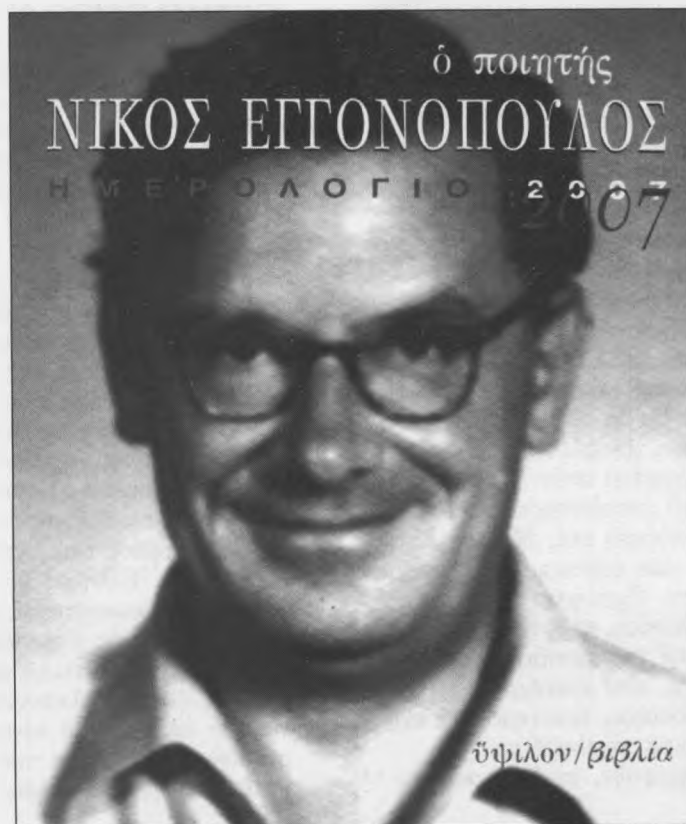
ΤΑ ΓΑΡΥΦΑΛΛΑ

φάγαμε τό μπαρουτί μέ τή χούφτα
στ' άγρια βουνά και
τά λαγκάδια
τής Βόρειας Ήπειρου
και φάγαμε
τό ξερό ψωμάκι
αυτό π' άρμόζει
στόν καλλιτέχνη
στόν ποιητή

μόνη παρηγοριά
τά λουλούδια:
είτανε τά γαρύφαλλα....

μά κάτι γαρύφαλλα!

Γιάννης Παπαθεοδώρου

Μέ τόν τρόπο τῶν ποιητῶν, τῶν παραμυθᾶδων, τῶν παλιῶν καλῶν πραγματευτᾶδων

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΡΙΑΝΤΗΣ

Οὔτε τύμπανα, οὔτε τρομπέτες

Ἐκδόσεις Ἰκαρος, 2005, σελ. 145

Πολλοί διαβάζουν τήν *ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ* καρκινικά, ἀπό τό τέλος, ἀπό τόν ἀπρόβλεπτο, πνευματώδη «καιρό» της, περνώντας μετά στό ἔσω χαμηλό βαρομετρικό της, στή στήλη τοῦ Γ. Τριάντη «*Ὁ Τύπος τῶν ἡλῶν*». Τίτλος Αναγνωστάκειας ὑποβολῆς, πού ὑλοποιεῖ σέ καθημερινή βάση τόν στίχο/ὑποθήκη τοῦ ποιητῆ: *Σάν πρόκες νά καρφώνονται οἱ λέξεις, νά μήν τίς παίρνει ὁ ἄνεμος*. Στήλη καλειδοσκοπιο πού σκανάρει πολυφωνικά ὅ,τι καλόν ἀπό τήν ἐφημεριδογραφία τῆς προηγούμενης, ἐνῶ ὁ ἴδιος μέ τήν περσόνα τοῦ ὑποβολέα, σχολιάζει τηλεγραφικά τά συμπραζόμενα, τά δρώμενα. Σπαράγματα τῆς ἐν λόγω στήλης του ἀπετέλεσαν τόν βασικό ἄξονα πού στάγδην σπονδήλωσαν τό παρόν βιβλίο, ἐμπλουτισμένο καί μέ ἐμβόλιμα κείμενα πού δημοσιεύτηκαν σέ περιοδικά καί κυρίως ἀκούστηκαν στά ἐρτζιανά.

Ὁ τίτλος «*Οὔτε Τύμπανα Οὔτε Τρομπέτες*» ὑποδηλώνει ἀποστασιοποίηση ἀπό ἡχηρά καί ἄλλα, ἀπό τύμπανα (πολέμου;), τρομπέτες (πανηγυρισμῶν;), χωρίς τυμπανοκρουσίες δηλονότι, γιά νά ἀκουστεῖ ὁ ἔνδορραγής λόγος, ὁ ψίθυρος τῆς ποίησης, τῶν πραγμάτων. Λόγος πού ἠλιοτροπίζει στήν δραματική πλευρά, στό σκοτεινό ἐνδοκάρπιο τῆς ὑπαρξῆς (ἔκδοτος στή μινυμαλιστική γοητεία, στή ρευστότητα τοῦ ὄνειρου) καί ὄχι στήν ἐπική (μέ σημαῖες καί ταμποῦρα).

Τό α' μέρος «*ΙΣΤΟΡΙΕΣ*» περιέχει ιστορίες ποιητικοῦ ρεαλισμοῦ μέ φανταστικό περιεχόμενο, μινιατούρες οἰονεῖ διηγημάτων πού μεταδόθηκαν ἀπό τό ραδιόφωνο. *Οἱ ἥρωες τῶν βιβλίων* εἶναι μιά σπονδή καί ὠδή στήν φιλαγγνωσία, πού μεταγγίζει αἷμα στους χάρτινους ἥρωες. Σπονδή στόν ἔρωτα συνιστᾷ τό εὐρηματικό μέ στοιχεῖα ρομαντισμοῦ *Τό λαγῆνι* πού κινεῖται στή μεθόριο παραμυθιοῦ καί παραλογῆς, ἐνῶ στό *Φιλαράκι* ὁ ἀλαφροῖσκιωτος ἥρωας, κατά πόλιν σαλός, γνέφει στά κρυμμένα ἄλογα τῶν αὐτοκινήτων. Ἱστορίες ἀτμοσφαιρικές, σέ κλίμα μαγικοῦ ρεαλισμοῦ, μέ σῆμνιστικό ὑπόστρωμα. Στό β' μέρος *ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ* ἔχουμε ιστορίες μέ πραγματικό περιεχόμενο, φέτες ζωῆς, μέ τά ἀπαραίτητα στοιχεῖα μυθολογίας. Ἐκτυπες εἰκόνες, συμβάντα, διάσπαρτα σήματα αὐτοβιογραφικά, ἀπό ἐκεῖνα πού ἡ παιδική συνείδηση φυλακίζει ἐσαεῖ μέ τά ἐκπληκτικά μάτια της.

Στόν *πάπυρο τῆς πεταλούδας*, ἡ ἀπόσταξη τῶν τοπιῶν, γράφει ὁ Γ.Κ. Καραβασίλης. Ὁ Τριάντης μᾶς δίνει παραλλαγή πάνω στό ἴδιο θέμα μέ τό *Μιά φέτα πορτοκάλι στόν ἀέρα*. Στό *Ψεύτικο φιλί*, ὁ μικρός ξύνει μέ τά νύχια του τήν παριά του γιά νά βγάλει τό ψεύτικο φιλί της, ὅπως ἀνάλογα ὁ Καθβαδίας μέ τό μαχαίρι σχίζει τή ζωγραφιά τατουάζ στό στήθος γιά νά ἐκδικηθεῖ τή γυναῖκα πού τόν πρόδωσε. Παγανισμός καί νεραϊδοφάνειες στή *Μεσημέρω* ἀπό τό κόρωμα τοῦ ἡλίου καί τή θητεία του στά καπνοχώραφα τοῦ Ἀγρινίου, ἡ *Καράσσω* καί ἡ *Κόκκινη*, τά ἄλογα τοῦ πατέρα πού καλπάζουν ἰδρωμένα στίς αὐλακίες τῆς μνήμης. Στιγμιότυπα ἀπό τήν ἐκδρομή μέ τό σχολεῖο στήν Ὀλυμπία πού ὁ ἀγουρος πόθος τοῦ ἥρωα σκαλώνει ὄχι στόν Ἐρμη ἀλλά στό θαῦμα τῆς μασχάλης τῆς ἐκπαγλης ξεναγοῦ «*ἔνα θῆτα μικρό, μαρμάρινο, χωρίς τή γραμμούλα στή μέση... καί τό κοιτοῦσα ὅπως κοιτᾶνε στίς ἐκκλησιές τά εἰκονίσματα*. Ἀργότερα, ὅταν ἄρχισα νά ψάχνω τό τέμπλο τῶν γυναικῶν, ξεκίναγα τίς προσευχές ἀπό τήν ἀλαβάστρινη κρύπτη τῆς μασχάλης». Συνειρμικά θυμᾶμαι τό στίχο τοῦ Καρούζου, ἀπό τό *λαίμω τῆς γυναίκας ἄρχισε ἡ προσευχή μου*. Ἀπό αὐτό τό ἱερογλυφικό τοῦ θῆτα θά μνηθεῖ στήν ἀλφάβητο τῆς ποίησης, ἐνῶ συνάμα ὑποδήλωνε τήν ὀξυμμένη συνείδηση γλώσσας πού ἀργότερα θά κρυσταλλωθεῖ σέ ἔρωτα γιά τή γλώσσα, υπερασπιζόμενος μέ Χριστιανοπουλικό ζῆλο, καί τό τελευταῖο της γιώτα «*Γκρέκορν Πεκ. Μέ ὕψιλον, παρακαλῶ, τό "ρν". Μέ ὕψιλον, παλιό καί οἰκείο σάν πέταλο σέ καουμπόνη ταινία*». Οἱ πλανεῦτρες τοῦ *Γύφτους*, πού μέ τή λαγνεία τῶν χρωμάτων καί τά ἀποκαλυπτήρια τῆς τόλμης τους ξυπνοῦσαν πρόωρα τήν ἐφηβεία του, εἶναι ποίημα σέ πεζό πού μπορεῖ νά διαβαστεῖ ἀντικρυστά μέ τό *Στό φῶς τῆς πανηγυρικής αὐτῆς ἡμέρας τοῦ Ἐμπειρικού*, ἢ τῆ *Μαγιοπούλα* τοῦ Παλαμά *Στό Ὅταν ἔβρεχε τίς Κυριακές*, μᾶς ταξιδεύει στά μαγικά ἀπογεύματα ἔξω ἀπό τό γήπεδο τοῦ Παναιτωλικοῦ, μέ τό ματαιωμένο νυφοπάζαρο λόγω βροχῆς, στά βρόχια καί στό ἀνακλητικό τῆς μνήμης ἐσαεῖ.

Στό γ' μέρος *ΤΑΞΙΔΕΥΟΝΤΑΣ* στεγάζονται σύντομα κείμενα περιπλάνησης μέ τά λάφυρα πειρατείας (*Τά ταξίδια καί τά ὄνειρα στάθηκαν οἱ μεγαλύτεροι εὐεργέτες μου*, γράφει ὁ Καζατζάκης στό ξεκίνημα τοῦ

όμολογου έργου του). Άγαπημένοι προορισμοί δίνονται υπαινικτικά, ή Άνδαλουσία του Λόρκα, ή βεράντα του Άτλαντικού και του φαροφύλακα Πεσόα, τό παραβάν των Πυρηναίων, τά φώτα της Ταγγέρης, διασταυρώνονται με τούς απρόοπλους δρόμους της έδρας του πόλης, με τό διανυκτερεύον όπωροπωλείον του Βύρωνα. Ένας ύμνος για τήν άπεραντούνη των δρόμων. Όλο τό βιβλίο είναι ένας ταξιδιωτικός σάκκος που κρύβει τιμαλφή, εικόνες, πρόσωπα, θαύματα, έφοδια για άτέρμονες περιπλανήσεις και παλινδρομήσεις. Ταξίδια πραγματικά ή από τό παράθυρο, άν έχει νόημα ή διάκριση, κυρίως μέσα στον λαβύρινθο της πόλης όπου ένα ρόπτρο λ.χ. σε εγκαταλειμμένο (θυμηθείτε τά *Επίθυρα χεράκια* του Μπάρα), δίνει χείρα βοηθείας, για νά γραφεί ή *Μπαλάντα για τούς σπασμένους καθρέφτες των αυτοκινήτων* πάνω από τήν πλατεία Μαβίλη. Στο δέ μέρος ΠΡΟΣΩΠΑ άποτίει φόρο τιμής στο δικό του εικονοστάσιο άνωνύμων και έπωνύμων. Σκιτσάει τόν Γκόρπα με τό «*άπίλωτο στόμα και γλώσσα που κεντούσε πέλαγα*», τόν Ίωακείμ, τόν Λάγιο, τόν Περικλή. Πλέκει ώδή στον αυτοκαταστροφικό Τζώρτζ Μπέστ, που δέν μπόρεσε νά ντριπλάρει και τό θάνατο. Άφειδώλευτη ή αγάπη του για κάθε μετανάστη παντός καιρού «*Και τά πουλιά είναι πρόσφυγες, έγραφε σ' ένα σημείωμά της για τό κυνήγι ή έφημερίδα Έποχή... Είναι πρόσφυγες λοιπόν, μήν τά πυροβολείτε. Γιατί αυτά σημαίνουν άνοιξη*». Ο ΚΥΚΛΟΣ άπαρτίζεται από πεζόμορφα ποιήματα με κέντρο τήν Πανσέληνο και δορυφορούν γύρω της τά μηνολόγια σε ένα δοξαστικό στην «*άγια καθημερινότητα*» και κλείνει με τά FRAGMENTA, στίχους/μονόξυλα για τήν άναγνωστική μας εύπλοια, με τελευταία σημάδουρα τό «*Ωδή στη ματαιότητα δέν είναι τό Ύπαρχειν*». Κάνοντας σινιάλο στον ποιητή που μίλησε για τήν άνθισμένη ματαιότητα του κόσμου.

Διάβασα άντιστικτικά τό βιβλίο σε νοητό διάλογο με στιγμές ποιητών, γιατί κατ' ούσιαν μιά τέτοια άνάγνωση υπαγόρευε διακριτικά τό ίδιο τό κλίμα της γραφής του, ή ποιητική διάσταση είναι ή κύρια συνιστώσα του. Στη θάλασσα της δημοσιογραφικής εύκολίας ό συγγραφέας αντιπροτείνει νησίδες όμορφιάς και γλωσσικής άλκης, προσπαθώντας νά ίσορροπήσει με λογισμό και μ' όνειρο («*Δέν μπορώ και δέν θέλω νά ξεμπερδέψω με τό συναίσθημα. Είναι τό καύσιμο της λογικής μου*», αυτό είναι τό credo του). Σε καιρούς άπαξίωσης των ψυχικών άναγκών, λογοκρισίας αισθημάτων, λογιστικοποίησης της ζωής, έξακολουθεϊ νά πιστώνει στο όνειρο, νά άπενοχοποιεί αισθήματα, νά εκπέμπει σε κύματα έρτζιανά (γράφε καρδιανά) «*στης ψυχής τά μέσα φυλλάματα*», νά έλέγχει, νά καρφώνει (Σαχτουρικά) τήν πραγματικότητα –ώστε λοιπόν είναι ποιητής. Ληξιογραφείται δικαιωματικά στην χορεία τους.

Γιάννης Κουβαράς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΝΕΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Χόρχε Λουίς Μπόρχες
Η ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ ΣΠΙΧΟΥ

Η τέχνη του στίχου είναι μια εισαγωγή στη λογοτεχνία, στο λογοτεχνικό γούστο και στον ίδιο τον Μπόρχες.

■ «Το κεντρικό γεγονός της ζωής μου αποτέλεσε η ύπαρξη των λέξεων και η δυνατότητα να υφαίνω αυτές τις λέξεις σε ποίηση».

■ «Όταν καταστρώνω μια πλοκή, τη γράφω γιατί κατά κάποιον τρόπο πιστεύω σ' αυτήν – όκι όπως πιστεύει κάποιος στην ιστορία αλλά όπως πιστεύει σε ένα όνειρο ή σε μιαν ιδέα».

■ «Ο Whistler είπε: "Η Τέχνη συμβαίνει". Δηλαδή, υπάρχει κάτι το μυστηριώδες στην τέχνη. Θα ήθελα να διαβάσω τη φράση του με ένα νέο νόημα. Θα έλεγα: Η τέχνη συμβαίνει κάθε φορά που διαβάζουμε ένα ποίημα».

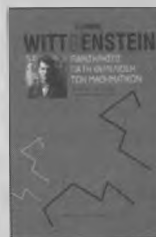
14 X 20 εκ. | σελ. 118 | Τιμή: 20,00 €

Maxime Rodinson
ΜΩΑΜΕΘ

Έρμαιο εσωτερικής διάσπασης και υπό την απειλή των ισχυρών γετόνων της, η Αραβία βρίσκεται σε αναζήτηση. Το 571 γεννιέται ο άνδρας που θα ενασρκώσει το μέλλον αυτού του κόσμου που εκκολάπτεται. Η Αραβία χρειαζόταν μια μονοθεϊστική θρησκεία που να μην είναι ούτε ο ιουδαϊσμός ούτε ο χριστιανισμός. Χρειαζόταν ένα Κράτος χτισμένο από μιαν ιδεολογία προσαρμοσμένη στις προσδοκίες των κατοίκων της. Από τον Μωάμεθ θα γεννηθεί το Ισλάμ, συνάμα κοινότητα των πιστών, θρησκεία και αυτοκρατορία με' εγκόσμιες διαστάσεις, όπου επρόκειτο να διαμορφωθεί ένας νέος πολιτισμός.

15 X 23,5 εκ. | σελ. 416 | Τιμή: 22,00 €

Ludwig Wittgenstein
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ
ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ

Ο Wittgenstein είχε γράψει 1000 σελίδες περίπου αφιερωμένες στη λογική και τα μαθηματικά, οι περισσότερες από τις οποίες περιλαμβάνονται στις Φιλοσοφικές παρατηρήσεις και τη Φιλοσοφική γραμματική. Μολονότι τα δύο αυτά κείμενα περιέχουν εκτενείς αναφορές σε θέματα ανωτέρων μαθηματικών, οι ωριμότερες απόψεις, που περιέχονται στο ανά χειρας βιβλίο, κινούνται κυρίως στο στοιχειώδες επίπεδο. Εδώ ο Wittgenstein εκθέτει, τρόπον τινά, τα πορίσματα των ερευνών που διεξήγαγε στα μεταβατικά αυτά κείμενα.

17 X 24 εκ. | σελ. 480 | Τιμή: 25,00 €

www.cup.gr